ISSN 2412-9135

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Серія 18

Право

Випуск 35

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

УДК 06
Н 34

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 8824 від 01.06.2004 р. (перереєстровано – Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 22863-12763ПР від 19.08.2017 р.)

Журнал включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України зі спеціальностей 081 – Право, 262 – Правоохоронна діяльність, 293 – Міжнародне право на підставі Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)

Офіційний сайт видання: www.chasopys.law.npu.kiev.ua

Схвалено рішенням Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 12 від 30 червня 2021 року)

Головний редактор:

В. Ю. Стеценко – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.

Редакційна колегія:

С. В. Агієвець – кандидат юридичних наук, доцент;
Б. І. Андрусишин – доктор історичних наук, професор;
В. В. Бєлєвцева – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;
К. І. Бєляков – доктор юридичних наук, професор;
Є. В. Білозьоров – кандидат юридичних наук, доцент;
М. Ю. Віхляєв – доктор юридичних наук, доцент;
О. С. Дніпров – доктор юридичних наук;
Ярослав Добковскі – габілітований доктор права, професор;
О. Д. Довгань – доктор юридичних наук, професор;
І. В. Зозуля – доктор юридичних наук, професор;
О. О. Золотар – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;
І. Ф. Корж – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;
М. О. Ларкін – кандидат юридичних наук, доцент;
А. О. Монаєнко – доктор юридичних наук, професор;
Н. М. Опольська – кандидат юридичних наук, доцент;
В. Г. Пилипчук – доктор юридичних наук, професор;
В. В. Тильчик – доктор юридичних наук, доцент;
О. В. Токарчук – доктор юридичних наук, доцент.

Н 34 **НАУКОВИЙ ЧАСОПИС** НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА. *Серія 18. Право.* Журнал / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Випуск 35. – Одеса: Видавничий дім “Гельветика”, 2021. – 70 с.

УДК 06

У статтях розглядаються актуальні проблеми наукових досліджень докторантів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів та співробітників наукових установ України, у яких висвітлюються актуальні теоретичні, наукові та науково-методичні проблеми правових наук.

© Автори статей, 2021
© Редакційна рада, 2021

УДК 343.2/.7
DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2021.35.01

Бобріченко В. В.

ОСНОВИ СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ У ТРАКТУВАННІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У цій статті наводиться аналіз та систематизація практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) за три роки – з 2018 до 2020. Така інформація була зібрана на основі десятків коментарів Європейського суду з прав людини стосовно певної статті Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також різноманітних звітів звичаєвого права Суду. На підставі цього було виокремлено основні принципи, які визначають законність спеціальної конфіскації, критерії відповідності заходам кримінально-правового характеру та законність застосування спеціальної конфіскації без обвинувального вироку. Проаналізовано відповідність українського кримінального законодавства щодо застосування заходів кримінально-правового характеру практиці ЄСПЛ. Досліджено правову позицію Суду стосовно спеціальної конфіскації як важливого превентивного заходу кримінально-правового характеру на сучасному етапі. Розглянуто види спеціальної конфіскації, які ЄСПЛ визначає як покарання. З’ясовано презумпції, які Суд встановив для проведення спеціальної конфіскації, а також правила, яких має дотримуватися державна влада у разі застосування такого заходу, та національні суди – у разі постановлення рішення. Розкрито зміст спеціальної конфіскації у контексті основоположних прав особи, які передбачені Конвенцією, зокрема, права на справедливий суд, принципу «ніякого покарання без закону», а також засади, яка міститься у статті першій Першого Протоколу до Конвенції, тобто захист права власності. Емпіричну базу дослідження становили матеріали справ, до яких будь-яка зацікавлена особа може звернутися за більшою інформацією у справах, які стосуються спеціальної конфіскації Також досліджено питання підстав та меж пропорційності покарання у разі винесення законного рішення. Визначені загальні засади проведення спеціальної конфіскації та інші суміжні питання, що становлять підґрунтя для внесення пропозиції до української правової системи та практики її застосування. Незважаючи на те, що в Україні зміни до кримінального законодавства щодо застосування спеціальної конфіскації діють протягом 8 років, світовий досвід щодо вирішення проблем, пов’язаних із застосуванням конфіскації майна, буде корисним для України.

Ключові слова: *спеціальна конфіскація, пропорційність покарання, третя сторона, обвинувальний вирок, протидія злочинності, рішення ЄСПЛ.*

Постановка проблеми. На сьогодні спеціальна конфіскація постає одним з ефективних та доцільних заходів запобігання та протидії злочинності, зокрема, вона сприяє вилученню речей чи предметів, грошей, цінностей або іншого майна, яке набуте незаконним шляхом. Навіть Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) визнав, що спеціальна конфіскація стала поширена не тільки у Європі, а на всій світовій арені, що підтверджується висловом: «… і більше вона використовується не як доказ, а як окремий вид покарання за правопорушення» [1, с. 28]. Спеціальна конфіскація передбачена у КК України вже майже 8 років, і стала результатом виконання Україною вимог для вступу у Європейський Союз щодо лібералізації візового режиму в Україні. Такі зміни в українському законодавстві є прикладом гарного впливу практики, яка була запозичена у Європейському Союзі (далі – ЄС), проте для повного забезпечення захисту прав людини і громадянина потрібно забезпечити також і гарне унормування цього кримінально-правового заходу іншого характеру, для чого нами і було поставлено за мету проаналізувати практику ЄСПЛ.

Аналіз останніх досліджень. Проблемні питання застосування спеціальної конфіскації виступають об’єктом наукових дискусій та численних мультидисциплінарних досліджень. Особливої актуальності воно набуло після внесення змін до порядку його регулювання у 2016 році. На нашу думку, така цікавість породжена тим, що досі як в Україні, так і в інших країнах світу таке покарання є об’єктом протиріч і конфліктів. Зокрема, у кожної крані різний підхід до розуміння природи спеціальної конфіскації (в одних державах вона вважається

покаранням, а наприклад, в Україні кримінально-правовим заходом іншого характеру), різний обсяг та порядок регулювання, різне ставлення до неї, навіть відмінні назви. Українські науковці також приділили цій темі значну увагу. Так, її досліджували А.О. Винник, О.О. Дудоров, Н.О. Гуторова, Н.А. Орловська, І.О. Бідна, М.Г. Тома, Н.М. Парасюк та багато інших. Нами була вибрана така тема через те, що більшість праць присвячена ґрунтовному вивченню спеціальної конфіскації в Україні та інших провідних країнах для можливого запозичення досвіду. Ми теж проводили таке дослідження і з упевненістю можемо сказати, що в Україні завдяки змінам у 2016 році регулювання спеціальної конфіскації не поступається правовому унормуванню цього ж питання в інших країнах. Для того аби повністю дослідити тему, нами було поставлено за мету проаналізувати практику ЄСПЛ, оскільки, хоча законодавець і може запозичити деякі шляхи вирішення проблем у досвідчених країнах, проте обов'язком для України є врахування рішень ЄСПЛ, що підтверджується положеннями Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», а саме ст. 2 (рішення є обов'язковими до виконання Україною) та ст. 17 (суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію та практику Суду як джерело права) [2].

Мета статті – проаналізувати позицію ЄСПЛ у справах, які торкалися спеціальної конфіскації, а також порівняти, чи відповідає рішенням ЄСПЛ українське законодавство.

Виклад основного матеріалу. Для початку візьмемо за основу положення Кримінального кодексу України (далі – КК України) для визначення поняття «спеціальна конфіскація». *Спеціальна конфіскація* (ст. 96-1) визначається як примусове, безоплатне вилучення за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених Кодексом, за умови вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, за які передбачено основне покарання у вигляді позбавлення волі або штрафу понад 3 000 н.м.д.г., а також якщо дії винного передбачені у ч. 1 ст. 150, ст. 154, ч. 2–3 ст. 159^1, ч. 1 ст. 190, ст. 192, ч. 1 ст.ст. 204, 209^1, 210, ч.ч. 1–2 ст.ст. 212, 212^1, ч. 1 ст.ст. 222, 229, 239^1, 239^2, ч. 2 ст. 244, ч. 1 ст.ст. 248, 249, ч.ч. 1–2 ст. 300, ч.1 ст.ст. 301, 302, 310, 311, 313, 318, 319, 362, ст. 363, ч. 1 ст. 363^1, 364^1, 365^2 КК України [3]. З цього визначення випливає, що спеціальна конфіскація застосовується лише у разі вчинення саме кримінального правопорушення. Відповідно до нової класифікації кримінальних правопорушень спецконфіскація застосовується до всіх видів діянь – від нетяжких до особливо тяжких, не передбачена тільки для кримінальних проступків. А також як висновок з наведеного вище переліку вона застосовується у виключних випадках, коли правопорушення посягає на важливі суспільні відносини (тобто є нетяжкими, тяжкими або особливо тяжкими) і становлять серйозний характер. З особливостями застосування спеціальної конфіскації в Україні можна ознайомитися у ст. 96^1–96^2 КК України, а ми зосередимо нашу увагу саме на аналізі цього кримінального заходу з позиції ЄСПЛ. Проте ще зазначимо про важливу особливість – вона застосовується не до всієї власності винної особи, а лише до тієї її частини, яка з'явилася у зв'язку зі злочином або була застосована для його вчинення.

Так, під час коментування ст. 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод ЄСПЛ виділив *декілька видів конфіскації*, які у його розумінні постають покаранням:

− конфіскація доходів, отриманих внаслідок вчинення кримінального правопорушення, за яким особу визнано винною (його мета – покарання особи у додаток до превентивного та компенсаційного характеру спецконфіскації) (Welch проти Сполученого Королівства, §§ 29–35);

− конфіскація земельної ділянки, на якій проводилося незаконне будівництво за рішенням кримінального суду після виправдувального вироку – з метою покарання, спрямованого на запобігання повторним випадкам порушення закону (тобто є запобіжним та каральним заходом) (Sud Fondi srl and Others v. Italy (dec.); Varvara v. Italy, §§ 22 and 51); та конфіскація земельної ділянки, на якій здійснювалося незаконне будівництво, на підставі рішення кримінального суду про припинення діяльності через закінчення строку давності або за відсутності будь-якої участі у кримінальному провадженні (G.I.E.M. S.R.L. та інші проти Італії (по суті) [ВП], §§ 212–233);

− превентивна конфіскація ґрунтується на підозрі у приналежності певної організації до мафії, яка раніше не піддавалася засудженню (М. проти Італії, рішення Комісії);

– постанова про конфіскацію, накладена в рамках кримінального провадження проти третьої особи (Yildirim v. Italy (dec.); Bowler International Unit v. France, §§ 65–68) [4, с. 8].

Суд виходить з думки, що конфіскація стає покаранням, якщо визначити такі критерії: 1) чи була вона накладена на основі рішення про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, 2) характер та мета такого заходу, 3) його характеристика відповідно до національного законодавства, а також 4) процедури, які пов’язані зі створенням та впровадженням цього заходу [5, с. 60].

Суд надав дуже багато цікавих і корисних тлумачень з приводу Конвенції та протоколів до неї. Найширше розуміння Судом спецконфіскації викладене на підставі тлумачення ст. 1 Першого протоколу конвенції (далі –Протоколу), в якому зазначається:

«Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів» (Захист власності) [6].

ЄСПЛ визначив, що конфіскація може застосовуватися як стримуючий фактор у боротьбі з організованою злочинністю, проте він також наголошує, що при цьому має встановлюватися рівновага між загальними потребами суспільства та захистом фундаментальних прав людини (в цьому питанні Договірні Держави володіють широким колом можливостей).

Найважливішою у цьому разі постає презумпція, яку ЄСПЛ висловив у справі Aboufadda vs France (dec.): так, зацікавлені особи, які мають регулярні контакти з правопорушником, який вчинив злочин або правопорушення (що карається як мінімум 5 роками ув’язнення), і які не можуть надати підтвердження законному володінню майном (підтвердження має відповідати їхньому способу життя або майну, яким вони вже володіють), вважаються такими, які свідомо користуються активами, що мають шахрайське походження. Тому все або частина майна, за походження якого така особа не в змозі поручитися, може бути конфісковане як додаткове стягнення [1, с. 29].

Для систематизації одержаних знань під час аналізу судових рішень ЄСПЛ ми викладемо основні положення тезами:

1. У разі конфіскації земельної ділянки, на якій незаконно зводилася будівля, така споруда підлягає знесенню через необхідність виконання вимог закону, зокрема, приведення власності у той стан, в якому б вона була, якби вимоги закону не порушувалися [7, с. 23 §101] (це відбувається у випадках незаконного захоплення земель і застосовується навіть коли особу не було засуджено, оскільки тут знесення будівлі виступає як міра покарання).

2. Спеціальна конфіскація має сприйматися у розумінні абз. 2 ст.1 Протоколу, тобто вона є засобом контролю за використанням власності [7, с. 23 § 102].

3. Проте там, де конфіскація стосується третьої сторони, вона сприймається саме у розумінні позбавлення власності (тому її необхідно проводити з більшою прискіпливістю). Наприклад, суд навів декілька випадків, коли вона застосовується до третіх осіб: 1) конфіскація автомобіля, який використовувався третьою особою для контрабандного перевезення мігрантів (Andonoski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia, § 36), 2) конфіскація вантажівки компанії, яка використовувалася третьою особою для перевезення наркотиків (B.K.M. Lojistik Tasimacilik Ticaret Limited Sirketi v. Slovenia, § 48).

4. Постанова про конфіскацію майна навіть за відсутності обвинувального вироку не означає обов’язкове порушення Протоколу. Так, у справі, яка, напевне, стосувалася спеціальної конфіскації більш ніж всі інші – G.I.E.M. S.r.l. and Others – Велика Палата ЄСПЛ перевірила, що конфіскація майна за відсутності судимості сумісна як з правом на презумпцію невинуватості (ч. 2 ст. 6 Конвенції), так і з принципом, що правопорушення і покарання мають бути передбачені законом (ст. 7 Конвенції) [3, с. 5].

5. ЄСПЛ у трактуванні ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (право на справедливий суд) зауважив, що така норма має застосовуватися протягом усього

процесу для визначення будь-якого «кримінального обвинувачення» (включаючи процес винесення вироку (наприклад, процедура конфіскації, яка дозволяє національним судам визначити суму, яка має бути конфіскована судовим рішенням) (Phillips vs Сполучене Королівство, § 39).

6. *Презумпція*: майно особи, яка підозрюється в приналежності до злочинної організації, являє собою доходи від незаконних актів. Проте якщо супутні доходи обґрунтовано дозволяють власнику надати справу владі, то це не забороняється саме по собі, особливо якщо судам заборонено базувати свої рішення на одних лише підозрах (Arcuri та інші проти Італії).

7. Незаконним є і довге неповернення доказів у справі його законному володільцю, бо таким чином порушується принцип справедливості – у справі Пендов проти Болгарії влада не повертала 7,5 місяця комп'ютер, який використовувався як доказ проти діянь третіх осіб, і був потрібен володільцю у зв'язку з його професійною діяльністю – національна влада могла давно скопіювати всі необхідні дані і повернути пристрій.

8. *Наголошується*, що для постановлення законного рішення необхідно, щоб повноваження суду у визначенні розміру майна, яке підлягає конфіскації, були чітко прописані, і рішення суду у зв'язку з конфіскацією було логічним і послідовним, виходило із суті справи. І в будь-якому разі визначення розміру конфіскації не може відбуватися на досудовому розслідуванні, оскільки це не забезпечує принципу розгляду справи компетентним органом.

9. Рішення про конфіскацію має ґрунтуватися на балансі суспільних інтересів і інтересів індивідуальних, оскільки у разі порушення цього принципу воно може суперечити ст. 1 Протоколу: Суд розглядав справу, коли у особи було конфісковане все зароблене майно через те, що вона працювала за підробним паспортом, Суд промовисто висловив свою думку під назвою «провал влади».

10. Для встановлення, чи відповідає конфіскація вимогам пропорційності, суд має виходити з особистості порушника: наприклад, чи намагався заявник скористатися слабким місцем або лазівкою у системі, а також ступінь вини та недбалість заявників або, щонайменше, зв'язок між їхньою поведінкою та правопорушенням. Конфіскація може не застосовуватися до особи у зв'язку з її станом (наприклад, пенсійний вік та інвалідність) [7, с. 32 § 160].

11. Виходячи з рішень Суду, спецконфіскація порушує права особи, коли вона застосовується після закінчення строку давності (Varvara v. Italy, § 72), бо це виступатиме порушенням ст. 7 Конвенції (ніякого покарання без закону).

Суд визначив деякі *основні засади спеціальної конфіскації*: 1. Конфіскація може застосовуватися без попереднього вироку суду, коли вона застосовується до доходів, пов'язаних із серйозними кримінальними правопорушеннями (корупція, відмивання грошей, наркозлочини). 2. Тягар доведення законного походження майна, яке вважається незаконно придбаним, може бути перекладено на респондентів у такому некримінальному провадженні з метою конфіскації, включаючи речовий цивільний процес. 3. Заходи щодо конфіскації можуть застосовуватися не лише до прямих доходів від злочину, а також до власності, включаючи будь-які доходи та інші непрямі вигоди, отримані шляхом перетворення або перетворення прямих доходів від злочину або змішування їх із іншими, навіть законними активами. 4. Заходи щодо конфіскації можуть застосовуватися не лише до осіб безпосередньо підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень, а також до третіх осіб, що приховують свою протиправну роль у накопиченні багатства.

Оскільки Суд розглядає спецконфіскацію як контроль за власністю, то конфісковане майно може слугувати джерелом погашення штрафів. Майно може конфісковуватися і не як кримінальне покарання (Markus v. Latvia).

12. Суд додатково висловив своє розуміння конфіскації: конфіскація спрямована на запобігання незаконному використанню «майна», законність права, на яке не встановлено, особливо якщо таке використання є небезпечним для суспільства.

13. Суд зазначив труднощі, з якими стикаються органи державної влади у боротьбі з організованою злочинністю. Конфіскація призначена для блокування руху підозрілого капіталу та є ефективною і необхідною зброєю в цьому контексті. Постанова про конфіскацію власності стосовно злочинців діє в загальних інтересах як стримуючий фактор для тих, хто розглядає

можливість вчинити злочин заради наживи, а також гарантує, що злочин не принесе користі [7, с. 65 § 359].

14. Про використання презумпцій: Конвенція не забороняє державам звертатися до презумпції – органи державної влади можуть прийняти рішення про конфіскацію з абсолютним переконанням, що майно було набуто незаконно. У такому разі особа може надати докази, які спростовують твердження про незаконність набуття майна, і тоді буде працювати вже інша презумпція – презумпція невинуватості. Як приклад наведемо справу, коли особу було визнано невинною у вчиненні кримінального правопорушення, проте конфіскація до товарів все одно застосувалася (Geerings проти Нідерландів, §§ 43–51).

15. Встановив наявність таких процесуальних гарантій, доступних у разі судового розгляду: 1) змагальний характер; 2) просування розкриття версії обвинувачення; 3) можливість сторін надавати документальні та усні докази; 4) можливість бути юридично представленим адвокатом, який був найнятий у приватному порядку; 5) сторона може спростувати припущення про злочинний характер активів; 6) суддя має право не застосовувати припущення, якщо, на його/її думку, таке застосування приведе до великого ризику несправедливості; 7) проведення індивідуальної оцінки того, в якій частині майно повинно бути конфісковане з урахуванням фактів справи; 8) і оцінка того, чи була надана заявникові розумна можливість викладати свої аргументи перед національними судами, 9) всебічний розгляд справи.

16. Фактори, які мають значення для визначення пропорційності покарання: 1) тривалість; 2) необхідність збереження майна з урахуванням кримінального провадження, а також його доходів для зацікавленої сторони; 3) поведінка заявника та державних органів, які причетні до справи; 4) наявність ефективного засобу захисту, в тому числі доступ до судів, за допомогою якого заявник може оскаржити арешт [7].

Висновки. Узагальнення викладеного дає підстави для обґрунтованих висновків: Україна здебільшого виконує взяті на себе зобов’язання і регулювання спеціальної конфіскації відповідає останнім рішенням ЄСПЛ. Звичайно, правове регулювання, як і в Україні, так і будь-якій іншій країні не може бути ідеальним та забезпечувати всі потреби і питання, які виникають у зв’язку із застосуванням цього заходу кримінально-правового характеру. Проте основа, яка необхідна для забезпечення високого рівня захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні, вже закладена. І оскільки цей правовий інститут є порівняно новим для нашого законодавства, то чим більше буде практики, тим кращим буде врегулювання цього питання.

Використана література:

1. Guide to the case-law of the European Court of Human Rights: Terorism 31.12.2020. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Terrorism_ENG.pdf.
2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Редакція від 02.12.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text (дата звернення: 14.03.2021).
3. Кримінальний кодекс України. Остання редакція від 30.12.2020 року. URL: https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/pag (дата звернення: 13.03.2021).
4. Guide on Article 7 of the European Convention on Human Rights. 31.12.2020. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_7_ENG.pdf.
5. Overview of the case-law of the European court of human rights in 2018. Council of Europe – European Court of Human Rights, 2019. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Short_Survey_2018_ENG.pdf.
6. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Редакція від 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.
7. 7. Guide on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights: Protection of property. 31.12.2020. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_1_Protocol_1_ENG.pdf.

References:

1. Council of Europe – European Court of Human Rights (2021). Guide to the case-law of the European Court of Human Rights: Terorism. Retrieved from: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Terrorism_ENG.pdf.

2. Verkhovna Rada of Ukraine (2006). Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [On the Fulfilment of Decisions and Application of Practice of the European Court of Human Rights]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, No. 30, p. 1114, Art. 260. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text [in Ukrainian].
3. Verkhovna Rada of Ukraine (2001). Kriminalnyi Kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine of April 05,2001 No. 2341-III]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, No. 25, Art. 131. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text [in Ukrainian].
4. Council of Europe – European Court of Human Rights (2021). Guide on Article 7 of the European Convention on Human Rights. Retrieved from: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_7_ENG.pdf.
5. Council of Europe – European Court of Human Rights (2019). Overview of the case-law of the European Court of Human Rights in 2018. Retrieved from: https://www.echr.coe.int/Documents/Short_Survey_2018_ENG.pdf.
6. Verkhovna Rada of Ukraine (1997). Protokol do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [The European Convention on Human Rights First Protocol to the Convention]. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy, No. 32, p. 453, Art. 2372, act code 36905/2006. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text [in Ukrainian].
7. Council of Europe – European Court of Human Rights (2020). Guide on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights: Protection of property. Retrieved from: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_1_-Protocol_1_ENG.pdf.

Bobrichenko V. V. The basis of confiscation due to judgment of European Court of Human Rights

This article is dedicated to the analysis and systematization the case law of the European Court of Human Rights for three years (from 2018 till 2020). There is information which was collected from a dozen of ECHR's comments on different articles of the European Convention on Human Rights as well as various reports of customary law. This information helps us to determine the basic principle that provides lawfulness of special confiscation, criteria for compliance with criminal law measures and legality of ordering confiscation without a conviction. And also, we have analyzed Ukrainian criminal law conformity to ECHR's on practice application of criminal law measures. The research has shown that the Court's legal position about special confiscation is an important preventive measures of a criminal law. The types of special confiscation defined as punishment by the ECHR are considered. The presumptions which are established by the Court for special confiscation, as well as the rules that must be followed by the state authorities in carrying out this measure and by the national courts in reaching a decision had clarified. The meaning of the confiscation in sense of the fundamental rights of a person under the Convention was analyzed, in particular the right to a fair trial, the principle of "no punishment without law", and the principle contained in Article 1 of the First Protocol to the Convention – protection of property rights. The study contains the case name, which provides possibility to find more information about particular case for any interested person. The empirical basis of the study consists of case materials, which are in public domain so anyone who wants to know more about confiscation can get acquainted with it. It is also worked out the requirements to the grounds and limits to establish the proportionality punishment to make a legal decision. The general principles which form the basis of confiscation and other related issues are highlighted, which can assist in making proposals to the Ukrainian legal system and to the practice of its application. Despite the fact that forfeiture has been involved in Ukrainian legislation for 8 years, world experience in solving problems related to the use of confiscation of property will be useful for Ukraine.

Key words: *forfeiture, confiscation, proportional punishment, third party, conviction, crime prevention, judgment of ECHR.*

УДК 340
DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2021.35.02

Гавронська Т. В.

КИЇВСЬКА РУСЬ І ЇЇ ДИПЛОМАТІЯ В IX – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ X СТОЛІТТЯ: ВІДНОШЕННЯ З ДЕРЖАВАМИ ЄВРОПИ ТА АЗІЇ

Аналіз історії розвитку зовнішньої політики Київської Русі показує, що це був важкий шлях, сповнений невдач, успіхів і придбання практики в цій непростій ситуації, коли навколо відсутня в інших народів і племен системи відношень зі своїми сусідами, постійні війни, а тому і припинення торгових, політичних зв’язків і налагодження у зв’язку із цим мирних відносин для збереження миру і дипломатичних зв’язків. Історія зовнішньої політики і зародження прадавньої руської дипломатії, організація зовнішньополітичної діяльності, дипломатичної служби Київської Русі, а також її форм, функцій, методів, за допомогою яких руська ранньофеодальна монархія робила перші кроки у творенні своєї зовнішньої політики. Але, щоб ми не говорили про ті давні часи, якщо була держава, військо, управління державою вимагало зовнішньополітичних зносин, держава не може бути замкнута сама на собі. Перші кроки стародавньої Русі вимагали на міжнародній арені організаційних кроків, які б конкретно вказували на те, що держава хоче робити в напрямку своєї зовнішньої політики, які форми і методи вона буде впроваджувати для розвитку своєї дипломатичної діяльності за рівнем розвитку держави, а і в міжнародній практиці того часу. Зрозуміло, що давня руська дипломатія не виникла раптово на пустому місці і в готових раз і назавжди формах, у той час цього не було і не могло бути, але була держава і вона повинна мати свою дипломатію, в замкнутому колі неможливо було жити і вижити не можна було. Необхідно підкреслити, що на кожному історичному етапі Русь одночасно вирішувала декілька важливих зовнішньополітичних задач, і це, як правило, вдавалось.

Ключові слова: *держава, Київська Русь, зовнішня політика, влада, дипломатія, договір, історія, народ.*

Зовнішня політика Київської Русі в період IX і X віків не повно висвітлена в історичних документах, монографіях, але в загальному можна зрозуміти, які були дипломатичні відношення з державами-сусідами з тих історичних документів і наукових статей та книг на цю тему, що хотіла стародавня Русь для свого існування і процвітання та збереження своєї державності і захисту населення, яке проживало на території держави.

Історія зовнішньої політики і зародження прадавньої руської дипломатії, організація зовнішньополітичної діяльності, дипломатичної служби Київської Русі, а також її форм, функцій, методів, за допомогою яких руська ранньофеодальна монархія робила перші кроки у творенні своєї зовнішньої політики.

Це був важкий шлях, сповнений невдач, успіхів і придбання практики в цій непростій ситуації, коли навколо відсутня в інших народів і племен системи відношень зі своїми сусідами, постійні війни, а тому і припинення торгових, політичних зв’язків і налагодження у зв’язку з цим мирних відносин для збереження миру і дипломатичних зв’язків.

Б. Д. Греков у своїй знаменитій книзі «Киевская Русь» у вступі писав, що в монографії «недостает разработки вопроса о дипломатии Киевской Руси, недостаточно освещено вообще и в его книге в частности» [1, с. 2]. Із того часу пройшло 70 років, світ побачили немало праць з історії стародавньої Русі, її зовнішньої політики та дипломатії у зв’язку із цим, але ця біла пляма до цього часу не ліквідована.

У даному випадку необхідно назвати фундаментальну монографію В. Т. Пашуто «Внешняя политика древней Руси» [2], необхідно сказати, що в цій монографії сюжети чисто дипломатичного порядку так і не знайшли свого окремого вивчення, а тільки як констатація факту, а не широкого зв’язку з іншими історичними подіями.

Історія дипломатії стародавніх русів, але зразу ж виникає питання, чи взагалі можливо говорити про організацію дипломатичної діяльності руської держави в X чи навіть у IX ст., чи не буде

постановка проблеми можливої модернізації історичних подій на більш ранні історичні етапи, пізніші поняття подій того часу, але потрібно підкреслити, що організація дипломатичної діяльності не може відділятись від зовнішньополітичної функції будь-якої держави. Зародження держави в ті далекі часи, коли було мало освічених людей, коли «темні часи» охоплювали величезні території, на яких проживали племена з різним ступенем розвитку, різними звичаями і з різним поняттям справедливості і моралі, якщо можливо говорити в ті часи про мораль взагалі.

Але, щоб ми не говорили про ті давні часи, якщо була держава, військо, управління державою вимагало зовнішньополітичних зносин, держава не може бути замкнута сама на собі.

Перші кроки стародавньої Русі вимагали на міжнародній арені організаційних кроків, які б конкретно вказували на те, що держава хоче робити в напрямку своєї зовнішньої політики, які форми і методи вона буде впроваджувати для розвитку своєї дипломатичної діяльності за рівнем розвитку держави, а і в міжнародній практиці того часу.

Зрозуміло, що давня руська дипломатія не виникла раптово на пустому місці і в готових раз і назавжди формах, у той час цього не було і не могло бути, але була держава і вона повинна мати свою дипломатію, у замкнутому колі неможливо було жити і вижити не можна було.

Формування держави, її зовнішньої політики залежить від розвитку виробництва, від характеру і рівня розвитку виробничих відношень, так і організація дипломатичної служби держави є невід'ємною частиною держави.

Важливе значення для розуміння цієї проблеми має розуміння моменту переходу від первобутнього общинного устрою до ранньокласового суспільства на межі «військової демократії». У цей період і починаються війни як соціальний засіб, закладаються і основи державної дипломатичної служби. Закладається основа класового суспільства, військових союзів племен, з'являються військові вожді, дружини, і це призводить до того, що війна стає стимулом для суспільного розвитку. Війни стають не тільки засобом грабежу, а стимулюють і посилюють владу верховного воєначальника, а тому й дипломатія розглядається як явище надбудови, як невід'ємна частина держави, а організація дипломатії на тому чи іншому історичному етапі зв'язується з рівнем розвитку виробничих відношень у державі, з характерними рисами міжнародних відносин епохи.

У «Курсі міжнародного права» вказано, що кожному типу суспільства відповідає свій тип держави і права. Це відноситься і до міжнародного права, виникнення якого зв'язано із організацією держави і впровадженням нею зовнішніх функцій [3, с. 39].

Таким чином, і зародження давньої руської дипломатії потрібно розглядати у зв'язку з розвитком державності того часу, а також встановлення міжнародної дипломатичної практики раннього періоду середньовіччя.

Зрозуміло, що навіть одиничні свідоцтва, моменти дипломатичної практики стародавніх русів повинні розглядатися не як випадкові факти ніщо не підтверджуючі, а як осколки навіть примітивної, не розвиненої, але еволюціонуючої з кожним десятиліттям дипломатичної системи ранньофеодальної держави, яка знаходиться в своєму розвитку. Питання в даному випадку не в тому чи могла Русь IX–X віків мати таку систему, а в тому, як частина державної системи (хай ще слабо організованої), чи відповідала подібним суспільним моментам сусідніх держав Східної Європи періоду раннього середньовіччя, другої половини 1-го тисячоліття, а також в яких вона була відносинах з дипломатією старою і мудрою за змістом і за формою дипломатією Візантійської імперії – з тою політичною «alma mater» ранньофеодальних варварських держав.

Що мається на увазі під зародженням дипломатичної системи стародавньої Русі?

Зміст дипломатичних перемовин і дипломатичних угод, розширення кола і ступінь важливості питань, які піднімаються, включення їх в сферу дипломатичної активності Русі великої кількості держав і народів, розвиток процедур, обрядів, ритуалів так і форму перемовин і угод, розвиток посольської служби, перетворення посольств у постійний інструмент зовнішньополітичної діяльності давньої руської держави, зміну характеру складу посольств, а також їх представників, організацію перших постійних кваліфікованих кадрів посольської служби.

Добре відомо, що більшість дипломатичних перемовин виникли на ґрунті воєнного протиборства русів з сусідніми державами і народами.

Із цієї позиції і розглядається цілий ряд спірних свідоцтв про дипломатичну практику стародавніх русів, відображених у грецьких житіях святих Стефана Сурожського і Георгія Амастридського в Бертинській хроніці, у якій вказується на перші відомості про посольство русів у Константинополі і в імперії франків у 838-839 роках. Тут же відмічається в грецьких хроніках і руських літописах про перший напад Русі на Константинополь у 860 році і наступні в зв'язку з цим русько-візантійських перемовин, свідчення літописів про укладення русами миру з варягами в кінці IX ст., сюди можна і віднести скоординовані антивізантійські дії Русі і Болгарії на початку X ст.

Із кожним десятиліттям ці фрагментарні дії стають більш детальними і частими. До першої половини X ст. відносяться свідчення літописі про похід Русі на Константинополь у 907 році. і підписання в тому ж році нового русько-візантійського договору, а також в «Повести временных лет» відмічається про укладення русько-візантійських договорів 911 і 944 роках, розповідається про посольські переговори, церемонії затвердження угод.

У цьому ж ряду значне місце займають дипломатичні контакти Ольги з Візантією і Германським Королівством у другій половині 50-х років X ст.

Необхідно відмітити, що в плані розвитку стародавньої руської дипломатичної практики можливо розглядати і політичні контакти Русі з Хазарією, народами Північного Кавказу, з печенігами, а також спроба добитися мирного урегулювання після руських походів у Закавказзя в першій половині X ст.

Кінцевою хронологічною гранню вивчення є початок 60-х років X ст., тобто кінець самостійного правління Княгині Ольги. Дипломатичні зусилля правління Ольги стали рубежем у роки її правління, прийшла політична стабілізація відносин Русі із сусідніми державами. Були врегульовані відносини з Візантією і підтверджено дію русько-візантійського договору 944 році.

На заході Русь зав'язує політичні контакти з Германією, налагоджуються нормальні відносини Русі в Північному Причорномор'ї, де руси отримали домінуюче положення як на сході регіону, так і на заході. Не зумівши закріпитись при Ігорі в Закавказзі, Русь в другій половині 40-50-х років підтримує мирні відносини з Хазарією – зі своїм ворогом номер один. На східних торгових шляхах і в районі Приазов'я і Поволжя.

Таким чином, у другій половині X ст. чітко визначились основні напрямки зовнішньої політики стародавньої Русі і були зроблені кроки для їх реалізації.

Київська влада розуміла, що для подальшої боротьби за реалізацію зовнішньополітичного руху їй заважає Хазарський каганат, загострення відносин з Візантією , а також війни з цими державами. Уряд Ольги не ставив таких задач, цю нелегку державну місію взяв на себе її син Святослав, при якому традиційні шляхи Русі і напрямок зовнішньої політики не тільки прийняли більш ясніші контури і знайшли більш рішучі дії військові та дипломатичні.

Дипломатія Святослава спиралась на минулі зовнішньополітичні успіхи стародавньої Русі, накопичену зовнішньополітичну практику, що дозволяло успішно протистояти державам-агресорам на кордоні Київської Русі.

Дипломатична практика антів, світи давніх русів на кінець VIII – у першій половині IX ст.

До того часу, коли на берегах Волхова і Дніпра з'явились відносно стабільні східнослов'янські державні об'єднання, світова дипломатія як і міжнародне право пройшли довгий і складний шлях.

Рабовласницькі держави стародавнього Сходу, Рим, грецькі держави-поліси і їх колонії, скіфська держава, а пізніше Візантійська імперія, ранньофеодальні держави Європи, Арабський халіфат держави Середньої Азії і Закавказзя, Хазарський каганат, інші держави Причорномор'я і на Північному Кавказі – увесь цей різномовний, етнічно різний в соціально-економічному, політичному і культурному відношенні світ за довгі століття виробив дипломатичні прийоми. Цей світ постійно вируючий, воюючий тісним колом обступив Середньоруську рівнину, де біля великих річок, на безкінечних чорноземах півдня, на перехрестях старіших

торгових шляхів, у північних лісах проходило формування федерації слов'янських племен, а пізніше утворення староруської держави.

Перші відомості про дипломатичну практику східних слов'ян відносяться до V–VI ст. Нової ери і знаходяться у візантійських джерелах. Візантійські автори пишуть про постійні напади на землі імперії в V–VI ст., про сильний натиск склавинів і антів та інших слов'янських племен на Балкани на початку VI ст. У Прокопа Кесарійського є відомості про рейди антів на Фракію, про регулярні вторгнення склавинів і антів за Дунай. Під час слов'янсько-візантійської війни 550–551 рр. слов'яни підступили до Константинополя, а в кінці VI ст. вони кілька разів пробували захватити візантійську столицю [4, с. 459].

До VI–VII вв. відносяться і відомості про дипломатичні контакти слов'янських племінних союзів між собою і з іншими народами [5, с. 40]. П. Кесарійський повідомляє про спільні дії проти імперії антів і склавинів. У 548–549 рр. під час військових дій готського воєначальника Тотіли проти імперії слов'яни знову перейшли Дунай.

У період війн Візантія укладає зі слов'янами перші угоди, так, у період царювання Юстініона I імперія пробувала домовитись зі слов'янськими вождями про систему поселень вздовж всієї границі імперії. Для слов'ян це були перші кроки дипломатичних перемовин з постійним політичним суперником [6, с. 42].

Візантія шукала можливість заключити договір з гепідами, щоб направити їх проти слов'ян. Посольство гепідів прибуло в Константинополь і воєнний союз було укладено [4, с. 460].

Менандр Протектор розказує про те, що анти у період війни з аварами в VI ст. хотіли зупинити військові дії для того, щоб викупити своїх воїнів із полону. У 560 р. перемовини з аварами по цьому питанню вів ант Мезамір. Перемовини закінчились безуспішно, а перший відомий нам старослов'янський посол був убитий [7, с. 13]. Відомо, що Менандр повідомляє про порушення авторами посольського статусу Мезаміра «Авари ухилились від поваги до посланника, порушили його права і вбили Мезаміра». Напевно права посла були добре відомі і антам.

Маврикій Стратег говорить про угоди антів і склавинів зі своїми сусідами як про події ординарні. Він пише про дипломатичну практику давніх слов'ян, що вони не виконують і часто не дотримуються виконання міжнародного права, їх легше підкорити страхом ніж подарунками і вимагати від них виконувати угоди. Очевидно, у відносинах з антами використовувались підкупи, давались подарунки вождям. Окрім того, у відносинах слов'ян з імперією прослідковується ще одна характерна риса надання права слов'янам поселитись на території імперії. Візантія віддала одну з кріпостей на лівому березі Дунаю і виплачувала слов'янам гроші за зобов'язання зберігати мир, але це була не разова виплата, а постійна виплата податку антам. На думку М.Ю. Брайчевського, в цьому випадку міг бути антсько-візантійський договір. У союзі з Візантією слов'яни не один раз виступали проти персів, остготів, а в союзі з іншими противниками наносили удари по візантійським володінням [8, с. 44].

У зв'язку з тими політичними традиціями, які виникали в ті давні часи, можливо розглядати питання про перший контакт між Русю і Візантією, про це записано в руському літописі як легенду про Кия [7, с. 13]. Вчені давно звернули увагу на зовнішньополітичний аспект цього запису [1, с. 439].

Велике значення для вивчення цієї частини стародавнього руського літопису мають роботи Б.А. Рибакова, він виказав свою точку зору, що багато фактів життя Київської Русі витікають ще з антської епохи, коли стародавні анти ходили походами до кордону Візантії, про що сказано в «Повісті временних лет» і розповіді про Кия, Щека і Хорива [9, с. 337].

Істориків у даному випадку цікавило питання чи були походи русів реальними подіями «дорюрикової» епохи і описані в кінці VIII–IX вв. чи проходили вони значно пізніше і не могли свідчити про військові і політичні успіхи Русі у першій третині IX ст., але це твердження деяких вчених відкидається відомими фактами.

«Житіє Св. Стефана Сурозького» свідчить про те, як на Кримське побережжя насунула новгородська рать, а князь Бравлін був на чолі цієї раті. Руси пройшли від Херсонеса до Керчі і великою силою підступили до Сурожу, десять днів продовжувалась осада міста, в кінці кінців, проломивши ворота, зайшли в місто і почали грабувати його. Князь хотів захопити багатий

храм Св. Софії, де знаходилась гробниця С. Сурозького, але його настигла хвороба. Тоді князь віддав наказ повернути все награбоване містянам і відпустити полонених, а потім охрестився в храмі Св. Софії, акт хрещення над ним зробив архієпископ Філарет [10, с. 96].

Ми не знаємо і напевне ніколи не дізнаємось, що сталося в Сурожі в дійсності чому руси пішли на перемовини. «Житіє» пояснює це святим впливом, але думаю були якісь інші реальні причини, які змусили русів до перемовин, вони повернули все награбоване, вивели рать з міста, відпустили полонених. Перед нами характерні риси мирної угоди часу не тільки «дорюрикової» епохи, але й договірної Русі.

Звертає на себе увагу умова про те, що руси відпустили полонених – це один із стародавніх випадків у дипломатичній практиці всіх народів, у тому числі і антів.

Потім практика обміну полоненими зустрічалася неодноразово між Візантією і Персією, Арабським Халіфатом і Арабськими Еміратами, Болгарією, уграми і русами.

Наступним важливим кроком у розвитку стародавньої руської дипломатії є руське посольство в 838–839 роках. у Константинополь до візантійського імператора Феофіла (829–842 р.) і в Інгельгейм – столицю Франкської держави до Людовіка Благочестивого (814–841 р.). Відомості про це є в Бертинській хроніці, написаній в документах єпископа Пруденція. Загальна історія у даному випадку така: у 839 році при дворі Л. Благочестивого з’явились посли візантійського імператора Феофіла – єпископ Феодосій Халкідонський і єпафарій Феофан. Разом із візантійцями в Інгельгейм прибули і руські посли, які вертались на батьківщину кружним шляхом із Константинополя.

У подальшому Пруденцій повідомляє: посли русів приїхали з послами Візантії тому, що не було безпечно їхати додому і імператор Феофіл просив Людовіка виділити їм охорону, щоб вони могли повернутись на батьківщину, але послів русів запідозрили в шпіонажі. Людовік повідомив імператора, що якщо посли будуть невинні, то він відпустить їх, але подальша доля послів невідома.

Які історичні умови появи руського посольства у Візантії? Імператор Феофіл вів постійну боротьбу з Арабським Халіфатом і звертався за допомогою до держав Європи і навіть висунув ідею хрестового походу проти мусульманського світу. У 837–838 рр. візантійське військо потерпіло поразку від арабів у Малій Азії і виникла загроза столиці – Константинополю. Неспокійно було і на півночі. Хазари звернулись до Візантії з проханням побудувати на Дону військову фортецю, щоб зупинити орду кочових народів: ургів, печенігів, а також Піддніпровської Русі, яка своїми морськими і сухопутними набігами в кінці VII – першій третині IX ст. нападала на кордони Візантії і Хазарії.

Таким чином, руське посольство прибуває у Візантію в той момент, коли в Причорномор’ї зав’язується складний міжнародний конфлікт. Візантія хоче в цих умовах зберегти і укріпити свій вплив у північних районах Чорного моря, а також залучитись підтримкою західних сусідів у боротьбі з арабами [2, с. 48].

За цією причиною візантійське посольство прибуло до Франків.

Водночас прибуло і посольство русів у Інгельгейм. Практика подібних супроводів типова для того часу перед лицем зростання арабської загрози.

Практика подібних супроводів отримала розвиток і на Русі, в обов’язки супровідного посольства входила охорона в дорозі іноземних послів, нагляд за ними, допомога в пересуванні, харчування, а також проведення нового туру переговорів.

Важливий той факт, що імператор Феофіл особисто просив Людовіка Благочестивого про руське посольство. У Візантії взагалі ревно зберігалась бюрократична регламентація прийому і проводів послів згідно з міжнародним правом і престижем держав, до яких належали посли, а також їх ролі у поточній політиці [10, с. 121–125].

Аргумент проти характеристики посольства 839 р. як місії Київської Русі полягає у самому факті про послів як «свеонах». Розслідування в Інгельгеймі змусило послів відрекомендуватись від імені Русі, і те, що посли були «свеонами», не має ніякого значення. У той час князі наймали грамотних і добре освічених осіб, які могли представляти державу і вірно служити князям. Тоді держави, у тому числі і слов’янські, не мали громадян, добре знайомих

із дипломатичною практикою, для вирішення міжнародних питань і могли користуватись послугами досвідчених і бувалих ворогів. У ті далекі часи склад місії посольства залежав не від національної приналежності тієї чи іншої особи, знання нею своєї справи, службової відданості тому чи іншому престолу.

А тому сам факт присутності ворогів у руському посольстві вказує на дипломатичну традицію, яка була можливо до кінця X ст., коли Русь у Візантії, а може й інших державах, користувалась послугами при веденні дипломатичних перемовин [11, с. 245].

Допуск ворогів до служби в Києві було викликано потребою внутрішнього розвитку держави, організацією староруської держави, вдосконаленням її зовнішньої політики.

Руське посольство у Візантії зустріли добре, встановлення дружніх відносин із русами було ціллю імперії. Звідти і допомога у виконанні подальших задач руської місії – встановлення контакту з франками. Появу руського посольства в Константинополі можливо розглядати як початок тої ізоляції, в якій були східнослов'янські племена після нападу аварів, а пізніше – у зв'язку із залежністю від хазар. Відправка у Візантію першого руського посольства і його поява на землях франків знаменує собою певний етап у становленні і розвитку староруської державності.

Похід на Константинополь у 860 році та дипломатичне визнання стародавньої Русі

У Східній Європі в 860 році відбулася подія, яка стала відправним пунктом до визнання стародавньої Київської Русі, вона схвилювала Константинополь і Рим, залишивши помітний слід у візантійських хроніках і урядовій переписці, а пізніше була відмічена і в «Повісті временних літ».

Ранком 18 червня 860 року Константинополь атакували руські війська, вони підійшли з боку мора, як вказано у візантійських хроніках, і осадили місто зі всіх сторін.

Руси постійно нападали на Візантійську імперію протягом VIII–IX ст., але їхні напади на землі імперії не приводили до вирішення добросусідських відносин. Перемовини із візантійською адміністрацією не приводили до укладення миру чи навіть до перемир'я. Переговори в Криму, у Пафлагонії не приводили до вирішення принципових питань між двома державами.

Візантійська імперія була для причорноморських і східноєвропейських держав прикладом організації зразкової держави. «Варварський» світ у той час тільки почав відходити від племінних порядків організації державного устрою зі всіма бюрократичними установами: армія, суд, зародження дипломатичної служби і написання законів, які б регулювали відносини держави і тогочасного суспільства, захист приватної власності, а також прав і свобод громадян, якщо можливо так сказати, на той час.

Але факт нападу русів на Константинополь у 860 р. значно змінив характер відносин між Візантією і Київською Руссю.

Звертає на себе увагу той резонанс, який мав цей напад, автор «Повісті временних літ» відмічає, що це була екстраординарна подія в руській історії.

Якщо не сперечатися з приводу різних трактувань цієї історії різними істориками, можна сказати, що в період царствування імператора Михаїла III і у грецькому літописі, повідомивши світ про напади Русі на Царград, руська земля почала признаватись не як «варварська земля», а Київська Русь як держава.

Що так вразило візантійців? Чому вони донесли вісті про напад русів на столицю імперії? Хто із візантійців писав про руську навалу так, що ці свідчення прожили довге і добротне історико-графічне життя?

Першими на цю подію відкликнулись візантійці. Повідомлення про напад русів на Константинополь є в двох проповідях патріарха Фотія, відомого візантійського церковного і державного діяча, в його «Окружном послании» східним митрополитам у 867 році. [12].

Інший грецький біограф знятого Михаїлом III патріарха Ігнатія у «Жизни святого Игнатия-патриарха» виразно розповідає про картину навали русів на Константинополь.

У ті роки була написана ще одна церковно-літературна пам'ятка, сюжет якої зв'язаний з походом русів на Візантію у той же час – «Слово о положении Ризы Богородицы во Влахернах». «Слово» вийшло в світ у 1648 році в Парижі і було забуте до 1895 року, коли Лопарев Х. М. опублікував його в російському перекладі [13].

Факт руської навали знайшов своє відображення в багатьох візантійських хроніках XI-XII ст. Іоанна Скилиці, Іоанна Зонари, Михайла Глики, Льва Граматика та інших [14, с. 381].

Таким чином, напад Русі на Константинополь у 860 році протягом п'яти віків був сюжетом грецьких хроні, переписок, релігійних виступів, проповідей, що може свідчити про те, що похід 860 року не був для Візантії ординарним прикордонним конфліктом, а став подією, яка прогриміла на увесь тодішній європейський і ближньосхідний світ. У будь-якому випадку, значна частина інформації візантійських джерел не залишає на цей рахунок сумнівів.

860 рік був відмічений гострими чварами в середовищі панівного класу Візантії у зв'язку зі справою патріарха Ігнатія, а тому момент нападу русами був вибраний успішно, тому виникає думка про збір військової і політичної інформації з боку русів.

Практика військової і політичної, у тому числі і дипломатичної, інформації, а також розвіддані були відомі русам із давніх часів і ці моменти використовували північні сусіди Візантії.

Візантійський історик і дипломат Приск Панійський (V ст.) у своїй праці «Візантійська історія і діяння Аттіли у восьми книгах» описав систему політичного шпіонажу, дипломатичної розвідки, яку з успіхом застосовували один проти одного як і Візантійська імперія, так і гунська держава Аттіли.

Аттіла через своїх шпигунів при константинопольському дворі отримував інформацію про зміст секретних доручень візантійського імператора послам, які направлялись до гуннів. Широко використовувався і підкуп посадових осіб з адміністрації імператора [15, с. 135, 138].

Таким чином, дипломатична практика східноєвропейського «варварського» світу, перші кроки староруської дипломатії вказують на традицію політичної розвідки. Раптовість нападу Русі на Константинополь у 860 р. ще раз доводить, що в цьому випадку не обійшлось без шпіонажу, тому що добре продумана і добре законспірована військова підготовка.

Кораблі русів підійшли з бухти Золотий Ріг, а війська – зі сторони кріпості Іерон. У ці дні Фотій говорив у своїй проповіді: «Що за удар і гнів тяжкий? Звідки найшла на нас ця північна і страшна гроза? Які згущені хмари і яка судьба повстала проти нас? Народ вийшов з держави північної, племена піднялись від краю землі, тримаючи в руках лук і спис; вони жорстокі і немилосердні, голос їх шумить як море» [16, с. 258, 259].

Приміські будови було зруйновано, руси підступили до самих мурів міста, небезпека наростала з кожним часом. Духовні ієрархи вирішили рятувати церковні цінності і святині, зокрема, ризу Богородиці, яка зберігалася у Влахерському храмі.

Усі молилися Богу і просили врятувати місто від навали, ризу перенесли в храм св. Софії.

Про що молили греки Богородицю? Як вони бачили розвиток подій? Питання ці не прості, а відповідь на них допоможу відкрити завісу над подальшим розвитком відносин між русами і Візантією. Здолати русів силою не було можливості, а тому греки молили про мир [17, с. 611]. І мир був отриманий, рівно тиждень продовжувалась осада міста, а 25 червня 860 року руси раптово стали відступати [6, с. 229].

Патріарх Фотій дав релігійну оцінку зняттю русами осади міста, зняли осаду тоді, коли ризу Богородиці обнесли біля стін міста, а Феофан сказав, що руси повернулись до себе як тільки Фотій умилостив Бога, але істинна причина зняття осади була в іншому, можливо греки домовились з русами про перемир'я, і тому було знято блокаду.

Папа Римський Ніколай I дорікав імператору Михаїлу III тим, що вороги пішли не переможеними, а венеціанський хроніст Іоан Дякон відмітив, що руси повернулись у свою державу з тріумфом [12, с. 431].

Ми можемо тільки здогадуватись, що під стінами міста відбулися перемовини і мир був заключний, а вождь русів напевне зустрівся з імператором особисто, після цього було знято осаду міста і руси відступили.

Іншим важливим аргументом на користь укладання миру у стін Константинополя є факт, на який вказує Фотій, руси пішли з величезним багатством [12, с. 434].

Русь раніше задовольнялася локальними нападами на візантійські володіння і укладанням чесних угод з імперськими чиновниками, добилася переговорів з греками під стінами Константинополя. Про це ж говорив у своїй другій проповіді патріарх Фотій. «Народ неіменитий,

народ не вважався ні за що, народ поставлений на рівні з рабами, невідомий, але одержавши ім'я з часу походу проти нас, незначний, принижений і бідний, але досягнув блискучої висоти і незліченного багатства, а яка біда послана нам Богом» [12, с. 432].

Візантійські хронічки свідчать про те, що через деякий час, після того як руська рать пішла з-під Константинополя, у місто прибули руські посли. Фотій з цього приводу писав у «Окружном послании»: «Поработив сусідні народи і через те загордились вони підняти руку на Ромейську імперію, але тепер вони проміняли безбожную віру на елінську, тобто на християнську віру. Тепер вони виконують християнські обряди».

Повідомлення візантійських джерел про дві значні події в історії Візантії і Русі – укладання мирного договору і хрещення Русі в 60-х роках IX ст. розглядаються вченим світом ізольовано один від одного, що на наш погляд, невірно. На наш погляд, він може бути вирішений не тільки шляхом аналізу відомих документів, але й шляхом порівняння відомостей про договори, а також з практикою укладання Візантією дипломатичних угод з іншими «варварськими» державами і народами в другій половині 1-го тисячоліття нової ери, а також з русько-візантійськими договорами X ст., які віддзеркалювали весь шлях виходу Русі на політичну арену кінця VIII – першої половини IX ст.

У процесі дипломатичних контактів з Візантією Русь поповнила свій складний дипломатичний арсенал сусідніх держав і в першу чергу Візантійської імперії, кожному етапу відповідала своя практика, прийняття частиною русів християнства, як очевидна ознака дозрівання староруської держави, яка потребувала монатеістичної релігії. І все це була одна і та ж Русь – східнослов'янська держава, явні сліди якої проглядаються в VIII–IX ст. і прослідковуються за іншими багаточисленними ознаками.

Русько-Візантійський договір 907 року. Договори Русі з варягами, уграми, Болгарією в кінці IX – на початку X ст.

907 рік в історії руської дипломатії став не менш важливим моментом ніж 960 рік, коли Русь була визнана Візантією як держава і заключила з імперією перший договір «миру і любові».

У «Повісті временних літ» автор розказує про похід русів на Константинополь у 907 році, на цей раз у літописі збереглося повідомлення про укладення перемир'я і перемовин про повний договір і про його зміст [7, с. 24, 25].

Достовірність відомостей можливо перевірити методом їх порівняння з іншими історичними документами. Зокрема, із фактами укладання Візантією дипломатичних угод із «варварськими» державами і народами в другій половині 1-го тисячоліття, практикою укладання дипломатичних угод Русі із сусідніми народами і державами в IX ст., із літописними фактами.

Староруська держава не тільки переживає ті ж стадії переходу від військової демократії до ранньофеодальної держави як і інші, які знаходились навколо Візантії, але й веде війни з імперією, здійснює з нею дипломатичні контакти, включаючись у загальну систему міжнародних відносин свого часу.

Найбільш поширеним стародавнім типом угод були усні «міри», які називались договорами «миру і дружби» чи «миру і любові», ці договори підтверджували мир або регулювали перші відносини Візантії з новим сусідом. Така ж термінологія була прийнята і на Русі. Які ж були головні умови? Перше – виплата дані кожен рік, а платив той, хто був більше заціплений у мирних відносинах або програв війну. Великі суми дані імперія виплачувала антам у VI ст. з тієї пори, коли у 545 році імператор Юстініан I уклав таку угоду з антами. Також дань Візантія платила і Аттілі. Візантійський письменник і дипломат у V ст. Пріск Панійський повідомляв, що по мірі своєї могутності гуни вимагали збільшення розміру данини [15, с. 110, 124].

Аналогічні договори з умовою виплати імперією дані укладались з болгарами в 680, 682 рр., але коли в 755 р. імператор Костянтин V відмовився платити болгарам дань почалася війна. У 927 році затяжні болгаро-візантійські війни закінчились укладанням мирного договору, у якому Візантія зобов'язалась виплачувати Болгарії кожного року дань [6, с. 199].

Союзна допомога за гроші куплялась імперією у 893 році в угрів проти Болгарії, у 917 році – у печенігів проти тієї ж Болгарії.

Неодноразово Візантія старалась закріпити такі союзи династичними шлюбами.

Русь не залишалась у стороні від дипломатичних традицій раннього середньовіччя і договору з Візантією 60-х років IX ст. і 907 року не були одиничними в її політичній історії кінця IX – початку X ст. Є відомості про укладання Руссю договорів «миру і любові» з іншими державними об'єднаннями. У першу чергу потрібно сказати про варягів.

У «Повісті временних літ» говориться, що Олег вказав, щоб дати дань варягам від Новгорода гривень 300 на літо для миру. Про це записано в «Новгородській першій літописі».

У тій самій повісті записано, що в 859 році брали дань з чуді, слов'ян, мері, кривичів, тому це була поширена практика в той давній період.

Такий же договір, правда в інших, більш тяжких умовах для Русі, було укладено Києвом із уграми. «Повість временних літ» вказує, що угри стали під стінами Києва, а це значить, що над руською столицею нависла смертельна небезпека. Угри вимагали уплати кожний рік – 10 тисяч марок, надання їм продовольства, а також вимагали заручників. Руси заключили з уграми мир. Інші сліди цього договору за виключенням літописі угрів в історії не збереглося.

Історики висувають гіпотезу, що «заповідь» Олега, як і грецькі контрпропозиції і весь хід переговорів, були оформлені у вигляді письмових документів, але ніяких підтверджень на користь цієї гіпотези немає. Історики звертають увагу на мову, якою викладені умови договору 907 року, вона взагалі вільна від книжкових слов'янізмів, що характерно для договорів 911 і 944 рр. [18, с. 120]. Скоріше це розмовна мова, не стиснута рамками письмового тексту, який використовувався в старину під час посольських переговорів.

Так, у договорі 911 року говориться, що Олегові посли, вернувшись в Київ, передали великому князю «вся речи обою царю, коко сотвориш мир, и урядь положима межю Грецкою землею и Рускою и клятви не преступати ни греком, ни руси» [7, с. 29].

Але не виключено, що мова послів могла фіксуватись і письмово. Тут можна згадати випадок із дипломатичної практики VI-X ст. при складанні відомого грецько-персидського договору 562 року. Менандр Протектор доніс до нас записану мову обох послів грецького і персидського.

Цю практику використовували греки і в дипломатичних контактах з русами у період переговорів у Константинополі в 944 році з приводу нового русько-візантійського договору, послів прийняв імператор Роман I Лакапін і звелів записати промови руських послів. Пізніше промови обох сторін були передані князю Ігорю, а Ігорова промова передана імператору Роману I [7, с. 34, 39, 45, 52].

Історичне значення договорів 907 та 911 років

Деякі історики стверджують, що договір 907 р. між русами і візантійцями на їх погляд безпідставний, але договір 911 р. віддзеркалює центральну ідею «миру і дружби», яка лежить в основі договору 907 р. У 907 році «почата греци мира просити, дабы не воевал (Олег) Грецкие земли», «Мир сотвориста», «утвердивша миръ», говориться в заключній частині тексту перемовин у 907 році, а у 911 році ця ідея була повторена, а це означає, що весь послідуючий текст договору 911 року. історики розглядають крізь призму «миру і любові». «Да умиримся с вами, греки, да любим друг друга от всей души и изволения» повідомляє перша стаття договору 911 року. Таким чином, ідея «мира и дружби» лежала в основі всіх значних загальнополітичних угод.

У розповіді «Повісті временних літ» про події 911 року при поверненні руських послів з Константинополя в Київ після укладення договору говориться: «И поведеша вся речи обою царю, коко сотворила миръ, и урядъ положиша» [7, с. 26, 29].

У договорі 911 р. відмічена і інша кардинальна ідея договору 907 року про регламентацію поведінки руських послів у Візантії, про торгові місії, про полонених.

Про спільність двох договорів говорить і заключна частина договору 911 року, тут приводиться тричі головна ідея «мира и любви», яка лежить в основі договорів як 907 року, так і 911 року, про це свідчать слова про утвердження «бывшего мира» і клятва не переступати «уставленных глав мира и любви».

Як свідчить історія відносин Русі з Візантійською імперією та іншими державами Європи і Азії, політичні відносини відбувались не одномоментно заключенням договорів. Попередньо, як правило, велися попередні переговори, які приводили в подальшому до підписання

основних, розгорнутих договорів, які регулювали не тільки військові відносини, але й торгові, культурні та інші моменти життя двох держав.

Договір між Росами і Візантією у 907 році був заключний від імені трьох візантійських імператорів, у тексті договору згадується тільки два імператори, а красоти і святині візантійської столиці послам росів показував лиш «один Леон» [19, с. 331]. Дійсно, екскурсією по місту керував імператор Лев VI, який згадується в літописному тексті, розказується про події, які відбулися за укладанням русько-візантійського договору 911 року.

Викладене вказує, що з двома імператорами велись попередні переговори відносно заключення угоди 911 року, йдеться не про копію (її не могло бути в момент попередньої домовленості про умови договору), а на нараді, відносно грамоти 911 року.

Формула попередніх перемовин зустрічається на початку договору Святослава Ігоровича з візантійським імператором Іоаном Цимісхієм у 971 році: «Равно другаго свещания, бывшего при Святославе, велицемь князи рустемь и при Свенельде» [7, с. 52]. Тут, як і в 911 і 944 роках, початкові слова акта вказують, яка домовленість була його державно-юридичною основою. Йдеться про переговори, де були відпрацьовані умови угоди. Проходили вони під керівництвом Святослава, згадується ім'я Свенельда, ближнього Святославу соратника, можливо він очолював руську делегацію.

Таким чином, формула «равно другого свещания» у преамбулі трьох русько-візантійських договорів X ст. була першою в стародавній Київській Русі.

«Східний фактор» і староруська дипломатія IX – першої половини X ст.

Староруська дипломатія у IX – першій половині X ст. не могла бути правильно зрозумілою без вивчення довгих зовнішніх контактів ста руської держави з Хазарським каганатом, народами Північного Кавказу, Закавказзя, Ірану. Правда, тут необхідно відмітити, що письмових джерел з державами, розміщених на цих східних територіях, практично дуже мало, але є ряд вірних ознак, які вказують на активну дипломатичну діяльність русів у цьому напрямку.

Історики давно звернули свою увагу на те, що після укладання мирних договорів із Візантією руси направляли свої дружини на схід у Закавказзя, Іран проти мусульманських вождів-васалів Багдадського халіфату і всякий раз руські дружини проходили по територіях Хазарського каганату або біля його кордону, чи по територіях, які контролювали хазари. Руси у зв'язку з цим вимушені були підтримувати політичні відносини з великим Східним регіоном, який охоплював Балкани, Північне Причорномор'я, Нижнє Поволжя, Північний Кавказ, Закавказзя, іранські області південно-західного та південного Прикаспія.

Персидські і арабські автори залишили відомості про кілька походів русів на Схід у IX–X ст. Так, персидський автор XIII ст. Ібн Ісфандійар у своїй «Історії Табаристану» повідомляв про похід русів на місто Абесгун, розташованого на південно-східному узбережжі Прикаспія, між 864–884 роками.

Руси і пізніше, на початку X ст., пройшли Каспійським побережжям, «провели спустошення і грабежі». Проти русів було вислано військо місцевого правителя Хасана ібн Зайда, яке розбило русів [20].

Б.А. Дорн, який опублікував уривки з «Історії Табаристана», відмітив, що Аль Масуді, описавши детально напад русів на Закавказзя після 912, 913 років. не знав про похід 909–910 років, а Аль Масуді вказує на те, що роси на 500 суднах зробили набіг на побережжя Каспія.

Похід 912, 913 рр. Аль Масуді описав дуже детально у своїй праці «Россипи золота», написаній між 943 та 956 рр. 500 руських кораблів пішли в похід через землю хазар, їх шлях пролягав по Дніпру, Чорному і Азовському морях, а потім по Дону. Коли підійшли до території Хазарського каганату, попросили хазарського царя пропустити їх у Каспійське море і обіцяли половину здобутків віддати хазарам, хазари згодились. Удар русів був страшним, вони спустошили місто Абесгун, а потім береги Ґіляна і з'явились на Апшероні. Вони брали полонених, грабували майно, жорстоко припиняли супротив [21, с. 198–199].

Руси були в поході «багато місяців», воювали з «ґілянцями» і «дейлементами», а зимували на острові біля Баку, на другий рік пішли на батьківщину, послали хазарському правителю гроші та іншу здобич.

Ібі-Міскавейх розповів, як «отправилось войско народа, известного под. именем русов, к Азербайджану. Устремились они к Берде, завладели ним и полонили жителей его».

Руси прийшли з Чорного моря до річки Кури, піднялись по ній до столиці м. Партава (Берде). Захопили місто, але повели себе інакше, зробили оголошення, заспокоїли жителів, і говорили їм «ми одної віри, ми хочемо влади. На нас лежить обов’язок добре відноситись до вас, а на вас – добре слухати нас», але мирне співробітництво тягнулось недовго, жителі підняли проти русів повстання, руси розгромили місто, кожен повинен був викупити своє життя, взамін видавалася глина з печаткою…гарантія від інших [22, с. 64-67].

Руська політика на сході та її дипломатичне забезпечення. Друга половина IX – перша половина X ст.

Згідно з даними арабського історика Ат-Табарі, а також інших авторів, слов’яни були відомі в Передній Азії уже в VI ст. Так, Ібн Ісфандійар згадує, що брат персидського шаха Хосрова 1 Ануширвана втік через Дербент до слов’ян. Про словян згадує також і прикаспійський історик XIV ст. Моулена Аулія улла-Амолі [23, с. 362].

Ці факти були зв’язані з політичними подіями того часу. Характеристика русів як ворогів арабів і цілого світу не знаходить свого підтвердження в історії розвитку стародавньої Київської Русі, тоді походами на своїх сусідів займалась не тільки стародавня Русь, такі ж військові походи організовували на своїх сусідів хазари, візантійці, араби, угри, болгари та інші.

Руси-слов’яни разом із ірано-аланськими племенами і тюркськими народами Східної Європи рухались у південно-східному напрямку. На наш погляд, руси періодично нападали на райони Закавказзя та Ірану, і не тільки на вказані райони, а також на Візантію у VI-VII ст. Заключали з ними перемир’я, у тому числі із Візантією.

Візантійська імперія в VII–IX ст. розуміла, що арабська навала на її території продовжувалась і відбитися самим було неможливо, а тому завжди використовувала свого старого союзника – Хазарію. У 627 році імператор Іраклій заключив союз з Хазарією проти Персії, а в VII–IX ст. імператор Михайло III залучав хазар для боротьби з небезпечними сусідами-русами [6, с. 46].

Про вихід східних слов’ян на політичну арену як самостійної сили в 853–854 років говорить арабський автор Аль-Якубі, про направлення посольств арабів до вождів Східної Європи, серед яких вказує Візантію і русів.

Враховуючи всі ці обставини, які свідчать про посилення політичного впливу Русі та її ролі в тодішньому причорноморському світі, неможливо обійти той факт протиріччя між Хазарією і мусульманськими державами Закавказзя та Ірану, які були васалами халіфату.

Ці обставини потребували об’єднання народів і держав проти мусульманського світу, зрозуміло, що в той час Русь не могла стояти осторонь від цієї боротьби, тим більше, що кордони стародавньої Київської Русі межували з кордонами мусульманських держав.

Історики розцінюють появу руського війська в рядах візантійського війська, яке воювало з арабським халіфатом у X ст., свідчать про те, що угода 60-х років включала допомогу русів Візантії в боротьбі з арабами.

Посольство Русі в Константинополі можливо віднести до початку 60-х років, що давало можливість русам активізувати свою дипломатичну діяльність у розширенні зв’язків із народами і державами, які лежали в південному і західному напрямку від Візантійської імперії.

Візантія, Русь і Хазарія виступали єдиним фронтом проти мусульманського світу, хоча їхні інтереси не завжди співпадали, але кожний переслідував свою економічну і політичну ціль [20, с. 464].

Візантія в кінці X ст. все частіше стала орієнтуватись не на занепадаючий Хазарський каганат, а на Русь, яка могла організувати дальні походи в саме серце мусульманського, закавказького та прикаспійського світу.

Неможливо випустити з тексту і факт появи кочового народу – печенігів, які при послабленні Хазарського каганату встановили контроль над причорноморським степом. Із цього моменту печеніжський фактор мав грати помітну роль у зовнішній політиці Русі. Цей фактор і враховувала Візантія, греки використовували печенігів у боротьбі проти Болгарії і постійно розколювали русько-печеніжську коаліцію, яку зробив князь Ігор проти Візантії у 944 році. [7, с. 31, 34].

Поява печенігів різко змінила політичну обстановку в Північному Причорномор'ї, хазари втратили своє значення для Візантії, все частіше Візантія організовує проти свого союзника народи Північного Кавказу, Візантія підняла проти каганату алан [24, с. 353, 373, 375].

У той час хазари, які сповідували іудаїзм, відчули на собі всю силу візантійської зовнішньополітичної інтриги.

Вчені давно звернули увагу на те, що статті договору 944 року між русами і Візантією дуже швидко було реалізовано. У 949 році руси в кількості 629 чоловік приймали участь у війні проти Крита, а потім у 954 році разом із болгарами і армянами воювали проти сірійського еміра [18, с. 65-66]. Таким чином, реалізація договору в союзі з іншими народами була направлена проти арабів на Криті та в Сирії.

Переслідуючи свої економічні та політичні цілі, Русь разом із тим виконувала союзні обов'язки по відношенню до Візантії, допомагала її боротьбі з арабами. Про це і говорить русько-візантійський договір 944 року, після укладення якого зразу ж був організований похід у Закавказзя.

Русько-візантійський договір 944 року

Нові походи русів на Візантію надовго зруйнували дипломатичні відносини русів і Візантії, а тому в 944 році було укладено новий договір про мир із Візантією.

Розповідь про другий похід Ігоря на Візантію і текст русько-візантійського договору 944 року зберігся тільки в складі «Повісті временних літ» [7, с. 33].

Хоча відомості двох походів Ігоря на греків збереглися і в «Новгородській першій літописі».

Походи Ігоря на Візантію були здійснені тому, що греки не хотіли платити Русі данину та ініціатива переговорів із греками виходила від Ігоря.

Договір 944 року був написаний по зразку інших русько-візантійських міжнародних дипломатичних документів раннього середньовіччя. Використовуючи порівняння, можливо прийти до висновку, що вони подібні до договорів 911, 944, 971 роках з грамотами руських князів більш пізнього періоду. Грамоту 944 року В.І. Сергеєвич вважає першим руським документом [25, с. 123, 126].

Вивчаючи договори 911, 944 роках можна визнати, що вони виражають синтез руського і візантійського права при керівній ролі грецького елемента і виражали в основному значення візантійської дипломатії. У договорах він вбачає намагання русів заволодіти незнайомими їм дипломатичними поняттями і категоріями.

У даному випадку відсутня єдина точка зору на те, чи є договір 944 року. тільки доповненням до договору 911 року, чи це окремий дипломатичний документ, який охоплює в повному обсязі дипломатичні параметри відношень Русі і Візантії.

Нарешті, історики не ставлять перед собою питання, яке місце договору 944 р. у системі візантійської так і руської дипломатії? Це питання до цього часу залишається відкритим.

Дипломатія княгині Ольги (50-ті – початок 60-х років X ст.)

Пройшли бурхливі в зовнішньополітичній історії старовинної Русі 40 роки X століття, відмічені русько-візантійською війною 941–944 роках, договором Русі з імперією 944 року, ударами руської раті по арабським васалам у Закавказзі, пошуком союзних відносин із печенігами. Великий князь Ігор безславно загинув у древлянських лісах, але реалізація задумів староруської держави продовжувалась після його смерті.

У зв'язку з виконанням договорів із Візантією руси брали участь у експедиціях грецького флоту, направлених проти кіпрських корсар, руські гарнізони розміщувались на прикордонних територіях із халіфатом.

Уряд княгині Ольги прийняв цілий ряд дипломатичних кроків, які повинні були давати можливість у подальшому закріплювати зовнішньополітичні зв'язки старовинної Русі, росту її міжнародного престижу.

Руська місія, яку очолювала сама княгиня Ольга, з'явилась у Константинополі, а візантійське посольство приїхало в Київ. Відправилось руське посольство і на Захід у германські землі до германського імператора Оттона I, через півтора роки в Києві з'явилась німецька духовна місія.

Історія посольства Ольги в Константинополь викладена в «Повісті временних літ», у «Новгородській першій літописі». У літописах описані прийом Ольги у імператора і патріарха, історія сватання імператора до Ольги та її хрещення у Константинополі.

На прикладі укладання і підготовки договорів русько-візантійських угод 60-х років IX століття, 907, 911, 944 роках видно як протистояли дві політичні концепції влади – руська і візантійська, і як поступово від десятиліття до десятиліття руси добивались більшого ступеню рівноправ’я і змісту і в формі укладених із імперією угод.

Боротьба за більш вищу титулатуру руського великого князя, за підвищення державного престижу Русі, завжди займала важливу роль київських політиків у дипломатичних зносинах із іншими державами.

У відношенні хрещення Ольги, то тут деякі історики розходяться у тому, де ж все-таки хрестилась Ольга – у Києві чи в Константинополі?

В історії історіографії недаром відмічено, що Ольга хрестилась у Константинополі, і ні один не повідомляє, що в Києві. Єдиним аргументом проти факту хрещення Ольги у Візантії є розходження в датах по Костянтину VII Багрянородному і руської літописі. Костянтин повідомляє лиш дні візиту Ольги в палац – середа, 9 вересня і неділя, 10 жовтня 957 року, уже вирахувані спеціалістами на основі цих даних. Руський літописець дає дату 955 рік. Історики розглядають три версії.

Ольга хрестилась в Києві, на користь цього факту говорить Іаков Мніх, вона померла, проживши 15 років у християнстві, це дає дату 969 рік і присутність в її делегації священика Григорія.

Ольга два рази їздила В Константинополь – у 955 і у 957 роках. Приїхала вона, будучи уже християнкою, інакше Костянтин VII неодмінно вказав би про її хрещення у Візантії.

Ольга хрестилась у Візантії, але імператор не згадав про це, у нього була інша задача – описати церемонію прийому руської княгині.

У політиці християнізації сусідніх держав і народів у Візантії, як відомо, головну роль грали не патріарх, не церковні ієрархи, а імператор і його апарат політичної влади.

Зрозуміло, що константинопольські патріархи у відповідності до свої санів приймали участь у реалізації політики держави, у зв’язку з тим, що грецька церква була частиною феодальної державної системи. А тому руські літописи розказують про хрещення Ольги правомірно, зв’язують рішення цього питання у першу чергу з діями імператора, а не патріарха.

У «Повісті временних літ» прямо сказано, що в той час у Візантії правив імператор Костянтин, син Лева, і Ольга «приде к нему» звернулась до нього: «Азъ погана есмь», «аще мя хощеши крестити, то крести мя самъ». Ольга хрестилась в Константинополі, літопис відмічає: «и крести ю царь с патреархом», і знову на першому плані фігурує імператор, а далі йде мова про те, як патріарх вчив її християнському чину.

Характерна ще одна деталь: Ольга прийняла при хрещенні ім’я Олена на честь матері Костянтина Великого. Костянтин I перший із імператорів прийняв хрещення і зробив християнство офіційною релігією Римської імперії. Деталь ця немало важлива, оскільки вона свідчить про важливий політичний зміст хрещення руської княгині та її високих державно-престижних запитах, і свідчить про важливий крок в історії стародавньої Русі [7, с. 214].

У літописі прямо вказано, що в даному випадку мова йде не про хрещення всієї Русі, а тільки про хрещення греками однієї княгині Ольги.

У «Повісті временних літ» відмічається, що поширення християнства на Русі для Ольги представляло великі труднощі, вона в Константинополі жалілася патріарху: «Люде мои пагани и сынъ мой, дабы мя богъ съблюлъ от всякого зла». У цих словах виказані Ольгою труднощі введення християнства на Русі, де було сильне язичество, був язичником і її син Святослав Ігорович. Ольга вмовляла Святослава прийняти християнство, а у відповідь чула, а що скаже моя військова дружина.

Важко собі уявити, як в подібних умовах можливо було запровадити християнство на Русі, якщо не було підтримки з боку її сина і великокнязівської дружини.

У 60-х роках IX століття візантійський патріарх Фотій направив у Київ візантійську місію для організації підприємств по прийняттю християнства русами, але ця місія не залишила навіть сліду в руській історії.

Ольга, приїхавши в Константинополь, була прийнята імператором, як кажуть, по першому розряду як високоповажна особа, про що відмічено в літописі, але вона була не задоволена тим, що довго чекала прийому візантійським імператором, про що виказала своє незадоволення візантійському послу в Києві: «тако же постоиши у меня в Почайне, яко же азъ в Суду…».

Встановлення відносин «миру і дружби» з Германським королівством

У 959 році Ольга проявила ще одну зовнішньополітичну ініціативу, відправивши посольство до германського короля Оттона І.

В історіографії цей крок руської княгині зв'язують з тим, що Ольга потерпіла невдачу по введенню церковної організації із Візантії і не отримала ніяких політичних преференцій, звернулась із тим же питанням на Захід, чим хотіла вплинути на незговірливу Візантію.

Але, як свідчать історичні факти, ніякої мови про введення християнства на Русі Ольга про приїзді в Константинополь з імператором і патріархом не вела.

Як стверджують історики, посли русів перевищили свої повноваження і попросили направити в Київ єпископа і пресвітерів їх народу.

По причині відмічених вище обставин язична партія в Києві на чолі зі Святославом не давала Ользі можливості зробити такий крок як прийняття церковної організації з рук короля Оттона І. Це було б викликом не тільки великокнязівській дружині і язичникам, але і руським християнам, які були зв'язані з грецькою церквою, про її сильний вплив добре знали на Русі і добре знали в Римі. Це добре видно із тексту булли папи Іоанна XIII від 967 року про затвердження Пражського епіскопства.

Важко собі уявити, Оттон І і королівські чиновники не зрозуміли, з яким проханням до них звернулись руські посли і могли направити без відповідної підготовки церковну місію в Київ.

Дипломатична активність Ольги може говорити про бажання вступити у відносини «миру і дружби» ще з однією великою державою західного світу, із якою до того часу в Русі не було регулярних дипломатичних зносин.

Подібне прагнення знаходилось у руслі тих умов по розширенню свого міжнародного впливу, які Русь провадила в життя у другій половині IX – першій половині X ст.

До Оттона І прибула звичайна посольська місія «миру і дружби» для встановлення між державами мирних відносин, для регулярного обміну посольствами, вільного пропуску купців.

Дипломатія Ольги здійснювалась, коли Русь не воювала ні з одним із сусідніх держав, але і в мирних умовах руська ранньофеодальна держава постійно проводила ту ж зовнішньополітичну лінію правлячої влади Русі, коли вона силою зброї добивалась політичного визнання, рівноправних міждержавних угод із Візантією, закріпляла за собою нові райони в Причорномор'ї. лінія на подальше підняття державного престижу стародавньої Русі, розширення міжнародних зв'язків, проходить червоною лінією і в 50-х – початку 60-х років X ст. Необхідно відмітити, що не завжди дипломатичним потугам Ольги був успіх: лиш частково вона добилась поставлених цілей у відносинах із Візантійською імперією, тернистий шлях був і у встановленні нормальних зовнішньополітичних відносин із Германською державою. Кожний дипломатичний крок Русі зустрічав контр дії і Візантії і Оттона І, і київським князям доводилось іти на поступки, які вимагали в замін Візантія і Германське королівство.

У цьому дипломатичному протиборстві стародавня Русь знайшла політичну лінію, яка в тодішніх умовах найбільш повно виражала інтереси ранньофеодальної держави, інтереси правлячої династії.

Витоки староруської дипломатії виходять ще з часів антів. У VI – початку VII ст. до нас дійшли перші відомості про дипломатичну практику східних слов'ян.

Анти знали як вести переговори по територіальним питанням, угоди про викуп полонених, посольські місії, статус послів, заключали зі своїми сусідами військово-союзні договори.

Племінні союзи антів вступили на традиційний як для «варварів» VI ст. так і пізніших «варварських» державних об'єднань шлях отримання грошової дані від Візантійської імперії в обмін на мир на її кордонах. Таку ж практику знали й інші слов'янські сусіди антів, зокрема, склавини.

Перші згадки про зовнішню політику стародавніх слов'ян на сході VI ст. доносять до нас арабські автори.

У кінці VIII – першій третині XI ст. є уже можливість говорити про перші дипломатичні угоди стародавніх русів із греками. Після перших походів русів на кримські та малоазіатські володіння імперії руси вступали у мирні переговори з місцевою візантійською владою, противники домовились про зупинення військових дій, про повернення русами полонених жителів при берегових міст і награбованого добра.

У цей період встановлюються основні шляхи воєнних походів русів на південь і на південний захід: Північне Причорномор’я і берег Криму, опорні візантійські пункти в регіоні – Херсонес – Сурож, а також південний берег Чорного моря.

Більше того, удар по Криму був не тільки направлений проти могутньої імперії, але був викликом її давньому союзнику – Хазарському каганату – це було рекогносцировкою перед походом на Константинополь у 860 року.

Похід на Константинополь 18 червня 860 року і перемир’я у зв’язку з цим грали важливу роль у становленні староруської держави та розвитку дипломатичної системи русів і розширення її міжнародних зв’язків, а також росту міжнародного престижу.

Відносини з Хазарією залишались двоякі, з одного боку каганат був союзником Візантії, а з іншого – традиційним противником Русі, а тому румька дипломатія цю обставину враховувала. Похід Русі на Закавказзя проходив по хазарській території і каганат був вимушений терпіти.

Русь уклала з Візантією договір і в 909, 910 років, а також 912, 913 років руське військо знову вдарило по Закавказзю.

Усередині 30-х років X ст. економічна, військова, політична могутність Русі продовжує рости. Руси хочуть заволодіти північним Причорномор’ям, розтрощити опорні пункти в Криму і утвердитися на торгових шляхах у Приазов’ї. до початку 40-х років X ст. Русь зуміла заволодіти опорними пунктами на Таманському півострові, у нижньому Придніпров’ї та в інших районах Причорномор’я.

Документально отримує подальший розвиток ідея загальноруського представництва посольства за кордоном. Уперше в руській дипломатичній документації вводиться поняття «Руська земля», яку представляють посли.

Новий рівень розвитку державності Русі викладений в дипломатичній діяльності та договорі 944 року з Візантією, у якому представлена ціла програма воєнного рівноправного союзу двох держав, що є великим успіхом староруських дипломатів. Сторони домовились про військову допомогу проти спільних ворогів, визначили регіон, де їх інтереси повинні охоронятись у першу чергу, а також спільну боротьбу проти арабів.

Дипломатія Ольги була задіяна в мирний період і вона хотіла закріпити досягнення у міжнародних відносинах і примножити престиж Русі. З цією метою вона їздила в Константинополь і посилала дипломатичну місію в Германське королівство.

Таким чином, в середині X ст. Русь стабілізувала свої відносини з Візантією, Хазарією, уграми, варягами, Болгарією, печенігами, мирні контакти з Германією, направляла посольства в Польщу, Чехію.

Необхідно підкреслити, що на кожному історичному етапі Русь одночасно вирішувала декілька важливих зовнішньополітичних задач і це, як правило, вдавалось.

Використана література:

1. Греков Б.Д. Киевская Русь. Москва, 1953. 565 с.
2. Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. Москва, 1968. 472 с.
3. Курс международного права. Москва, 1967. 39 с.
4. Прокопій із Кесарії. Війна з готами. Москва, 1950. 496 с.
5. Історія Болгарії. Москва, 1954. 40 с.
6. Сказкин С.Д. Історія Візантії. Москва, 1967. 524 с.
7. Адриановой-Перетц В.П. Повесть временных лет. Москва, 1950. 147 с.
8. Лонгінов А.В. Мирні договори руських з греками, заключених у X ст. Одеса, 1904. 44 с.
9. Рибаков Б.А. Анты и Киевская Русь. Вестник древней истории. 1939 г. Т. 1. 337 с.

10. Василевский В.Г. Введение в житие Георгия Амастрадского. Труды. 1977. Т. 3. 427 с.
11. Очерки истории СССР. Период феодализма IX–XIII вв. Москва. 1953. 984 с.
12. Две беседы святейшего патриарха константинопольского Фотия по случаю нашествия россов на Константинополь. Христианское чтение. Санкт-Петербург, 1882. 373 с.
13. Лопарев Х.М. Старое свидетельство о положении ризы Богородицы во Влахернах в новом истолковании применительно к нашествию руських на Византию в 860 г. Византийский временник. Санкт-Петербург, 1895. Т. II. 432 с.
14. Пападопуло-Керамевс А. Акафист божьей матери. Русь и патриарх Фотий. Византийский временник. Санкт-Петербург,1903. Т. Х. 381 с.
15. Удальцов З.В. Идейно-политическая борьба в ранней Византии. Москва, 1974. 352 с.
16. Василевский В.Г. Год первого нашествия русских на Константинополь. Византийский временник. Санкт-Петербург, 1894. Т. 1. 258, 259 с.
17. Положение честной ризы пресвятой Богородицы во Влахерне. Москва, 1887. 611 с.
18. Левченко М.В. Очерки по історії русько-візантійських відносин. Москва, 1956. 553 с.
19. Кузьмин А.Г. Начальные этапы древнерусского летописания. Киев, 331 с.
20. Дорн Б.А. Каспий: о походах древних русских в Табаристан, с дополнительными сведениями о других набегах их на побережья Каспийского моря. Санкт-Петербург, 1875. 718 с.
21. Минорский Ф.В. История Ширвана и Дербенда X–XI вв. Москва, 1963, 199 с.
22. Ибн-Мискавейх. Византийский временник. Санкт-Петербург, 1894. Т. XXIV. С. 64–67.
23. Новосельцев А.П. Восточные источники о восточных славянах и Руси. VI-IX вв. Минск. 1977. 362 с.
24. Артамонов М.И. История хазар. 1962. 520 с.
25. Сергиевич В.И. Русские юридические древности. Санкт-Петербург, 1896. 517 с.

References:

1. Grekov B. (1953). Kievskaya Rus [Kievan Rus] Moskva, 565 s. [in Russian].
2. Pashuto V. (1968). Vneshnyaya politika Drevney Rusi [Foreign Policy of Ancient Russia] Moskva. 472 s. [in Russian].
3. Kurs mezhdunarodnogo prava (1967). [Course of international law] T. 1 Moskva, 39 s. [in Russian].
4. Prokopii iz Kesarii/Viina z hotamy. (1950). [Procopius of Caesarea. War with the Goths] Moskva, 496 s. [in Ukrainian].
5. Istoriia Bolharii (1954) [History of Bulgaria], vol. 1. Moskva, 40 s. [in Ukrainian].
6. Skazkyn S. (1967). Istoriia Vizantii, [History of Byzantium], vol. 1. Moskva, 524 s. [in Ukrainian].
7. Adryanovoi-Peretts V. (1950). Povest vremennyih let [The story of the temporary years] – Moskva, 147 s. [in Russian].
8. Longinov A. (1904). Antyi i Kievskaya Rus. Vestnik drevney istorii [Peace treaties of Rus with the Greeks, concluded in the tenth century]. Odessa. 44 s. [in Russian].
9. Ribakov B (1939). Antyi i Kievskaya Rus. Vestnik drevney istorii. [Anti and Kievan Rus. Herald of ancient history]. T. 1, 337 s. [in Russian].
10. Vasilevsky V. (1977). Vvedenie v zhitie Georgiya Amastradskogo. [Introduction to the life of George Amastradsky. Works]. T. III, 427 s. [in Russian].
11. Essays on the history of the USSR. The period of feudalism IX-XIII centuries. Moskva. 1953, 984 s.
12. Dve besedyi svyateyshego patriarha konstantinopolskogo Fotiya po sluchayu nashestviya rossov na Konstantinopo (1882 September - October). [Two conversations of His Holiness Patriarch Photius of Constantinople on the occasion of the Russian invasion of Constantinople] Christian Reading. St.Petersburg, 373 s. [in Russian].
13. Loparev H. (1895). Staroe svidetelstvo o polozhenii rizyi Bogoroditsyi vo Vlahernah v novom istolkovanii primenitelno k nashestviyu ruskih na Vizantiyu v 860 g. [Old evidence of the position of the vestment of the Virgin in Vlahern in a new interpretation in relation to the Russian invasion of Byzantium in 860] Vizantiyskiy vremennik. T. II. St.Petersburg, 432 s. [in Russian].
14. Papadopulo-Keramevs A. (1903) Akafist bozhey materi. Rus i patriarh Fotiy. [Akathist of the Mother of God. Russia and Patriarch Photius]. - Vizantiyskiy vremennik. St.Petersburg, 381 s. [in Russian].
15. Udaltsov Z. (1974). Ideyno-politicheskaya borba v ranney Vizan [Ideological and political struggle in early Byzantium]. Moskva, 352 s. [in Russian].
16. Vasilevsky V. God pervogo nashestviya russkih na Konstantinopol [The year of the first Russian invasion of Constantinople] - Vizantiyskiy vremennik. T. 1. St.Petersburg, 258, 259 s. [in Russian].

17. Polozhenie chestnoy rizyi presvyatoy Bogoroditsyi vo Vlaherne [The position of the vestment of the Blessed Virgin in Vlahern] Moskva, 1887. 611 s. [in Russian].
18. Levchenko M. (1956). Ocherki po istoriyi rusko-vIzantIyskih vIdnosin [Essays on the history of n-Byzantine relations]. Moskva. 553 s. [in Russian].
19. Kuzmin A. Nachalnyie etapyi drevnerusskogo letopisaniya. [The initial stages of the ancient Russian chronicle]. Kiev^ 331 s. [in Russian].
20. Dorn B. (1875)/ Kaspiy: o pohodah drevnih russkih v Tabaristan, s dopolnitelnyimi svedeniyami o drugih nabegah ih na poberezhya Kaspiyskogo morya [Caspian: about the campaigns of the ancient Russians in Tabaristan, with additional information about their other raids on the coast of the Caspian Sea]. Sanpeterburg: tipografiya Akademii nauk, St.Petersburg, 1875. 718 s. [in Russian].
21. Minorsky F. (1963). Istoriya Shirvana i Derbenda X-XI [History of Shirvan and Derbend X-XI centuries]. Moskva. -188, 198-199 s. [in Russian].
22. Ibn-Miskaveyh. Vizantiyskiy vremennik [Byzantine Times], Moskva, 199 s. [in Russian].
23. Novoseltsev A. Vostochnyie istochniki o vostochnyih slavyanah i Rusi VI-IX vv. [Eastern sources on the Eastern Slavs and Russia VI-IX centuries]. Minsk, 362 s. [in Russian].
24. Artamonov M. Istoriya hazar [Histopy hazar], Leningrad. 1962. – 520 s. [in Russian].
25. Sergievich V. Russkie yuridicheskie drevnosti [Russian legal antiquities]. St.Petersburg, 1896. – 517 s. [in Russian].

Havronska T. V. Kievan Rus and its diplomacy in the IX – first half of the X century: relations with the states of Europe and Asia

Analysis of the history of foreign policy of Kievan Rus shows that it was a difficult path, full of failures, successes and gaining practice in this difficult situation, when around other peoples and tribes lack a system of relations with their neighbors, constant wars, and therefore the cessation of trade, political ties and the establishment in this connection of peaceful relations for the preservation of peace and diplomatic ties. The history of foreign policy and the birth of ancient Russian diplomacy, the organization of foreign policy, diplomatic service of Kievan Rus, as well as its forms, functions, methods by which the Russian early feudal monarchy took the first steps in creating its foreign policy. But lest we talk about those ancient times, when there was a state, an army, the management of the state required foreign relations, the state cannot be closed on its own. It was a difficult way, full of failures, successes and gaining practice in this difficult situation, when other people and tribes do not have a system of relations with their neighbours, wars are waged constantly and therefore the cessation of trade, political ties and set-up of peaceful relations of the preservation of peace and diplomatic relations. The first steps of ancient Russia required organizational steps in the international arena, which would specifically indicate what the state wants to do in the direction of its foreign policy, what forms and methods it will implement to develop its diplomatic activities at the level of state development and international practice that time. It is clear that the ancient Russian diplomacy did not arise suddenly in an empty place and in ready once and for all forms, at that time it was not and could not be, but there was a state and it must have its diplomacy, it was impossible to live and survive in a closed circle. it was possible. It should be emphasized that at each historical stage, Russia simultaneously solved several important foreign policy problems, and this, as a rule, succeeded.

Key words: *state, Kievan Rus, foreign policy, power, diplomacy, treaty, history, people.*

УДК 347.4
DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2021.35.03

Гуйван П. Д.

СТРОКИ ЗДІЙСНЕННЯ РЕГУЛЯТИВНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА, ЇХНІ ВІДМІННОСТІ ВІД ПРИСІЧНОГО СТРОКУ

Ця наукова стаття присвячена дослідженню актуального питання про вплив настання, перебігу та закінчення матеріально-правових строків на порядок реалізації суб'єктивного цивільного права. У роботі проведена оцінка чинників, які є визначальними для класифікації темпоральних чинників. Передусім здійснено їх розмежування за характером опосередковуваних відносин: регулятивних або охоронних. Зроблено розподіл строків за сферою їх впливу на цивільні взаємини та за наслідками настання чи спливу стосовно змісту відповідних взаємин. У роботі показано, що правовий зв'язок між регулятивним і охоронним відношенням не має лінійного вираження, а є досить складним і найяскравіше проявляється у темпоральних їхніх факторах. Так, прострочення здійснення суб'єктивного права завжди призводить до його юридичного захисту, у тому числі і у примусовому порядку. Якщо носій права не вчинив обов'язкової активної дії для реалізації впродовж встановленого періоду, право може погаситися, але відповідальність для третьої особи не настане. Такі строки, які погашають право внаслідок його своєчасного нездійснення, у цивілістиці називаються присічними. Зроблений детальний аналіз їх, наведені основні характерні властивості. Встановлено, що суб'єктивне цивільне право, яке реалізується протягом перебігу присічного строку, спрямоване на створення нового правовідношення з іншим змістом, його здійснення може відбутися лише внаслідок разової дії. Також у разі своєчасного здійснення подібного права на набуття права воно припиняється достроково. Зроблено такий висновок: невчинення цієї дії впродовж встановленої законом чи договором тривалості призводить до того, що суб'єктивне право погашається зі спливом строку, інше суб'єктивне право, на виникнення якого мала спрямовуватися активна дія, не виникає. Охоронне відношення (право на захист, у тому числі судовий) у зв'язку з відсутністю порушення не виникає.

Ключові слова: *присічний строк, позовна давність, регулятивне право.*

З огляду на багатогранність та різноманітність суб'єктивних цивільних прав законодавство визначає різні строки їх здійснення, виходячи із засад розумності та достатності, з урахуванням інтересів не тільки учасників правовідношення, але й інших осіб. Для досягнення цілі визначення впливу строку як правової категорії на зміст матеріальних взаємин слід перш за все з'ясувати правові наслідки настання чи спливу такого явища на існування певного суспільного об'єкта. Адже залежно від реального змісту суб'єктивного права, обмеженого в часі, початок, перебіг та закінчення строку його існування матимуть різні юридичні результати.

Здавна дослідники намагалися якимось чином узагальнити окремі нормативні правила щодо правового регулювання тривалості тих чи інших матеріальних відносин. У цивілістичній доктрині навіть було запропоновано виділення серед правових норм, що стосуються матеріальних строків, загальної та спеціальної частин. При цьому до першої з них пропонувалося віднести правила їх обчислення, крім, звичайно, тих, які обчислюються в особливому порядку, тоді як до спеціальної частини – норми, що знаходяться в різних розділах цивільного законодавства та містять часову характеристику окремих матеріальних взаємодій [1, с. 5–6]. Незважаючи на певну штучність такої класифікації, все ж можемо говорити про необхідність систематизації цивільно-правових строків. Які ж чинники є визначальними у разі такої постановки питання? Адже вони мають містити фактори, що, з одного боку, об'єднують різні строки як об'єкти правового механізму, з іншого ж – мають існувати особливі, не притаманні іншим комплексам подібних явищ інструменти впливу на визначеність та врегульованість цивільного обігу. Найбільш справедливим було б оцінювати строки з огляду на їх результативність у регулюванні тих чи інших цивільних правовідносин. Власне, йдеться про диференціацію строків за сутністю тих матеріальних прав, реалізація котрих має відбуватися в межах їхньої тривалості. Тому логічним виглядає розподіл строків за сферою їх впливу на цивільні взаємини та за наслідками їх настання чи спливу стосовно змісту вказаних взаємин.

У цивілістиці є багато досліджень, пов’язаних з темпоральним впливом на встановлення, здійснення, захист суб’єктивних матеріальних прав особи. Можемо згадати роботи І.Є. Енгельмана, Є.В. Васьковського, О.С. Йоффе, М.А. Гурвича, В.В. Луця, В.П. Грибанова, Є.А. Крашенінникова, Е.О. Харитонова, К.Ю. Лєбедєвої та інших. Так, у літературі досить серйозно обговорюються проблеми позовної давності, останнім часом приділяється більше уваги відновленому інституту набувальної давності. Разом із тим окремі питання темпорального впливу на правові відносини залишаються менш вивченими, ціла низка з них продовжує бути дискусійними. Потребують додаткового аналізу, зокрема, такі напрями, як класифікація часових чинників, належне визначення правової природи цивільних строків, встановлення об’єктивних відмінностей окремих видів строків, виходячи з їхньої сутності та правової мети застосування. На дослідження цієї проблематики і спрямована ця праця.

У сучасній цивілістичній літературі досить переконливо обстоюється теза щодо поділу правовідносин на регулятивні та охоронні. У цьому контексті безспірною є концепція, за якої від моменту правопорушення виникає нове, відмінне від попереднього правовідношення, спрямоване на захист регулятивного права. Цілком логічно, що з огляду на різну сутнісну природу відмінним має бути і темпоральне опосередкування вказаних відносин. По-різному в часовому плані регулюються періоди здійснення регулятивного й охоронного повноваження особи, є серйозні відмінності стосовно наслідків прострочення у цих взаєминах. Власне, правовий зв’язок між регулятивним і охоронним відношенням не має лінійного вираження, а є досить складним. Скажімо, принципово неправильним буде стверджувати, що прострочення здійснення суб’єктивного права завжди призводить до його юридичного захисту, у тому числі і у примусовому порядку. Якщо можливість реалізації регулятивного суб’єктивного права полягала в учиненні самим носієм активної поведінки, і такі дії впродовж тривалості таких взаємодій не відбулися за відсутності протидії з боку боржника, вказане право припиняється у зв’язку з його нездійсненням. При цьому як потреби, так і юридичної можливості у захисті вказаного нереалізованого права не вбачається. Адже сам уповноважений вибрав такий спосіб здійснення права, його порушення не було. Сказане стосується, наприклад, випадків непередачі поклажодавцем упродовж дії договору речі для її зберігання, невикористання орендарем отриманого в оренду майна тощо.

Іншим прикладом настання подібного результату у разі закінчення строку чинності регулятивного права може бути пропуск спадкоємцем встановленого у законі шестимісячного періоду для прийняття спадщини. Тут також суб’єктивне право припиняється внаслідок його нереалізації, а охоронне правовідношення не виникає. Проте сутність такого повноваження на прийняття спадщини є іншою, ніж у попередньому випадку. Адже вчинення подібної дії аж ніяк не може розглядатися як таке, що спрямоване на задоволення певного матеріального повноваження: подання заяви до нотаріуса не є способом здійснення речового права. У літературі вже були детально досліджені подібні повноваження особи [2, с. 60]. Це право на вчинення упродовж визначеного строку односторонніх дій, внаслідок яких носій набуває нового суб’єктивного права [3, с. 186–216], стаючи учасником іншої матеріальної взаємодії, або зберігає попереднє, отримало назву правоутворюючого чи секундарного [4, с. 127]. Періоди існування подібних суб’єктивних повноважень особи у літературі прийнято називати присічними (преклюзивними) [5, с. 259]. Нині не викликає сумніву, що нездійснення суб’єктивного права його носієм упродовж присічного строку не тільки погашає саме право, обмежене цим строком, а й призводить до того, що охоронне відношення взагалі не виникає. Це не важко зрозуміти, якщо мати на увазі, що подібні зобов’язання реалізуються внаслідок активної поведінки вірителя, тож невчинення певної дії протягом встановленого для цього часу є його свідомим вибором та не може кваліфікуватися як правопорушення. Ну, а без порушення права не виникає і можливість його захисту.

Наведена позиція є нині загальноприйнятною і не викликає якихось дискусій серед дослідників темпоральних питань. Різнобачення починаються, коли справа доходить до визначення змісту поняття «присічний строк». Адже неважко помітити, що всі зобов’язання регулятивного характеру, де суб’єктивне право кредитора реалізується не за рахунок вчинення дій боржником,

а за рахунок особистої активної поведінки, після спливу встановленого строку погашаються без виникнення охоронного правовідношення. Це відбувається тому, що відсутнє порушення матеріального права боржником. Оскільки позитивне діяння останнього за змістом зобов'язання полягає у пасивній поведінці – не перешкоджанні вірителю у здійсненні свого права, якщо він діє так, як це бажано, ніякого порушення права не буде, незалежно від того, скільки діянь, спрямованих на реалізацію суб'єктивного права вчинив упродовж встановленого періоду кредитор: безліч, одне чи жодного. Тож, і не дивно, що в доктрині дуже часто відбувається неправомірне ототожнення присічних строків з іншими періодами існування (здійснення) суб'єктивного матеріального права.

Хоча, здавалося б, загальний правовий результат закінчення ординарних та присічних строків є однаковим: після спливу часу на реалізацію матеріального права кредитор втрачає можливість вимагати виконання зобов'язання від боржника, а останній звільняється від обов'язку його виконання, сутність закінчення строку відмінна. Адже наслідок стосується лише самого суб'єктивного права, обмеженого вказаними періодами. Якщо ж за основу взяти інший критерій, а саме вплив закінчення зазначених строків на інші матеріальні взаємини, то відразу помітимо різні результати. Ординарний строк існування суб'єктивного матеріального права надається особі задля отримання певного ефекту шляхом реалізації відповідного повноваження, задоволення майнових чи інших потреб. Здійснення цього права вичерпує його призначення, а самостійне його нездійснення вірителем, як ми вже відзначали, теж означає задоволення прагнень останнього. Початок, перебіг та закінчення тривалості регулятивного відношення має особистісний характер для його учасників і жодним чином не впливає на інші взаємини.

Так, орендар вправі користуватися отриманим в оренду чужим майном хоч щомиті, він може використати протягом строку дії договору річ один раз або взагалі не скористатися нею. Та за будь-яких обставин його право на користування майном погаситься із закінченням встановленого контрагентами періоду. При цьому, позаяк порушень права на користування упродовж дії договору не було, захисне повноваження не виникає. Іноді подібна конструкція притаманна і таким зобов'язанням, відповідно до змісту яких суб'єктивне право вірителя задля свого здійснення не потребує його активної поведінки, при цьому бажана поведінка боржника все одно залишається пасивною. Проілюструємо сказане таким прикладом. За зобов'язанням, котре витікає зі ст. 944 ЦКУ, зберігач (боржник) не вправі користуватися індивідуально визначеною річчю, зданою на зберігання. Тобто діяння останнього, яке за ідеєю закону у такому разі має бути спрямоване на виконання зобов'язання, повинне проявлятися у бездіяльності. З іншого боку, право вимагати такої поведінки кредитором теж не пов'язане з його активними вчинками. Якщо протягом зберігання поведінка зберігача буде належною, право вірителя буде повністю реалізоване навіть без його активної участі, порушення буде відсутнім, позовна давність (право на позов) після закінчення зберігання не почнеться.

У наведених прикладах сплив встановленого для здійснення права строку не тільки погашає саме право, а й тягне невиникнення охоронного відношення, тобто можливості правового захисту. Натомість, незважаючи на певну схожість наслідків спливу, сутність і способи здійснення, юридичні наслідки закінчення (та й самі підстави для закінчення) суб'єктивного права, обмеженого у часі преклюзивним строком, разюче відрізняються від описаних вище. Справа у тому, що здійснення цивільно-правового повноваження упродовж присічного періоду, попри протилежну думку окремих дослідників [6, с. 145–147], не спрямоване на отримання майнового ефекту. Ні, така реалізація закладених у цьому праві правомочностей покликана надати дієвості іншим матеріальним взаєминам за участю цієї ж особи. Наприклад, у разі здійснення свого права на пред'явлення матеріальної вимоги до боржника протягом тридцяти днів з моменту публікації про порушення провадження у справі про банкрутство, особа набуває права на задоволення своїх вимог за рахунок майна боржника [7, с. 152]. Як бачимо, суб'єкт права, обмеженого присічним строком, внаслідок його своєчасного здійснення набуває можливості взяти участь у новому правовідношенні, де він стає уповноваженою особою із суб'єктивними правами іншого, ніж у попередньо реалізованому відношенні, змісту. Таким чином, пропуск преклюзивного строку (нездійснення суб'єктивного права упродовж його

перебігу) не лише погашає право, що входило до його складу. Воно має більш значимі наслідки вже для реального матеріального обороту, бо усуває можливість участі у ньому потенційного учасника, який не вибрав для себе цієї участі, не здійснивши свого секундарного повноваження.

Позаяк суб'єктивне цивільне право, що реалізується протягом перебігу присічного строку, спрямоване на створення нового (чи збереження наявного) правовідношення з іншим змістом, його здійснення може відбутися лише внаслідок разової дії [8, с. 210–211]. Вчинення такої поведінки свідчить про повну вичерпаність змісту права, подальше вчинення подібних активних дій уповноваженою особою не буде вважатися результативним, бо наслідок, на досягнення якого мала бути спрямована відповідна дія (і лише у цьому полягала мета права), вже настав від моменту першої дії [9, с. 20]. Отже, і тривалість чинності суб'єктивного права від моменту його вичерпаності припиняється, оскільки існування строку для вчинків, що перебувають поза межами змісту/обсягу права, позбавлене сенсу. Тож, як ми пересвідчилися, у разі своєчасного здійснення подібного права на набуття права воно припиняється ***достроково***. Це знову ж таки ілюструє відмінність у юридичних засадах регулювання перебігів ординарного строку існування суб'єктивного права та присічного. Адже для реалізації чи нереалізації матеріального повноваження (на розсуд носія), строк якого обмежений першим з них, необхідно, аби обов'язково продовжувалася номінальна тривалість відповідного періоду. При цьому реалізація права в його межах не припиняє самого права, тож може здійснюватися неодноразово.

Разом із тим у цивілістиці нині продовжує відбуватися невиправдане змішування зазначених вище строків. Не вдаючись до детального дослідження реальної сутності опосередковуваних цими темпоральними параметрами взаємин (а саме це і має бути покладене у підґрунтя досліджень), автори зводять порівняльні характеристики (якщо взагалі відбувається порівняння, загалом, відбувається просте ототожнення явищ) до наслідків закінчення відповідних строків [10, с. 21–22]. Тому подібний наслідок, який насправді є логічним і відображає закономірність погашення регулятивного права внаслідок його вичерпаності чи невикористання носієм, у доктрині невиправдано був використаний для розширеного тлумачення змісту поняття «присічний строк» та віднесення до категорії присічних певних періодів, котрі по суті такими не є. Тут дався взнаки ще й той факт, що під час запровадження у науці терміна «присічний строк» і надалі протягом темпоральних досліджень так і не було зроблено легального визначення такої часової категорії. Присічними (преклюзивними) строками називалися практично всі періоди, які обмежують час існування суб'єктивного права [11, с. 148].

Такий підхід не давав змоги виявити справжню природу преклюзивних строків та відмежувати їх від схожих темпоральних явищ. Свого часу нами було запропоноване визначення присічного строку, яке чітко характеризує його юридичну сутність і відповідає стану та проявам впливу такого строку на опосередковувані матеріальні взаємини. При цьому в основу був покладений специфічний характер правовідносин, обмежених у часі присічними строками. Отже, *упродовж преклюзивних строків здійснюються суб'єктивні матеріальні права їхніх носіїв, які реалізуються шляхом односторонньої активної дії управленого суб'єкта, така дія вчиняється одноразово та спрямована на набуття, зміну чи збереження іншого за змістом суб'єктивного права. Вчинення такої дії упродовж встановленої законом чи угодою тривалості достроково припиняє суб'єктивне право. Невчинення цієї дії упродовж встановленої законом чи договором тривалості призводить до того, що суб'єктивне право погашається зі спливом строку, інше суб'єктивне право, на виникнення якого мала спрямовуватися активна дія, не виникає. Охоронне відношення (право на захист, у тому числі судовий) у зв'язку з відсутністю порушення також не виникає.*

Подібне розуміння матеріального права, обмеженого присічним строком, дає можливість відділити його від інших регулятивних прав, попри схожість наслідків закінчення строків, які опосередковують такі взаємини. Найбільш наочно така відмінність проглядається у такому прикладі. Період дії загальної довіреності, виданої на вчинення представником будь-яких дій від імені та в інтересах довірителя, протягом трьох років слід вважати ординарним строком здійснення суб'єктивного права. Упродовж такого часу представник може неодноразово здійснювати свої повноваження, вчинити певні представницькі дії два рази або взагалі ні разу.

Суб'єктивне право погаситься після закінчення часу дії довіреності. І навпаки, якщо довіреність видана на три роки, але передбачає вчинення одноразової дії (представництва на біржі тощо), в момент виникнення певної правової ситуації вказаний у документі строк буде мати присічні ознаки. Бо вказана у довіреності дія матиме разовий характер, її вчинення достроково припинить повноваження за довіреністю (погодьтеся, повністю аналогічної дії надалі вже не буде), ця дія, будучи вчиненою вчасно, призведе до виникнення у довірителя конкретного суб'єктивного права (власності, процесуального тощо).

Отже, можемо дійти висновку, що сплив присічного строку призводить до припинення встановленого зазначеним правовідношенням матеріального права. При цьому здійснення суб'єктивного права, обмеженого у часі присічним строком, обов'язково призводить до виникнення нового суб'єктивного права чи збереження наявного. При цьому і те право, що виникло, і те, що збереглося, мають інший зміст, ніж повноваження особи, обмежене присічним строком. Іншими словами, припинення дії певного суб'єктивного права шляхом його реалізації упродовж присічного строку супроводжується заміною його на інше матеріальне право.

Використана література:

1. Жгунова А.В. Сроки в советском гражданском праве : автореф. … дисс. канд. юрид. наук. Свердловск, 1971. 19 с.
2. Синайский В.И. Русское гражданское право. Москва : Статут, 2002. 638 с.
3. Гуйван П.Д. Теоретичні питання строків у приватному праві : монографія. Харків : Право, 2014. 631 с.
4. Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву. Москва : Статут, 2000. 777 с.
5. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. Изд. 2-е, стереотип. Москва : Статут, 2001. 411 с.
6. Козловська Л.В. Співвідношення понять спадкування та набуття права власності в порядку спадкування. *Часопис цивільного і кримінального судочинства.* 2013. № 1. С. 143–151.
7. Бєлкін М.Л. Актуальні проблеми обчислення строків подачі вимог кредиторів у справах про банкрутство. *Вісник господарського судочинства.* 2011. № 1. С. 152–155.
8. Зеккель Э. Секундарные права в гражданском праве. *Вестник гражданского права*. 2007. № 2. С. 205–252.
9. Zitelmann E. Internatsonalaes Privarecht. Bd. 2. T. 1. Muenchen–Leipzig, 1903 258 s.
10. Бабкин А., Молчанова Т. Виды пресекательных сроков в гражданском праве. *Советская юстиция.* 1981. № 24. С. 20–24.
11. Васьковский Е.В. Учебник гражданского права. Москва : Статут, 2003. 382 с.

References:

1. Zhgunova, A.V. (1971). Sroki v sovetskom grazhdanskom prave [Terms in the Soviet civil law]. Avtoref. … diss. kand. yurid. nauk. Sverdlovsk [in Russian].
2. Synaiskiy, V.I. (2002). Russkoe grazhdanskoe pravo [Russian civil law]. Moskwa: Statut [in Russian].
3. Guyvan P.D. (2014). Teoretychni pytannia strokiv u pryvatnomu pravi: Monohrafiia [Theoretical matters of terms in private law: monograph]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
4. Ioffe O.S. (2000). Izbrannyie trudyi po grazhdanskomu pravu [Selected trials in civil law]. Moskwa: Statut [in Russian].
5. Gribanov, V.P. (2001). Osuschestvlenie i zaschita grazhdanskih prav [Implementation and protection of civil rights]. Moskwa: Statut [in Russian].
6. Kozlovska, L.V. (2013). Spivvidnoshennia poniat spadkuvannia ta nabuttia prava vlasnosti v poriadku spadkuvannia [The ratio of concepts inheritance and acquisition of property rights in the order of inheritance]. Chasopys tsyvilnoho i kryminalnoho sudochynstva. 2013. No. 1 [in Ukrainian].
7. Bielkin, M.L. (2011). Aktualni problemy obchyslennia strokiv podachi vymoh kredytoriv u spravakh pro bankrutstvo [Actual problems of calculating the requirements of creditors for bankruptcy cases]. Visnyk hospodarskoho sudochynstva. 2011. No.1 [in Ukrainian].
8. Zekkel, E. (2007). Sekundarnyie prava v grazhdanskom prave [Secondar rights in civil law]. Vestnik grazhdanskogo prava. 2007. No. 2 [in Russian].
9. Zitelmann, E. (1903). Internatsonalaes Privarecht. Bd. 2. T. 1. Muenchen–Leipzig [in German].

10. Babkin, A., Molchanova, T. (1981). Vidyi presekatelnyih srokov v grazhdanskom prave [Types of bonding time in civil law]. Sovetskaya yustitsiya. 1981. No. 24 [in Russian].
11. Vaskovskiy, E.V. (2003). Uchebnik grazhdanskogo prava [Civil law textbook]. Moskwa: Statut [in Russian].

Guyvan P. D. Terms of implementation of regulatory civil law, their differences from the cut-off period

This scientific article is devoted to the study of the topical issue of the impact of the onset, course and expiration of substantive terms on the implementation of subjective civil law. The paper evaluates the factors that are decisive for the classification of temporal factors. First of all, they are differentiated by the nature of the mediated relations: regulatory or protective. The distribution of terms by the sphere of their influence on civil relations and by the consequences of their occurrence or expiration in relation to the content of the respective relations is made. The paper shows that the legal relationship between the regulatory and protective relationship does not have a linear expression, but is quite complex, and it is most pronounced in their temporal factors. Thus, the delay in the exercise of a subjective right always leads to its legal protection, including compulsory. If the right holder has not taken a mandatory active action to exercise within the prescribed period, the right may expire, but there is no liability for a third party. Such terms, which repay the right as a result of its timely non-exercise, in civilization are called curtails. A detailed analysis of them is made, the main characteristic properties are given. It is established that the subjective civil law, which is realized during the cut-off period, aimed at creating a new legal relationship with a different content, its implementation can occur only as a result of a single action. Also, in the case of timely exercise of such a right to acquire the right, it is terminated early. The following conclusion is made: failure to perform this action during the duration established by law or contract leads to the fact that the subjective right is repaid with the expiration of the term, other subjective right, which should have been directed to the active action, does not arise. There is no protective relationship (right to judicial protection) due to the absence of violation.

Key words: *cut-off period, statute of limitations, regulatory law.*

УДК 342.922
DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2021.35.04

Ковальчук О. В.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ КРИПТОВАЛЮТ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена адміністративно-правовому регулюванню ринку криптовалют в Україні. Ринок криптоактивів протягом останніх років розвивається швидкими темпами. За даними авторитетної криптобіржі, «Coingecko» станом на кінець березня 2021 року загальна капіталізація криптовалют складає більше 1 трлн. 760 млрд. дол. США, потенційно регулювання такого ринку може принести значні надходження до бюджету. Виявлено, що нагальною потребою учасників ринку криптовалют є вихід із тіні, тобто необхідність його легалізації, проте небезпечно створювати такий ринок без державного регулювання – це може мати значні ризики для фінансової стабільності та економічної безпеки держави. У статті наведено можливі варіанти адміністративно-правових методів державного регулювання ринку криптовалют. Державне регулювання ринку криптовалют – це система заходів задля здійснення підтримуючої, компенсаційної та регулюючої діяльності держави, спрямованої на створення ефективного функціонування ринку криптовалют. Основні складові частини системи державного регулювання ринку криптовалют: цілі та завдання державного регулювання; методи, принципи та інструменти державного регулювання; процес державного регулювання; ресурсне забезпечення державного регулювання. Досліджено стан адміністративно-правового регулювання ринку криптоактивів в Україні та виявлено, що на сьогодні державне регулювання такого ринку фактично не здійснюється, хоча в 2020 році Україна зробила перші кроки для становлення такого ринку прийнявши відповідні законодавчі акти. Адміністративно-правове регулювання ринку криптовалют в Україні повинно вирішувати такі завдання: стимулювати та розвивати діяльність, пов'язану з видобування криптовалют; захищати права та законні інтереси професійних учасників ринку криптовалют та їхніх клієнтів; врегулювати взаємовідносини професійних учасників ринку криптовалют.

Ключові слова: *криптовалюта, регулювання ринку криптовалют, віртуальний актив, цифрова економіка.*

Криптовалюта – продукт «цифрової економіки». Уперше термін «цифрова економіка» був введений у 1995 році Доном Тепскоттом. У класичному розумінні поняття «цифрова економіка» означає діяльність, в якій основними засобами (факторами) виробництва є цифрові (електронні, віртуальні) дані, як числові, так і текстові. Томас Месенбург у 2001 виділив три обов'язкові складові частини концепції «цифрова економіка»:

− підтримуюча інфраструктура (апаратне забезпечення, програмне забезпечення, телекомунікації, мережі і т.д.);

− електронний бізнес (як ведеться бізнес, будь-які процеси, які організація проводить через комп'ютерні мережі);

− електронна комерція (передача товарів, наприклад, коли книга продається в онлайн) [4]. Цифрова економіка базується на інформаційно-комунікаційних та цифрових технологіях, стрімкий розвиток та поширення яких вже сьогодні впливають на традиційну (фізично-аналогову) економіку, трансформуючи її від такої, що споживає ресурси, до економіки, що створює ресурси. Саме дані є ключовим ресурсом цифрової економіки, вони генеруються та забезпечують електронно-комунікаційну взаємодію завдяки функціонуванню електронно-цифрових пристроїв, засобів та систем [3].

Одним із продуктів «цифрової економіки» є криптовалюта, її поява викликана розвитком технології блокчейн та зумовлена грошово-кредитною системою держави, зокрема недосконалістю інституційно-правового базису, проблемою захисту прав інвестора, присутністю жорстких валютних обмежень на купівлю іноземної валюти, інфляцією та надмірним контролем із боку держави.

Ринок криптовалют розвивається швидкими темпами, це тренд останніх років у світі. За даними, наведеними на порталі CoinGecko, станом на 28 березня 2021 року загальна капіталізація криптовалют більше 1 трлн. 760 млрд. дол. США [5].

Якщо розглядати ринок криптовалют із боку держави, то регулювання такого ринку потенційно принесе значні надходження до бюджету, додаткові кошти можуть бути спрямовані на фінансування медицини, освіти та інших соціально важливих сфер життя.

Для повноцінного функціонування ринку криптовалют необхідно створити правове середовище, яке б дало можливість регулювати аспекти його діяльності: правовий статус цифрових активів, роботу біржових платформ, можливість платежів у криптовалютах та оподаткування.

Загальна практика визначає такі підходи до регулювання ринку криптовалют:

- економічно орієнтований підхід;
- підхід спостереження;
- підхід до мінімізації ризиків;
- обмежувальний підхід.

Економічно орієнтований підхід передбачає, що ринок криптовалют буде функціонувати на уже побудованій інфраструктурі, тобто держава не створює спеціального законодавства для регулювання ринку криптовалют, лише вносить зміни до уже чинних нормативно-правових актів.

До прикладу, для того щоб регулювати обіг криптовалют, держава контролює не самі об'єкти інфраструктури ринку криптовалют, зокрема криптобіржі та криптообмінники, а їх взаємодію під час доступу до фіантних грошей. Таким чином, державний контроль спрямований на «постачальників» фіантних грошей, а для ідентифікації постачальників послуг віртуальних активів державна реєстрація є обов'язковою.

Фіантні гроші – тип грошей або валюти, цінність яких походить не від власної вартості або гарантії обміну на золото або іншу валюту, а від державного наказу використання їх як засобу платежу [6].

Підхід спостереження є перехідним етапом перед тим, як держава на законодавчому рівні регулюватиме ринок криптовалют. При цьому держава не прагне заборонити чи обмежити ринок криптовалют, але до і повної легалізації не готова.

Створюються спеціальні правові зони для криптоіндустрії, які дозволяють регуляторам спостерігати за розвитком та функціонуванням криптобізнесу, перш ніж перейти до повноцінного регулювати ринку криптовалют.

Для роботи ринку на території країни криптобіржі та криптообмінники повинні бути зареєстрованими на певній території та отримати спеціальні ліцензії на здійснення своєї діяльності. Даний підхід використовується в тому числі для економічного розвитку визначених території – такі території називають «криптодолини».

Підхід до мінімізації ризиків такий підхід використовують країни, які мають нейтральне або нейтрально-позитивне ставлення до регулювання ринку криптовалют. Держава не займається створенням необхідної законодавчої бази для контролю та функціонування такого ринку, але й намагається не заважати його розвитку.

Зазвичай у країнах, які використовують такий підхід, криптовалюти не визнані законним засобом платежу. Проте криптовалютні біржі та криптообмінники можуть легально працювати за наявності відповідних ліцензій, такі ліцензії зобов'язують їх дотримуватися вимог ідентифікації клієнтів. Це робиться для неможливості використання криптовалюти для відмивання грошей, фінансування тероризму, торгівлі зброєю чи наркотиками.

Обмежувальний підхід використовують країни, які сприймають повноцінний ринок криптовалют як негативне явище, що може завдати шкоду фінансовій стабільності та економічній безпеці держави. На законодавчому рівні частково або повністю обмежуються операції з криптоактивами, при цьому держава може визнавати криптовалюту активом.

Діяльність криптовалютних бірж та криптообмінників підпадає під повну заборону, або така діяльність надмірно регулюється, порушення регулюючих норм жорстко карається.

Як ми бачимо, незважаючи на підхід, який використовує держава, регулювання ринку криптовалют є невід'ємною частиною її фінансової політики, адже в еру «цифрової економіки» криптоактиви відіграють значну роль та за умови ефективної роботи ринку віртуальних

активів, яка неможлива без співпраці з регулятором громадяни в особі держави, отримують додаткові блага (такі, як кошти на фінансування соціальних потреб, зручність та безпека в розрахунках із використанням технології блокчейн тощо).

Регулювання ринку криптовалют має свою специфіку, яка пов'язана з їхньою природою походження: неможливо контролювати емісію та вплинути на правила розрахунків у системі. Виходячи з такої специфіки, варто зосередитися на регулюванні професійної діяльності, пов'язаної з криптовалютами (біржі, обмінні пункти, інвестиційні фонди тощо).

В Україні протягом останніх років ринок криптовалюти фактично працює, але без регулювання з боку державних органів, якісне регулювання може принести значні надходження до бюджету. Регулювання ринку криптоактивів є важливим не тільки для держави, а й для його учасників, адже законодавчо визначений правовий статус віртуальних активів – це юридичний захист для інвесторів у такі активи. Допоки питання діяльності ринку криптовалют не врегульовано адміністративно-правовим законодавством, місцеві учасники криптоіндустрії будуть залишатися поза законом та зазнавати переслідувань із боку правоохоронних органів. Правова невизначеність дає можливість правоохоронним органам зловживати своїми права та чинити тиск задля отримання неправомірної вигоди для себе чи третіх осіб.

Україна зробила перші кроки для функціонування ринку криптовалют в 2019 році та прийняла Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», заклавши поняття віртуального активу та передбачивши систему фінансового моніторингу криптовалют. Віртуальний актив – цифрове вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати і яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей [2]. У цьому законі одним із суб'єктів державного фінансового моніторингу визначено Міністерство цифрової трансформації України.

Державне регулювання і нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення здійснюються Міністерством цифрової трансформації України щодо постачальників послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів.

Уряд України продовжує роботу зі створення ринку криптовалют. 2 грудня 2020 року Верховною Радою України в першому читанні прийнято проект Закону України «Про віртуальні активи». Цей законопроект викликав жваву дискусію щодо правил роботи ринку криптоактивів. Для міжнародних гравців та інвесторів у криптовалюти робота України щодо легалізації ринку криптоактивів є позитивною.

Прийняття проекту Закону України «Про віртуальні активи»:

– сприятиме ефективному розвитку ринку віртуальних активів;

– надасть можливість громадянам та підприємствам на території України, які фактично володіють віртуальними активами, розпоряджатись ними згідно із чинним законодавством;

– сприятиме розбудові ринкової інфраструктури віртуальних активів на основі вже наявного світового досвіду, побудові в Україні принципово нових регуляторних механізмів, концепцій та підходів;

– забезпечить можливість надання учасникам ринку віртуальних активів безпечних та якісних послуг;

– створить необхідні передумови для використання органами виконавчої влади України передових технологій, зокрема технологій розподіленого реєстру та його впровадження в роботу державних реєстрів в Україні;

– сприятиме збільшенню інвестицій в економіку України, зокрема через підвищення довіри внутрішніх та іноземних інвесторів внаслідок запровадження цивілізованих та уніфікованих правил обігу віртуальних активів;

– зменшить частку тіньової економіки, що пов'язана з інвестиціями у віртуальні активи громадян та підприємств в Україні;

– створить необхідні та цілком достатні передумови для прийняття Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами та, відповідно, перспективу отримання додаткових надходжень до Державного бюджету України [1].

Україні повинна створити систему адміністративно-правового регулювання ринку криптовалют, яка буде включати в себе: акти законодавства з питань діяльності учасників ринку криптовалют; регулювання прав та обов’язків професійних учасників ринку криптовалют; видачу ліцензій на здійснення діяльності криптобірж та криптообмінних операцій, а також забезпечувати контроль за такою діяльністю; встановлювати правила і стандарти надання фінансових послуг на ринку криптовалют та контролю за їх дотриманням; систему пруденційного нагляду за фінансовими установами, що є учасниками ринку криптовалют.

Використана література:

1. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про віртуальні активи». Жмеренецький О.С. Веб-сайт. URL : https://itd.rada.gov.ua (дата звернення: 04.04.2021).
2. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2020 № 361-IX / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2020. № 25. Ст. 171.
3. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 67-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text (дата звернення: 12.04.2021).
4. Mesenbourg, T.L. Measuring the Digital Economy. U.S. Bureau of the Census. 2011. URL : https://www.census.gov/content/dam/Census/library/working-papers/2001/econ/umdigital.pdf. (дата звернення: 04.04.2021).
5. Coingecko. Веб-сайт. URL : https://www.coingecko.com (дата звернення: 04.04.2021).
6. Fiat Money. Веб-сайт. URL : https://www.investopedia.com (дата звернення: 04.04.2021).

References:

1. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro virtualni aktyvy». Zhmerenetskyi O.S. [Explanatory note to the draft Law of Ukraine "On virtual assets". Zhmerenetsky OS. Website: URL: https://itd.rada.gov.ua], (appeal date: 04.04.2021).[in Ukrainian].
2. Pro zapobihannia ta protydiiu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia: Zakon Ukrainy vid 06.12.2020 № 361-IX, (2020) [On prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, financing of terrorism and financing of proliferation of weapons of mass destruction: Law of Ukraine of 06.12.2020 № 361-IX Verkhovna Rada Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), № 25, p.171.], [in Ukrainian].
3. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoi ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018-2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.01.2018 № 67-r., (2020) [On approval of the Concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020 and approval of the action plan for its implementation: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 17.01.2018 № 67-r.], [in Ukrainian].
4. Mesenbourg, T.L. Measuring the Digital Economy. U.S. Bureau of the Census. 2011. URL: https://www.census.gov/content/dam/Census/library/working-papers/2001/econ/umdigital.pdf. (appeal date: 04.04.2021).
5. Coingecko. Website. URL: https://www.coingecko.com (appeal date: 04.04.2021).
6. Fiat Money. Website. URL: https://www.investopedia.com (appeal date: 04.04.2021).

Kovalchuk O. V. Administrative and legal regulation of the cryptocurrency market in Ukraine

The article is devoted to the administrative and legal regulation of the cryptocurrency market in Ukraine. The cryptocurrency market has been developing rapidly in recent years, according to the authoritative cryptocurrency exchange Coingecko, as of the end of March 2021, the total capitalization of cryptocurrencies is more than 1 trillion. $ 760 billion USA, potentially regulating such a market can bring significant budget revenues. It was found that the urgent need of cryptocurrency market participants is to get out of the shadows, ie the need to legalize it, but it is dangerous to create such a market without government regulation, which can have significant risks to financial stability and economic security. The article presents possible variants of administrative and legal methods of state regulation of the cryptocurrency market. State regulation

of the cryptocurrency market is a system of measures for the implementation of supporting, compensatory and regulatory activities of the state aimed at creating an effective functioning of the cryptocurrency market. The main components of the system of state regulation of the cryptocurrency market: goals and objectives of state regulation; methods, principles and tools of state regulation; the process of state regulation; resource provision of state regulation. The state of administrative and legal regulation of the cryptocurrency market in Ukraine was studied and it was found that today the state regulation of such a market is not actually carried out, although in 2020 Ukraine took the first steps to establish such a market by adopting relevant legislation. Administrative and legal regulation of the cryptocurrency market in Ukraine should solve the following tasks: stimulate and develop activities related to the extraction of cryptocurrencies; protect the rights and legitimate interests of professional cryptocurrency market participants and their clients; to settle the relationship of professional participants in the cryptocurrency market.

Key words: *cryptocurrency, regulation of the cryptocurrency market, virtual asset, digital economy.*

УДК 347.121.3
DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2021.35.05

Кузьмич О. Я.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БОРЖНИКА ЗА ПОРУШЕННЯ ЗОБОВ’ЯЗАННЯ ТРЕТІМИ ОСОБАМИ, НА ЯКИХ БУЛО ПОКЛАДЕНО ЙОГО ВИКОНАННЯ (Ч. 1 СТ. 618 ЦК УКРАЇНИ)

У статті аналізуються загальні положення правової природи цивільно-правової відповідальності. Звертається увага на її співвідношення із санкціями у цивільному праві. Акцентується увага на підставах (умовах) настання цивільно-правової відповідальності. Крізь призму загальних положень інституту покладення виконання обов’язку боржника на третіх осіб розглядаються правові аспекти цивільно-правової відповідальності боржника за порушення зобов’язання третіми особами, на яких було покладено його виконання (ч. 1 ст. 618 ЦК України). Тобто у цій статті йдеться про один із видів цивільно-правової відповідальності, а саме відповідальність за дії (бездіяльність) третіх осіб. У такому разі йдеться про третіх осіб, які перебувають у юридично значимому правовому зв’язку з боржниками основного зобов’язання.

Звертається увага на особливості застосування ч. 2 ст. 528 ЦК України, якою передбачається покладення цивільної відповідальності на боржника у разі, якщо третьою особою не буде виконано такого обов’язку. Зокрема, як передбачено положенням наведеної правової норми, у разі невиконання або неналежного виконання обов’язку боржника іншою особою цей обов’язок боржник повинен виконати сам. Як наслідок, зроблено висновок про те, що законодавець хоч і передбачив як виняток із правила можливість прямої відповідальності третьої особи, на яку покладено виконання боржником обов’язку перед кредитором, тим не менше він не звільняє у цьому разі від відповідальності самого боржника.

Крім того, зауважується також і про те, що для виникнення цього виду цивільної відповідальності повинен мати місце такий юридичний склад: факт, яким опосередковується виникнення основного та самостійного зобов’язання, а також факт невиконання чи неналежного виконання третьою особою покладеного на неї обов’язку боржника.

Ключові слова: *цивільно-правова відповідальність, учасники цивільних відносин, боржник, кредитор, третя особа, зобов’язання, обов’язок, право зворотної вимоги (регрес).*

Актуальність теми дослідження. Проблематика участі третіх осіб у виконанні зобов’язань неодноразово перебувала у центрі уваги науковців, однак що стосується аналізу правових аспектів цивільно-правової відповідальності боржника за порушення зобов’язання третіми особами, на яких було покладено його виконання крізь призму положень ст. 618 ЦК України, то це питання натепер є найменш дослідженим, що й зумовило актуальність тематики наукового дослідження.

Стан дослідження. Правові аспекти цивільно-правової відповідальності боржника за порушення зобов’язання третіми особами, на яких було покладено його виконання, неодноразово перебували у центрі уваги науковців, підтвердженням чого слугують праці таких авторів: В.В. Луця, В.Д. Примака, М.К. Сулейменова, О.В. Михалюк, І.О. Бровченка, М.І. Брагінського та ін., однак що стосується дослідження цивільної відповідальності крізь призму положень ст. 618 ЦК України, ч. 2 ст. 528 ЦК України, то це питання не знаходило належної уваги серед науковців.

Виклад основного матеріалу. Як зазначив В.В. Луць, цінність цивільного права полягає в тому, що воно у своїх нормах містить широкий арсенал засобів впливу на поведінку громадян та організацій через їх інтереси і за допомогою інтересів. Одним із таких засобів упливу на майнові інтереси осіб є застосування до правопорушника майнових санкцій, зокрема цивільно-правової відповідальності [6, с. 126]. Особливість методу цивільно-правового регулювання відповідних суспільних відносин, пише Н.С. Кузнєцова, полягає в тому, що у разі порушення суб’єктивних прав норми цивільного права спрямовують свій регуляторний механізм на відновлення порушених суб’єктивних прав. Відповідно, міри примусу з урахуванням особливостей предмета цивільно-правового регулювання спрямовані не на особистість правопорушника,

а на його майно, оскільки основна ціль їх застосування пов'язана з відновленням порушеної майнової сфери потерпілої особи [5, с. 356–357].

Суттю цивільно-правової відповідальності, пише Ю.О. Заіка, є покладення на правопорушника передбачених законом невигідних правових наслідків, які можуть полягати або у позбавленні порушника певних прав, або у заміні невиконаного обов'язку новим, або у приєднанні до невиконаного обов'язку додаткового [3, с. 11].

Загалом, цивільно-правову відповідальність у юридичній літературі визначають як санкцію за правопорушення, що спричинює для правопорушника негативні наслідки у вигляді позбавлення суб'єктивних цивільних прав або покладання нових чи додаткових цивільно-правових обов'язків [4, с. 97]. Відповідальність передбачає застосування санкції як міри відповідальності, де відбувається обмеження у правах або покладення нових чи додаткових обов'язків. Покладення відповідальності є способом захисту, завжди пов'язаним з осудом поведінки правопорушника, що на конкретному (правозастосовному) рівні виявляється у разі винесення рішення судом, який застосовує відповідні санкції [1, с. 21].

Для застосування цивільно-правової відповідальності до особи, що порушила суб'єктивне право, необхідною є наявність певних вимог, передбачених законом. Ці вимоги є умовами цивільно-правової відповідальності. Такими умовами є протиправність поведінки правопорушника; наявність негативних наслідків у особи, суб'єктивне право якої порушено; причинний зв'язок між протиправною поведінкою правопорушника та негативними наслідками; вина правопорушника [9, с. 83].

В юридичній літературі багато сказано про їх правову природу. Тож, аби уникнути повторювання того, що вже відомо, сфокусуємо увагу на проблематиці відповідальності боржника за дії третіх осіб, яка є одним із видів цивільно-правової відповідальності. Як зазначено у юридичній літературі, у передбачених законом випадках за невиконання або неналежне виконання зобов'язання однією особою заходи цивільно-правової відповідальності можуть бути застосовані щодо іншої особи [2, с. 87]. До такого виду відповідальності законодавець відносить передусім відповідальність боржника за порушення зобов'язання третіми особами, на яких було покладено його виконання (ст. 618 ЦК України). Як передбачено ч. 1 ст. 618 ЦК України, боржник відповідає за порушення зобов'язання іншими особами, на яких було покладено його виконання (ст. 528 ЦК України), якщо договором або законом не встановлено відповідальність безпосереднього виконавця. Можливість відповідальності боржника за порушення зобов'язання третіми особами, на яких було покладено його виконання, передбачена не тільки нормою загального характеру, але й нормами спеціального характеру, з урахуванням окремих видів зобов'язань, для виконання яких залучаються треті особи. Це, наприклад, ч. 2 ст. 902 ЦК України, якщо йдеться про виконання зобов'язань з договорів про надання послуг, ст. 838 ЦК України, якщо йдеться про зобов'язання з підрядних договорів тощо.

Аналізуючи природу такого виду цивільної відповідальності, не можна не зауважити, що, передбачивши ч. 1 ст. 528 ЦК України можливість боржникові залучати третіх осіб для виконання свого обов'язку, законодавець не виключив того, що третьою особою такий обов'язок може бути невиконаний або неналежним чином виконаний, унаслідок чого ч. 2 наведеної статті перебачив положення, згідно з яким у разі невиконання або неналежного виконання обов'язку боржника іншою особою цей обов'язок боржник повинен виконати самостійно. Іншими словами, надавши боржникові право вибору або виконати зобов'язання самостійно, або покласти його виконання на третіх осіб, якщо із цього приводу інше не випливатиме із правової природи тих чи інших зобов'язань чи обмежень законодавчого характеру, законодавець у спосіб, про який ідеться в ч. 2 ст. 528 ЦК України, подбав і про інтереси кредитора, забезпечивши баланс інтересів між суб'єктами основного зобов'язання. Як сказано у юридичній літературі, положення про безпосередню відповідальність за порушення зобов'язання, виконання якого було покладено боржником на третю особу, слугує надійною перепоною для бажаючих ухилитися від відповідальності за порушення договірного зобов'язання [7, с. 366].

Таким чином, внаслідок невиконання чи неналежного виконання третьою особою покладеного на неї боржником обов'язку боржник, згідно із ч. 2 ст. 528 ЦК України, такий обов'язок

повинен виконати самостійно. Крім того, у разі настання відповідних умов (підстав) боржник має також понести цивільну відповідальність перед кредитором. Така відповідальність, згідно з ч. 1 ст. 618 ЦК України, охоплюватиме й відповідальність боржника за дії чи бездіяльність третьої особи. Як зазначено в юридичній літературі, сторона за договором може нести відповідальність не тільки за свої дії, але й за дії третіх осіб, на яких було покладено виконання зобов'язання. Підставою відповідальності в цьому разі є вина, але сторона відповідає і за вину третіх осіб, на яких вона в майбутньому може покласти відповідальність за відсутності своєї вини шляхом пред'явлення регресного позову [10, с. 7].

Іншими словами, з огляду на підстави (умови) цивільної відповідальності невиконання чи неналежне виконання третьою особою покладеного на неї боржником обов'язку призводить до порушення нею суб'єктивних прав та інтересів боржника, а боржником – кредитора.

В окремих випадках для покладення виконання боржником обов'язку на третю особу законодавець вимагає отримання згоди кредитора. Однак, як випливає із загальних положень ст. 528 ЦК України, надання кредитором згоди на покладення виконання боржником обов'язку на третю особу не є підставою для звільнення боржника від відповідальності за дії третьої особи. Винятком із цього правила можуть бути обмеження, які випливають із норм спеціального характеру.

Що стосується третьої особи, то така особа цивільно-правову відповідальність за свої дії чи бездіяльність нестиме безпосередньо перед боржником. Це означає, що у разі невиконання чи неналежного виконання третьою особою покладеного на неї обов'язку боржника за загальним правилом настає відповідальність боржника перед кредитором, а третя особа несе відповідальність перед боржником на умовах, визначених договором, яким опосередковувалося покладення виконання.

Іншими словами, кредитор у разі невиконання чи неналежного виконання третьою особою обов'язку боржника за загальним правилом має звертатися із позовом до боржника, а не до третьої особи. Такого порядку притягнення до цивільної відповідальності боржника та третьої особи, на яку покладено виконання обов'язку боржника, як правило, дотримуються і у судовій практиці. Так, *залишаючи касаційну скаргу Особи 2 без задоволення, а Постанову Київського апеляційного господарського суду від 28.11.2016 р. у справі № 925/1583/14 Господарського суду Черкаської області за позовом Особи 1 до Особи 2 треті особи без самостійних вимог на предмет спору на стороні відповідача: 1. Особа 3; 2. Фізична особа-підприємець (Особа 4) про стягнення 193751,19 грн без змін, Вищий Господарський суд України погодився із висновком суду апеляційної інстанції про те, що саме відповідач як експедитор-виконавець за договором № 1Д/П відповідає перед позивачем за виконання перевезення вантажу та у разі його пошкодження (втрати) відшкодовує збитки.*

Як випливає із Постанови Вищого господарського суду України 25.10.2012 р., між Особа 1 (транспортний експедитор) та Особа 3 (замовник) укладено договір транспортного експедирування № 25/10/2012-Д, відповідно до якого транспортний експедитор взяв на себе зобов'язання організувати всі необхідні транспортно-експедиторські послуги, пов'язані з перевезенням вантажів замовника (договір № 25/10/2012-Д).

Судами попередніх інстанцій з'ясовано, що 27.08.2013 р. між Особа 1 (експедитор-замовник) та Особою 2 було укладено договір транспортного експедирування № 1 Д/П (договір № 1Д/П), відповідно до пункту 1.1 якого експедитор-виконавець взяв на себе зобов'язання надати транспортні експедиційні послуги з перевезення вантажів автомобільним транспортом у міжнародних сполученнях, згідно із заявками експедитора – замовника.

Водночас Особа 2 залучило фізичну особу – підприємця ОСОБА_4 до перевезення вантажів Особи 3, що підтверджується заявкою № 384А/13 від 25.03.2014. Під час перевезення товар Особи 3 був зіпсований та виявився непридатним для подальшої реалізації, внаслідок чого утилізований.

Рішенням Господарського суду міста Києва від 25.03.2015 у справі № 910/25257/14, залишеним без змін постановою Київського апеляційного господарського суду від 01.03.2016, за позовом Особи 3 про стягнення з Особи 1 збитків, частково задоволено позовні вимоги Особи 3 та стягнуто з Особи 1 збитки у розмірі 193751,19 грн.

Під час розгляду вказаної справи судом встановлено, що під час перевезення товар Особи 3 був зіпсований та виявився непридатним для подальшої реалізації, внаслідок чого утилізований.

Зазначені обставини стали підставою звернення Особа 1 із позовом до суду у цій справі (з урахуванням заяви про збільшення позовних вимог від 19.05.2016 р.) про стягнення з Особа 2 збитків, завданих неналежним виконанням умов договору № 1 Д/П, стягнутих з позивача Особи 1 на користь Особи 3, у розмірі 193751,19 грн.

Вирішуючи спір по суті, суд першої інстанції виходив з того, що за умовами укладеного між сторонами договору № 1 Д/П від 27.08.2013 р. на відповідача як експедитора покладена відповідальність перед позивачем як замовником за виконання перевезення вантажу та обов'язок у разі його пошкодження (втрати) відшкодувати позивачу збитки; судовими рішеннями у справі № 910/25257/14 з позивача на користь Особи 3 було стягнуто 193751,19 грн. збитків, яка була сплачена позивачем частково шляхом заліку зустрічних однорідних вимог [8].

Як свідчить аналіз наведеної фабули справи, підставою для пред'явлення позову Особи 1 до Особи 2 є відшкодування Особою 1 заподіяних Особі 3 збитків у зв'язку із невиконанням чи неналежним виконанням зобов'язання з договору транспортного експедирування, за яким Особа 1 виступала транспортним експедитором, а Особа 3 – клієнтом. Водночас Особа 2 виступала як третя особа щодо зобов'язання між Особою 1 та Особою 3, зокрема особою, на яку покладено виконання Особою 1 обов'язку з договору транспортного експедирування. Такий порядок захисту цивільних прав та інтересів Особи 1 та Особи 3 узгоджується із порядком, про який ідеться в ч. 1 ст. 618 ЦК України.

Як передбачено ч. 2 ст. 528 ЦК України, у разі невиконання або неналежного виконання обов'язку боржника іншою особою цей обов'язок боржник повинен виконати сам. Це свідчить про те, що безпосередньо суб'єктом цивільної відповідальності у разі невиконання чи неналежного виконання третьою особою обов'язку боржника виступатиме сам боржник. Такий висновок ґрунтується на тому, що виконання обов'язку боржника хоч і здійснюватиметься третьою особою, але в безпосередніх правовідносинах з кредитором перебуває боржник. Це означає, що в разі невиконання чи неналежного виконання третьою особою обов'язку замість боржника кредитор, якщо інше не передбачено договором або законом, звернутися з відповідною вимогою може тільки до боржника.

З іншого боку, порівнюючи загальне положення ч. 2 ст. 528 ЦК України та ч. 1 ст. 618 ЦК України, не можна не зауважити, що законодавець у ч. 1 ст. 618 ЦК України, хоч і передбачив можливість учасникам цивільних відносин у разі покладення виконання обов'язку боржника на третю особу врегулювати питання цивільної відповідальності по-іншому, однак такі договірні положення не виключатимуть дії загального правила ч. 2 ст. 528 ЦК України з огляду на її імперативний характер. Це означає, що в разі невиконання чи неналежного виконання третьою особою покладеного на неї обов'язку боржника матимуть місце підстави для застосування ч. 2 ст. 528 ЦК України і, як, наслідок, виникнуть підстави для настання цивільної відповідальності також і боржника перед кредитором, а не тільки третьої особи. Іншими словами, в кредитора з'явиться право вибору: або пред'являти право вимоги безпосередньо до третьої особи, якщо для цього будуть підстави, про які йдеться в ч. 1 ст. 618 ЦК України, або до боржника через ч. 2 ст. 528 ЦК України. Як наслідок, не можна погодитися із висловленою В.Д. Примаком думкою щодо невиправданості запровадження відповідного винятку з викладеного у ст. 618 ЦК України правила про безпосередню відповідальність боржника за невиконання зобов'язання особами, на яких його виконання було покладено. Як зазначено автором, у договірних зобов'язаннях кредитор зв'язаний лише з несправним боржником (тобто йдеться про відносні правовідносини, які характеризуються визначеністю їх суб'єктного складу), а не з контрагентом свого боржника, тому і відповідати за порушення зобов'язання повинен боржник за порушеним договором, а не третя особа – безпосередній виконавець [7, с. 362]. Іншими словами, законодавець, хоч і передбачив як виняток із правила можливість прямої відповідальності третьої особи, на яку покладено виконання боржником обов'язку перед кредитором, тим не менше він не звільняє у цьому разі від відповідальності самого боржника.

Висновки. Таким чином, у разі невиконання чи неналежного виконання третьою особою покладеного на неї обов’язку боржника, з одного боку, виникнуть правові наслідки для третьої особи перед боржником, а з іншого – для боржника перед кредитором. В останньому випадку змістом таких правових наслідків будуть санкції цивільно-правової відповідальності, що й послужило передумовою для виділення цього виду цивільної відповідальності серед інших. Іншими словами, у частині відповідальності боржника за дії чи бездіяльність третьої особи через юридично-фактичні підстави виникнення цього виду цивільної відповідальності це буде також відповідальність боржника за дії (бездіяльність) третьої особи. Як наслідок, для виникнення цього виду цивільної відповідальності повинен мати місце такий юридичний склад, як факт, яким опосередковується виникнення основного та самостійного зобов’язання, а також факт невиконання чи неналежного виконання третьою особою покладеного на неї обов’язку боржника. Крім того, в разі невиконання чи неналежного виконання третьою особою покладеного на неї обов’язку боржника в кредитора з’явиться право вибору або пред’являти право вимоги безпосередньо до третьої особи, якщо для цього будуть підстави, про які йдеться в ч. 1 ст. 618 ЦК України, або до боржника через ч. 2 ст. 528 ЦК України.

Використана література:

1. Відповідальність у приватному праві : монографія / І. Безклубий та ін. ; за заг. ред. І. Безклубого. Київ : Грамота, 2014. 416 с.
2. Габріадзе М. Система цивільно-правової відповідальності за порушення зобов’язання. *Юридичний вісник.* 2020. № 1. С. 85–92.
3. Заіка Ю.О. Юридична природа відповідальності без вини. *Юридична Україна.* 2014. № 5. С. 7–14.
4. Иоффе О.С. Обязательственное право. Москва : Юридическая литература, 1975. 880 с.
5. Кузнєцова Н.С. Вибрані праці. Київ : ПрАТ «Юридична практика», 2014. 544 с.
6. Луць В.В. Строки і терміни у цивільному праві : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 320 с.
7. Примак В.Д. Вина і добросовісність у цивільному праві : теорія, законодавство, судова практика. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 432 с.
8. Постанова Верховного Суду України від 9 вересня 2014 р. у справі № 3-71гс14. URL: www.reyestr.gov.ua.
9. Сібільов М. Підстава та умови цивільно-правової відповідальності за порушення договірних зобов’язань за чинним Цивільним кодексом України. *Вісник Академії правових наук України.* Харків : Право, 2004. № 2(37). С. 80–88.
10. Сулейменов М.К. Ответственность за просрочку исполнения договорного обязательства по советскому гражданському праву : автореф. дисс. …канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 1966. 15 с.

References:

1. Vidpovidalnist u pryvatnomu pravi: monohrafiia [Liability in private law: a monograph] / I. Bezklubyi ta in.; za zah. red. I. Bezkluboho. Kyiv: Hramota, 2014. 416 s. [in Ukrainian].
2. Habriadze, M. (2020). Systema tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti za porushennia zoboviazannia [Civil liability system for breach of obligation]. Yurydychnyi visnyk. No. 1. S. 85–92 [in Ukrainian].
3. Zaika, Yu.O. (2014). Yurydychna pryroda vidpovidalnosti bez vyny [The legal nature of liability without fault]. Yurydychna Ukraina. No. 5. S. 7–14 [in Ukrainian].
4. Ioffe, O.S. (1975). Obyazatelstvennoe pravo [Obligation right]. Moskva: Yuridicheskaya literatura, 880 s. [in Russian].
5. Kuznietsova, N.S. (2014). Vybrani pratsi [Selected works]. Kyiv: PrAT “Iurydychna praktyka”, 544 s. [in Ukrainian].
6. Luts, V.V. (2013). Stroky i terminy u tsyvilnomu pravi [Terms and conditions in civil law]: monohrafiia. Kyiv: Yurinkom Inter, 320 s. [in Ukrainian].
7. Prymak, V.D. (2008). Vyna i dobrosovisnist u tsyvilnomu pravi: teoriia, zakonodavstvo, sudova praktyka [Guilt and good faith in civil law: theory, law, case law]. Kyiv: Yurinkom Inter, 432 s. [in Ukrainian].
8. Verkhovnyi Sud Ukrainy 2014. Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 9 veresnia 2014 r. u spravi No. 3-71hs14 [Resolution of the Supreme Court of Ukraine of September 9, 2014 in the case]. Retrieved from: www.reyestr.gov.ua [in Ukrainian].

9. Sibilov, M. (2004). Pidstava ta umovy tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti za porushennia dohovirnykh zoboviazan za chynnym Tsyvilnym kodeksom Ukrainy. Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy [Grounds and conditions of civil liability for breach of contractual obligations under the current Civil Code of Ukraine]. Kharkiv: Pravo, No. 2(37). S. 80–88 [in Ukrainian].
10. Suleymenov, M.K. (1966). Otvetstvennost za prosrochku ispolneniya dogovornogo obyazatelstva po sovetskomu grazhdanskomu pravu [Responsibility for the delay in the fulfilment of a contractual obligation under Soviet civil law]: avtoref. diss. …kand. yurid. nauk: 12.00.03. Moskva, 15 s. [in Russian].

Kuzmych O. Ya. Legal aspects of civil liability of the debtor for breach of obligation by third parties who were entrusted with its implementation (Part 1 of Article 618 of the Civil Code of Ukraine)

The article analyzes the general provisions of the legal nature of civil liability. Attention is drawn to its relationship with sanctions in civil law. Emphasis is placed on the grounds (conditions) of the onset of civil liability. Through the prism of the general provisions of the institute of entrusting the debtor's performance to third parties, the legal aspects of the debtor's civil liability for breach of the obligation by third parties on whom its performance was entrusted are considered (Part 1 of Article 618 of the Civil Code). That is, this article deals with one of the types of civil liability, namely liability for actions (inaction) of third parties. In this case, we are talking about third parties who are in a legally significant legal relationship with the debtors of the principal obligation.

Attention is drawn to the features of the application of Part 2 of Art. 528 of the Civil Code of Ukraine, which envisages the laying of civil liability on the debtor in case the third person will not comply with such duty. In particular, as provided by the provision of the legal norm in case of non-fulfilment or improper performance of the debtor's duty by another person, this duty debtor must perform itself. As a result, it was concluded that the legislator though predicted as an exception to the rule of the possibility of direct responsibility of the third person, which is entrusted with the debtor of duty, before the creditor, nevertheless he does not exempt in this case from the responsibility of the debtor.

In addition, it is also noted that the following legal composition must occur for this type of civil liability: the fact that is mediated by the emergence of basic and independent obligations, as well as the fact of non-fulfilment or improper performance of a third person laid down by the debtor's duty.

Key words: *civil liability, participants in civil relations, debtor, creditor, third person, obligation, duty, right to reverse requirement (regress).*

УДК 342.7
DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2021.35.06

Самійленко-Войнаровська І. О.

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ПРАВА ДИТИНИ НА СІМ'Ю

Інститут сім'ї є складним соціальним феноменом, що пережив структурну і термінологічну трансформацію. У сучасних умовах підвищуються вимоги до рівня виховання дітей, отже, на батьків покладається більше обов'язків. Право дитини на сім'ю є необхідним правом дитини, оскільки сімейне виховання відіграє важливу роль у фізичному і моральному становленні людини. Держава повинна підтримувати і зміцнювати сім'ю, створювати умови для повноцінного виховання дитини в сім'ї, пропагувати сімейні цінності. Розглядаючи сімейне виховання з різних позицій, робиться аналіз його юридичного трактування. Аналізуються конституційні норми і норми сімейного права України. Право дитини на сім'ю – це складне суб'єктивне право, що включає правомочність: знати своїх батьків і проживати з ними, право на турботу з боку батьків, право на виховання батьками, право на здоров'я і фізичний розвиток, право на утримання і моральне благополуччя тощо.

Право дитини на сімейне виховання – це насамперед обов'язок батьків, але держава не може залишатись осторонь, оскільки від якості батьківського виховання залежить її майбутнє, тому держава, дотримуючись принципу суверенітету сім'ї, повинна забезпечити, щоб таке виховання здійснювалось у дусі поваги до прав та свобод інших осіб, любові до своєї сім'ї, свого народу, своєї Батьківщини, щоб батьки проявляли турботу про здоров'я, фізичний, духовний та моральний розвиток дитини, забезпечили отримання дитиною повної середньої освіти, підготували її до самостійного життя, як це передбачено статтею 150 Сімейного кодексу України.

Виховання у сім'ї – першоджерело розвитку особистості дитини. Законодавство України і міжнародні акти надають вищий пріоритет сімейній формі виховання дітей.

Право дитини жити і виховуватися у сім'ї є найважливішою умовою її гармонійного формування та розвитку, що відповідає її інтересам. Реалізація зазначеного права можлива завдяки гарантіям і правозахисним механізмам, що функціонують у державі.

Ключові слова: *сім'я, батьки, діти, право дитини на сім'ю, сімейне виховання.*

Побудова демократичного суспільства можлива у разі створення всіх необхідних умов для розвитку дитини, досягти такої мети можна тільки за умови виховання дітей у сім'ї, в традиціях демократії, що сприятиме формуванню уявлень про доцільність наявної влади, демократичне суспільство та соціальну, правову державу, а також з глибоким зануренням дітей в історію своєї Батьківщини.

С.Ф. Русова підкреслювала, що потрібно пов'язувати виховання з історичними традиціями свого народу, дитина зможе по-справжньому поважати культурні і національні здобутки інших народів, якщо вона глибоко проникає в духовну скарбницю свого народу [1, с. 218].

Проблемам прав дітей, захисту сімей, дитинства, материнства і батьківства приділяється значна увага законодавцями, правознавцями, політиками, науковою громадськістю. Турбота про молоде покоління є пріоритетним напрямом діяльності сучасної держави. Загальновідомо, що найбільш комфортним місцем для виховання дитини є сім'я. Разом із тим багато фактів, серед яких – стійка тенденція залишення дітей без піклування батьків, свідчать про кризовий стан сім'ї.

Дослідженнями прав дітей та проблем захисту цих прав займалися О.І. Анатолієва, Б.І. Андрусишин, М.В. Антокольська, Ю.Ф. Беспалова, Я.Р. Вебер, І.В. Жилінкова, С.П. Коталейчук, Н.М. Крестовська, С.В. Несинова, Л.А. Ольховик, Н.М. Оніщенко, Н.М. Опольська, І.О. Сагайдак, В.М. Синьов, Р.О. Стефанчук та інші.

Уперше на міжнародному рівні соціальні права були оформлені юридично в Загальній декларації прав людини 1948 р., в якій визначено, що кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави (ст. 22). Вище згадувані положення знайшли свій розвиток і в інших міжнародних актах, що

ратифіковані Україною, зокрема, в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року, а також в Європейській соціальній хартії 1996 року.

Проблеми сім'ї хвилюють представників наукової спільноти всього світу. 26–27 листопада 2010 року в м. Анталія, Туреччина, відбулася Міжнародна конференція, присвячена питанням сім'ї (International Conference "Family"), в обговоренні взяли участь представники різних держав, такі як: Naci Bostanci (Туреччина) «Людська природа та сім'я»; Vanda Birute Ginevicie (Литва) «Сучасна сім'я»; Arlond Dee Thornton (США) «Міжнародна боротьба за прогрес та проти варварства: зміни у шлюбі та сімейному житті»; Олеся Мандебура (Україна) «Як ритуали створюють рівновагу в сім'ї?» та інші.

Сім'я – це первинний та основний осередок суспільства. За Конституцією України сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою (ст. 51).

Конституція України проголошує державу соціальною, та, відповідно, містить низку соціальних прав людини, в тому числі і дитини, до яких належать: право на працю (ст. 43), право на відпочинок (ст. 45), право на соціальний захист (ст. 46), право на житло (ст. 47), право на достатній життєвий рівень (ст. 48), право на охорону здоров'я, право на медичне страхування (ст. 49) тощо.

Станом натепер основними причинами збільшення числа дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків – соціальних сиріт, є падіння соціального престижу сім'ї, матеріальні і житлові проблеми, міжнаціональні конфлікти, зростання позашлюбної народжуваності, високий відсоток батьків, які ведуть аморальний спосіб життя. Такий перелік причин можна продовжувати до безкінечності, але необхідно розуміти, що потрібно їх не збільшувати у своїй кількості, а щоразу зменшувати, досліджувати глибше причину, наслідки і ліквідувати їх.

До прийняття Сімейного кодексу України від 10.01.2002 р. (надалі – СК Україна) у законодавстві України відсутні були узагальнюючі норми-дефініції щодо поняття «член сім'ї» [2]. Не розроблено було єдиного критерію розуміння цього терміна і у науковій літературі.

У Рішенні від 03.06.1999 року за № 1-8/99 Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї») підкреслено, що визначити єдине для права поняття «член сім'ї» неможливо, адже в кожній галузі права необхідно тлумачити це поняття по-своєму, з огляду на ті чи інші ознаки сім'ї, що мають значення для відповідних відносин [3].

З прийняттям чинного СК України змінилося розуміння сімейних відносин, у кодексі визначено це поняття як загальне. Визначення поняття «сім'я» наводиться лише в СК України. Відповідно до Кодексу «сім'я» – це первинний та основний осередок суспільства, який становлять особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Також права члена сім'ї має одинока особа. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства [2, ст. 3].

Поняття «сім'я» вживається в конституційному праві, але не визначено в Конституції України, а також не визначено в низці інших суміжних галузей права, наприклад у цивільному, житловому тощо. При цьому поняття «члени сім'ї» в різних галузях права розрізняються. У житловому праві членами сім'ї вважаються дружина наймача, його діти і батьки. Членами сім'ї наймача може бути визнано й інших осіб, якщо вони постійно проживають разом з наймачем і ведуть з ним спільне господарство [4, ст. 64]. У спадковому праві також є своє коло членів сім'ї. У сімейному праві поняття «член сім'ї» характеризується більш вузьким колом спорідненості по прямій та боковій лініях, відносинами подружжя. Ознака спорідненості – наявність кровного зв'язку між людьми. В Законі України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001

№ 2402-III не міститься поняття «сім'я», проте визначені поняття, які розширюють поняття «сім'я»: *неповна сім'я* – сім'я, що складається з матері або батька і дитини (дітей); *багатодітна сім'я* – сім'я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує. До складу багатодітної сім'ї включаються також діти, які навчаються за денною або дуальною формою здобуття освіти у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, до закінчення закладів освіти, але не довше ніж до досягнення ними 23 років; *прийомна сім'я* – сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від 1 до 4 дітей на виховання та спільне проживання; *дитячий будинок сімейного типу* – окрема сім'я, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [5].

Новелою СК України є окрема стаття, що закріплює право особи на сім'ю. Відповідно до статті 4 СК України це право зводить до того, що особа, яка досягла шлюбного віку, має право на створення сім'ї (шлюбний вік: 17 років – для жінок, 18 років – для чоловіків), у деяких випадках може бути надано право на шлюб особі, яка не досягла шлюбного віку; особа, яка народила дитину, може створити сім'ю незалежно від віку, кожна особа має право на проживання у сім'ї, ніхто не може бути примусово ізольований від сім'ї, крім випадків і в порядку, встановлених законом.

Стаття 152 СК України закріплює право дитини на належне батьківське виховання, що забезпечується системою державного контролю, яка встановлена законом. У разі неналежного виконання батьками своїх обов'язків щодо дитини, остання має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органів опіки та піклування чи інших установ, що визначені чинним законодавством України.

20 листопада 1989 року на 44-й сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй було прийнято Конвенцію про права дитини. Україна ратифікувала Конвенцію про права дитини 27 лютого 1991 року. У преамбулі Конвенції про права дитини визначено, що дитині для повного і гармонійного розвитку її особи необхідно зростати у сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння [6].

У СК України визначено одним із пріоритетних і самостійних особистих прав кожної дитини, що забезпечує її соціалізацію, право кожного на проживання у сім'ї [2, ст. 4]. Слово «кожна» особа, що міститься у СК України, означає приналежність права на проживання у сім'ї до розряду особистих прав людини, невідчужуваних і природних, що належать їй від народження [2, ст. 4].

СК України визначає, що одним із завдань сімейного законодавства є забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку [2, ст. 3].

Чинне сімейне законодавство України виходить з принципу пріоритету сімейного виховання дітей [2, ст. 5]. Цей принцип випливає з Конвенції про права дитини, що розглядає дитину як самостійну особистість, яка потребує з огляду на вік підтримки і захисту. Саме сімейне виховання дає можливість здійснити індивідуальний підхід до кожної дитини з урахуванням її особистісних, психічних, фізичних, національних та інших особливостей. Тому закон, визначаючи форми влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків, віддає пріоритет сімейному вихованню. Через свій вік діти не мають повноцінного соціального досвіду, саме сімейне виховання дає можливість забезпечити нормальний фізичний, моральний, інтелектуальний та соціальний розвиток дітей, дає їм змогу стати повноцінним членом суспільства.

Сім'я виконує різні функції, насамперед репродуктивну, без неї неможливе вирішення найгострішої демографічної проблеми у сучасній Україні. Наприклад, у Концепції Державної сімейної політики (Постанова Верховної Ради України від 17.09.1999 р. № 1063-XIV) висвітлюються такі функції сім'ї, як: репродуктивна, виховна, економічна, соціальна і демографічна [7]. Очевидно, що ці функції сім'я виконує насамперед виходячи з власних інтересів, а потім і інтересів суспільства загалом. Сім'я зобов'язана сприяти реалізації прав і інтересів членів сім'ї. На сім'ю покладається відповідальність за виховання та утримання дітей, їх представ-

ництво і захист. Саме сім'я є тим необхідним середовищем, що дає можливість дитині в майбутньому адаптуватися до навколишньої дійсності. Коли дитина живе і виховується у своїй родині, в якій вона народилася, тоді в максимальному ступені реалізується її право на індивідуальність, позаяк саме у сім'ї зберігаються і передаються від покоління до покоління всі національні, культурні, релігійні та інші традиції; саме там дитина практично з дитячого віку засвоює рідну мову, рідну культуру тощо.

Відповідно до статті 1 Конвенції про права дитини від 20.11.1989 р. дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до такої особи, вона не досягає повноліття раніше, в Україні дитина традиційно визнається як частина родини разом з батьками. Разом із тим дитина є і самостійним носієм прав з моменту народження. А з 29 березня 2006 року з урахуванням того, що Україна перейшла на критерії Всесвітньої організації охорони здоров'я, дитина вважається народженою не з 28 тижня, як раніше, а з 22 повного тижня вагітності, з вагою від 500 грам плода. «Діти розглядаються не як об'єкти, а як суб'єкти правовідносин, самостійно діючі громадяни» [7]. У загальній теорії держави і права не розроблені ознаки особливого суб'єкта права, яким є дитина.

Як зазначено вище, у 2002 р. у статті 4 СК України зафіксовано право дитини жити у сім'ї, що означало відмову, яка домінувала протягом багатьох десятиліть, від ідеології другорядності сімейного виховання і більшої ефективності суспільного виховання.

Під вихованням загалом розуміється вплив суспільства на особистість, яка розвивається. У широкому розумінні – це соціалізація, тобто процес формування інтелекту, фізичних і духовних сил людини. Виховання є цілеспрямованою діяльністю, покликаною сформувати систему якостей особистості, поглядів і переконань відповідно до виховних суспільних ідеалів. Виховання здійснюється через культуру, освіту та навчання у процесі різного виду діяльності та під впливом спадковості та середовища [8, с. 313].

Відсутність у Конституції України спеціальних норм, присвячених правам дитини, сприймається неоднозначно. З одного боку, це гарантує забезпечення природно рівного захисту прав будь-якої людини незалежно від яких би то не було ознак, у тому числі і вікових. З іншого боку, через специфічні вікові особливості, що характеризують статус дитини, таку обставину можна розцінювати як правову прогалину, що свідчить про низьку гарантованість і слабку захищеність прав і інтересів українських дітей, особливо це стосується дітей, що позбавлені сім'ї. Але будь-яке конституційне право людини включає у свій зміст право на захист такого права державою. Те ж стосується і принципу захисту права. Всі конституційні права перебувають під захистом держави, у тому числі і право дитини на виховання та проживання у сім'ї.

Стосовно формулювання «конституційне право на сім'ю» варто відзначити, що, по-перше, воно належить як дитині з моменту народження, так і іншим членам сім'ї. По-друге, відсутність прямої вказівки в тексті Конституції України права на сім'ю, не означає відсутність такого права. «Не виникає сумнівів в існуванні права кожної дитини на сім'ю з моменту народження». Таке твердження засноване на положенні статті 21 Конституції України про те, що права і свободи людини і громадянина, які закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Перелік основних прав і свобод, що встановлений у другому розділі Конституції, не є вичерпним, не можуть бути скасовані, вони можуть бути доповнені іншими правами і свободами. Право на сім'ю, на «повагу до сімейного життя» закріплене у ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основних свобод [9]. Незважаючи на те, що право дитини на сім'ю не зафіксоване в Конституції України окремою статтею, воно логічно випливає з положень Конвенції про захист прав людини і основних свобод та Конвенції про права дитини, норм Конституції України і конкретизує їх галузевим законодавством, перш за все сімейною галуззю.

Формула законодавства про те, що сім'я перебуває під захистом держави з точки зору юридичної техніки вельми вдала, оскільки не просто закріплює право, але і гарантує його захист.

Н.М. Опольська зазначає, що у процесі здійснення наукового аналізу гарантій прав і свобод дитини як самостійного соціально-правового явища необхідно враховувати, що воно є рухливим, динамічним елементом механізму забезпечення прав та свобод дитини, що потребує вдосконалення [10, с. 123].

18 лютого 2021 року набрала чинності Постанова Верховної Ради України № 1251-IX «Про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування випадків та причин порушення прав дитини під час здійснення децентралізації повноважень з питань охорони дитинства, реформування системи закладів інституційного догляду та виховання, реалізації права дитини на сімейне виховання та усиновлення, розвитку (модернізації) соціальних послуг» [11], згідно з якою постановлено утворити Тимчасову слідчу комісію Верховної Ради України з питань розслідування випадків та причин порушення прав дитини під час здійснення децентралізації повноважень з питань охорони дитинства, реформування системи закладів інституційного догляду та виховання, реалізації права дитини на сімейне виховання та усиновлення, розвитку (модернізації) соціальних послуг (далі – Тимчасова слідча комісія), Тимчасову слідчу комісію створено на шість місяців з дня її утворення. Одним із пріоритетних завдань Тимчасової слідчої комісії визначено реальне поновлення прав дітей на сімейне виховання та усиновлення.

Отже, право дитини на сім'ю характеризується особливою соціальною значимістю і важливістю для держави, тому його можна віднести до розряду основних прав, визнання, дотримання і захист яких є обов'язком держави. Це право, як і інші основні права і свободи людини і громадянина, визначає значення, зміст і застосування законів, діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування і забезпечується правосуддям. Право дитини на сім'ю виникає з моменту народження. Воно визначає свободу людини в особистому житті, правову захищеність від будь-якого незаконного втручання. Право на захист сім'ї державою вчені відносять до категорії соціальних прав людини. Очевидно, коли йдеться про соціальні гарантії, таке право справді можна віднести до соціального права. Разом із тим захист сім'ї може включати не тільки соціальні аспекти, а й організаційні (наприклад, пов'язані з визначенням дитини-сироти в прийомну сім'ю).

Слід зазначити, що в змістовому плані право дитини на сім'ю відрізняється від такого ж права дорослої людини, позаяк дитина через свою беззахисність, викликану повною або частковою фізичною, психічною, соціальною незрілістю, не може жити самостійно, сама себе забезпечувати, піклуватися про себе.

Дитина, яка втратила сім'ю, має право на особливу турботу. Щодо дітей, які втратили з якихось причин батьківське піклування, держава забезпечує безперервність виховання дітей, віддаючи при цьому перевагу сімейним формам виховання: передачі на усиновлення, в прийомну сім'ю, в сім'ю опікуна (піклувальника). Тільки у випадках, коли влаштування дитини у сім'ю неможливе, діти передаються на виховання в дитячі установи.

Використана література:

1. Русова С.Ф. Вибрані твори. Київ, 1996. 365 с.
2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n914 (дата звернення: 02.04.2021).
3. Рішення Конституційного Суду України «У справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї»)» : Рішення Конституційного Суду України від 03.06.1999 року за № 1-8/99. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99#Text (дата звернення: 02.04.2021).
4. Житловий кодекс Української РСР від 30 червня 1983 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1983. Додаток до № 28. Ст. 573.
5. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14 (дата звернення: 02.04.2021).
6. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 року. Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91 р. *База даних «Законодавство України».* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 02.04.2021).

7. Про Концепцію державної сімейної політики від 17 вересня 1999 року № 1063-XIV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1999, № 46–47, ст. 404.
8. Пунда О.О. Поняття та проблеми здійснення особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини : монографія. Хмельницький–Київ. 2005. 436 с.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : (зі змінами та допов., внесен. Протоколом № 11 від 11.05.1994 р., Протоколом № 14 від 13.05.2004 р.). *База даних «Законодавство України».* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 02.04.2021).
10. Опольська Н.М. Права дитини в Україні : монографія, 2-ге видання, перероблене та доповнене. Вінниця : ВНАУ, 2019, с. 260.
11. Про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування випадків та причин порушення прав дитини під час здійснення децентралізації повноважень з питань охорони дитинства, реформування системи закладів інституційного догляду та виховання, реалізації права дитини на сімейне виховання та усиновлення, розвитку (модернізації) соціальних послуг : Постанова Верховної Ради України від 18.02.2021 року № 1251-IX. *База даних «Законодавство України».* ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1251-20#Text (дата звернення: 02.04.2021).

References:

1. Rusova, S.F. (1996). Vybrani tvory [Selected works]. Kyiv. Osvita. 365 p. [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada of Ukraine (2002). Simeinyi kodeks Ukrainy vid 10.01.2002 No. 2947–III [Family Code of Ukraine of January 10, 2002 No. 2947-III]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n914 [in Ukrainian].
3. Konstytutsiinyi Sud Ukrainy (1999). Rishennia "U spravi za konstytutsiinymy podanniamy Sluzhby bezpeky Ukrainy, Derzhavnoho komitetu naftovoi, hazovoi ta naftopererobnoi promyslovosti Ukrainy, Ministerstva finansiv Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen punktu 6 statti 12 Zakonu Ukrainy "Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtsiv ta chleniv yikh simei", chastyn chetvertoi i piatoi statti 22 Zakonu Ukrainy "Pro militsiiu" ta chastyny shostoi statti 22 Zakonu Ukrainy "Pro pozhezhnu bezpeku" (sprava pro ofitsiine tlumachennia terminu "chlen simi")» vid 03.06.1999 roku No. 1-8/99 [Decision on the constitutional petitions of the Security Service of Ukraine, the State Committee for Oil, Gas and Refining Industry of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine on the official interpretation of the provisions of paragraph 6 of Article 12 of the Law of Ukraine "On Social and Legal Protection of Servicemen and Members of Their Families" the fifth Article 22 of the Law of Ukraine "On Police" and the sixth part of Article 22 of the Law of Ukraine "On Fire Safety" (the case of the official interpretation of the term "family member") of June 03,1999"]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99#Text [in Ukrainian].
4. Verkhovna Rada of Ukraine (1983). Zhytlovyi kodeks Ukrainskoi RSR vid 30 chervnia 1983 roku [Housing Code of the Ukrainian SSR of June 30, 1983]. Vidomosti Verkhovnoi Rady of Ukrainy, dodatok do No. 28. Art. 573 [in Ukrainian].
5. Verkhovna Rada of Ukraine (2001). Pro okhoronu dytynstva: Zakon Ukrainy vid 26.04.2001 No. 2402-III [On Child Protection: Law of Ukraine of April 26, 2001 No. 2402-III]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14 [in Ukrainian].
6. Verkhovna Rada of Ukraine (1991). Konventsiia pro prava dytyny vid 20.11.1989. Konventsiiu ratyfikovano Postanovoiu VR vid 27.02.91 No. 789-XII [The Convention on the rights of the child (it is approved by the United Nations General Assembly 20.11.1989). The Convention was ratified by the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 789-XII of February 27, 1991]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].
7. Verkhovna Rada of Ukraine (1999). Pro Kontseptsiiu derzhavnoi simeinoi polityky vid 17 veresnia 1999 roku No. 1063-XIV [On the Concept of the State Family Policy of September 17, 1999]. Vidomosti Verkhovnoi Rady of Ukrainy (VVR), 1999, No. 46–47, Art. 404 [in Ukrainian].
8. Punda, O.O. (2005). Poniattia ta problemy zdiisnennia osobystykh nemainovykh prav, shcho zabezpechuiut pryrodne isnuvannia liudyny: monohrafiia [The concept and problems of personal non-property rights that ensure the natural existence of man: a monograph]. Khmelnytskyi–Kyiv. 436 p. [in Ukrainian].
9. Verkhovna Rada of Ukraine (1997). Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod. Konventsiiu ratyfikovano Zakonom No. 475/97-VR vid 17.07.97 [Convention on the protection of

human rights and fundamental freedoms. The Convention was ratified by Law No. 475/97-BP of July 17, 1997]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].
10. Opolska, N.M. (2019). Prava dytyny v Ukraini: monohrafiia, 2-he vydannia, pereroblene ta dopovnene [Children’s rights in Ukraine: monograph, 2nd edition, revised and supplemented.]. Vinnytsia. VNAU, 260 p. [in Ukrainian].
11. Verkhovna Rada of Ukraine (2021). Pro utvorennia Tymchasovoi slidchoi komisii Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan rozsliduvannia vypadkiv ta prychyn porushennia prav dytyny pid chas zdiisnennia detsentralizatsii povnovazhen z pytan okhorony dytynstva, reformuvannia systemy zakladiv instytutsiinoho dohliadu ta vykhovannia, realizatsii prava dytyny na simeine vykhovannia ta usynovlennia, rozvytku (modernizatsii) sotsialnykh posluh: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 18.02.2021 roku No. 1251-IX [On the establishment of the Temporary Commission of Inquiry of the Verkhovna Rada of Ukraine on Investigation of Cases and Causes of Violations of the Rights of the Child during the Decentralization of Powers for Child Protection Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of February 18, 2021 No. 1251-IX]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1251-20#Text [in Ukrainian].

Samiilenko-Voinarovska I. O. Social and legal significance of the child’s right to family

The family institution is a complex social phenomenon, which experienced the terminological and structural transformation. In modern society the requirements increase to the quality of childcare and parents are imposed more obligations towards them. The right of the child on family care is an essential right of the child because the family care plays an important role in the physical and emotional development of children. The state should support and strengthen the family, create conditions for a child’s upbringing in the family, and promote family values. In the article the family care is viewed from different perspectives, also a deep analysis of its legal interpretation is made. In addition to that, the constitutional provisions and rules of family law of Ukraine. The right of the child on family care is represented as a complex subjective right, including authority to know their parents and live with them, the right to be cared by biological parents, the right on health and physical development, the right on financial support and well-being.

The right of the child to family upbringing is first and foremost the responsibility of the parents, but the state cannot be left out, as the future depends on the quality of parental upbringing, so the state respect for the rights and freedoms of others, love for their family, their people, their homeland, that parents take care of the health, physical, spiritual and moral development of the child, ensure the child’s full secondary education, prepare him for independent living, as provided by Article 150 of the Family Code of Ukraine.

Family upbringing is the primary source of a child’s personality development. Ukraine’s legislation and international instruments give higher priority family care of children.

The child’s right to live and be brought up in a family is the most important condition for its harmonious formation and development that meets its interests. The realization of this right is possible thanks to the guarantees and human rights mechanisms operating in the state.

Key words: *family, parents, children, children’s rights to family, family care.*

UDC 347.78
DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2021.35.07

Synieokyi O. V.

VIRUSES THAT CONTINUE TO KILL ROCK (WHY ARE LEGAL REMEDIES NO LONGER EFFECTIVE?)

The article considers current issues related to the legal regulation in the communication system of music recording. The most common ways of violating intellectual property rights in the field of music are described in detail. Characteristic historical examples of infringement of intellectual property rights to musical works and design of music album covers are given. The effectiveness of world practice in the field of copyright protection for musical works is analyzed. There are effective ways to solve the problems of copyright protection on the Internet. There are three types of intellectual property violations in the recording of popular music – plagiarism, counterfeiting and bootlegging. The degree of public danger of everyone is determined. Bootlegging is considered separately as a specific socio-information communications phenomenon. The methodological basis of the study is concrete-historical and descriptive, as well as comparative, dialectical-systemical, structural-functional analysis. Historical-genetic and terminological methods were used in the analysis of the origin of the concept of bootleg. The legal limits of unofficial releases in the sound recording system are clarified. Thanks to the classification method, a typology of bootlegs is proposed. Characteristic features of bootlegs, similarities and differences with other types of unofficial phonogram production are revealed. The essence of the terms "the official bootleg" and "the unofficial bootleg" is revealed. The information assessment of archive bootleg releases with recordings of rock music is provided. One of the conclusions is that bootlegging is one of the specific types of music piracy, which has its own communication features. The author concludes that the level of music sound flow to be regulated by legal means in the context of global digitalization of information space is ineffective and this trend has an impact on changes in communication formats in the music industry and recording business.

Key words: *copyright, bootleg, recording industry, counterfeit, intellectual property, communication space, protection of rights, plagiarism, phonogram.*

"We Rock!"
Ronnie James Dio

Perhaps, the best example of a social phenomenon that is very far from "dry" legal science is music. For decades (maybe centuries), two social realities – musical and legal – existed almost in parallel, and it was rather difficult to make them interact successfully. Legal science could not take into account the sensory and emotional perception of musical works as an art category. The musicians, in turn, for obvious reasons were not ready to look at their creations as an "object of law". Nevertheless, for several decades all over the world, the problem of protecting intellectual property objects from unlawful encroachments has been extremely acute. A large number of articles, dissertations, monographs are devoted to this topic. Some researchers are considering the issues of criminal law protection of intellectual property in general. In general, the study of the discourse of intellectual rights is interesting, promising and does not lose its relevance. But if the problem of counterfeit has been investigated quite deeply and very versatile, then the issues of plagiarism by legal scholars and practitioners were touched upon somewhat less. And so far, such an important socio-cultural issue from a legal point of view as the "phenomenon of bootlegging", domestic researchers have so far often bypassed in their fundamental scientific works and academic textbooks. In addition, the musical work was studied as an object of copyright, phonograms were considered as an object of intellectual property rights, and the problems of the implementation of copyright for a musical work in the contractual sphere were also investigated. The regulatory environment for the management of the music industry and related issues in the recording industry is highly specialized. This publication is focused on identifying and analyzing the main types of violations of intellectual rights in the history of musical sound recording, with an emphasis on those aspects that were previously covered in articles, monographs and dissertations insufficiently or not considered at all. That is, we will identify

and study the viruses that continue to kill rock music. We will also figure out why legal methods are already proving ineffective in the fight against these "viruses".

Rock lives according to its own special laws, customs and specific rules; sometimes this coincides with the established legal norms, and often it does not. Unfortunately, the music industry as a whole (however, like any other socio-economic phenomenon) is inconceivable without violations of certain laws, which means that no one will be surprised that Rock has always received a powerful boost from illegal elements – latent and explicit. Over the years, illegal threads have formed a Parallel Universe, into which plagiarism and counterfeit bootlegging have entered and are steadily operating. Rock music and its recordings need legal protection. Counterfeit phonogram production, contrary to the existing legal prohibitions, has always been and continues to represent a special subject of musical communications. The term "counterfeiting" means a new product created by illegal means, which is similar in most of its visual features to the original carrier. Counterfeiting is a type of unfair competition by misleading the consumer, and the legal nature of this phenomenon is a violation of intellectual rights.

The main criteria for recognizing a musical work as an object of copyright and related rights are originality and an intelligible form. In the absence of evidence to the contrary, the author is considered to be an individual indicated on the original or in a copy of a phono document or on a carrier, cover, packaging, notes, etc. This is the presumption of authorship. Co-authorship can be either inseparable (indivisible) or separate (divisible). With indivisible co-authorship, it is impossible to single out a part of a work created by a specific co-author. In case of separate co-authorship, a clearly designated part of a work created by several persons has one specific author. The combination of music and words leads to the emergence of a new work – a song based, most often, on separate co-authorship.

However, it happens in a different way. In the history of rock music, the creative tandem Lennon-McCartney can be considered a classic example of inseparable co-authorship, although in reality John and Paul wrote songs separately. Sometimes such a joint spelling of the authors' surnames is a consequence of the fulfilment of the terms of the contract, but in most cases it is rather a tribute to the traditions that have developed, most often, within the framework of the musical group. For example, since the album "Indelibly Stamped" (1971), SUPERTRAMP Rick Davis and Roger Hodgson have not co-written a single song. The works written by one author are well recognizable and easily distinguishable from the songs of the second. Hodgson is considered one of the most significant composers and lyricists of our time. "Breakfast in America" (1979) was the No 1 worldwide and sold over 20 million copies, making it one of the best-selling albums of all time. After Roger Hodgson left SUPERTRAMP, Rick Davis remained the "owner of the band name". Now, before his next tour, Davis informs Hodgson about this in order to agree on a special restrictive track list with the inclusion of songs that the group in the current line-up is prohibited from performing. In 2005, an attempt to unite the group with Hodgson turned out to be a failure. The musician himself is in excellent shape and with the support of an amazing group in the second half of 2020, he planned to hold "SUPERTRAMP'S ROGER HODGSON: Breakfast in America World Tour 2020" (but the coronavirus prevented).

Plagiarism is as old as humanity. This term has been around for almost 2000 years. Moreover, plagiarism is one of the basic human needs – the same as the punishment for plagiarism. Legally, there are clear guidelines as to where plagiarism begins and where it ends. However, courts sometimes last for years on these issues. In addition, the provisions on the use in compositions of individual fragments belonging to someone else's authorship and previously published have not yet been sufficiently uniformly reflected in the laws. Such can be guitar riffs (several chords), which, unlike melody and text, is not protected by law. Musicians do not hesitate to copy vigorously, which sometimes borders on illegal actions.

Another reason is frivolity, when someone else's idea is used without worrying about the origin. One of the first plagiarism lawsuits against LED ZEPPELIN was filed in 1972 by "Chess Records" in connection with the "Bring It On Home" snippet, borrowed from Sonny Boy Williamson, on "Led Zeppelin II". There are many such controversies: SPIRIT "Taurus" (1968) vs. LED ZEPPELIN "Stairway to Heaven" (1971), THE BIG 3 "The Banjo Song" (1963) vs. SHOCKING BLUE "Venus" (1969), IT'S A BEAUTIFUL DAY "Bombay Calling" (1969) vs. DEEP PURPLE "Child In Time"

(1970), THE WHO "Young Man Blues" (1970) vs. LED ZEPPELIN "Black Dog" (1971), JETHRO TULL "We Used To Know" (1969) vs. EAGLES "Hotel California" (1976)... [1].

Of all the components of music albums and singles, two objects of greatest interest for misappropriation are the melody and the design of the envelope (or cover). Cover art has truly become an important part of rock music culture. The informative component of the complex of visual perception is integrally embodied through the external design of the carrier in the packaging set of the same name and may contain elements of an artistic (visual) document and/or photo document (cover design), as well as other visual components that perform important functions. In this regard, the third object of illegal use is the visual component – cover design. Album covers are designed using licensed images or borrowed from the public domain from artists of past eras – Denisson's "Fall of Icarus" on the cover of the 1st RENAISSANCE album (1969). During the design of the third album DEEP PURPLE (1969), Bosch's triptych "The Garden of Earthly Delights" – "Musical Hell" was used. The DEEP PURPLE musicians themselves are depicted next to the "Bosch" harp, lute, wheel lyre and drum. The cover of the "Exotic Birds and Fruit" (1974) PROCOL HARUM album contains excerpts from the work of the Hungarian Baroque master Jakob Bogdane. The cover of KANSAS' debut album (1974), adapted from mural by artist John Stuart Curry ... The visual symbol of Swan Song Records – the record labels LED ZEPPELIN and BAD COMPANY – is Icarus, actually copied from William Rimmer's painting "Evening: Fall of the Day". The artist died in 1879 and there are no legal claims. The visual design for "News of the World" (1977) QUEEN is based on a drawing by Frank K. Fries from the science fiction magazine "Astounding Science Fiction" (1953). And no one particularly stutters that this can be qualified as plagiarism. IRON MAIDEN has become recognizable for its music, the fantastic character "Eddie" and the stylish aggressive typeface used since 1980 on the covers of all of the band's albums [3].

However, this was the first time this font was used on the poster of the sci-fi movie "The Man Who Fell to Earth" featuring David Bowie…

The criminal history of music piracy is replete with countless examples – both intricate tricks in the production and distribution of counterfeit phonograms, and theft of discs and tapes with recorded music, committed at the final stage of the production of sound carriers (for example, the story of Dave Glover, which posted on the Internet about 2000 of stolen albums, causing major damage to copyright holders).

The slang term "Bootleg" means an audio or video created and distributed without the permission of the copyright holders. The process of making and distributing such records is known as bootlegging. From the legal point of view, due to the disregard for the legal rules that exist in the music industry, "bootlegging" can be considered a subtype of "audio piracy". From a socio-economic point of view, this phenomenon does not pose a big threat to the music business, since such products are aimed largely at avid collectors and amateur fans. Note that the purchase of bootlegs is not an alternative to the purchase of official publications, but is a kind of exclusive addition to the private collections of music lovers. Without bootlegging, rock music would have lost its unique sector, which, despite its unofficial status, has become an organic part of it over the past half century [2]. Bootlegs most often include "Unreleased", "Unofficial Soundtrack", that is, amateur compilations created on the basis of musical material sounding in a particular film, but which was collected on its own from various third-party sources, with possible additions. A number of bootlegs arose from live performances or from a specially recorded radio session from an FM radio broadcast. Each of these rarities keeps a unique history. Many have recorded "personal compilations" on their tape recorders, randomly choosing the songs they like. With the movement of such homebrew compilations, the audio space was filled with countless quasi-bootlegs. In general, of all possible compilations (legal & home-grown), ten main types can be distinguished: "Greatest Hits", "Biggest Hits", "The Best of...", "The Singles Collection", "Rarities, Home Tapes & Out-takes", "Demos Non-Album", "The Lost Tapes", "The Alternate Take", "The B-Sides Collection", "The Unofficial Compilation".

In some cases, the following releases can also be classified as unofficial: 1) Demonstration Releases, that is, trial recordings for preliminary, as a rule, internal demonstration (demo tapes, demos); 2) Promotional Releases; 3) Upcoming Releases, but not yet officially released; 4) Singles Collection and/or B-Sides Collection; 5) Ultra Rarities; 6) All kinds of fan editions (Funbox Edition);

7) Previously released recordings containing changed material (remakes, remastered versions, tributes, cover versions, remixes, DJ-mixes, backing tracks).

It should be noted that the four extreme positions can also be released officially. A separate place is reserved for such a specific category as “Lost Album”. These are full-fledged phonograms that were not released in an official way for various reasons (Unreleased Records). Often, such records appear on the market over time in the status of archived releases. They are sometimes referred to as Lost Tapes. This phrase means “unused” tapes with recordings of individual tracks by a certain artist, known for other releases. And such “Lost Records” are most often (but not in all cases!) ... the same bootlegs, but one more special subspecies. Lost tapes also include “Home Tapes”. Separately, attention should be paid to “Deletion” as a technique in the music industry, which can occur for various reasons (for example, when the distribution of a recording is no longer profitable or as a publicity stunt) and at different times (including, even on a day release). Such deleted records are dreamed of by bootleggers.

Musicians can privately record their performances for certain guests, but sound engineers secretly take copies of these recordings and, after processing, put them into circulation. Such bootlegs are sometimes referred to as “Contraband Deck Recordings” or “Soundboard Recording”. In some cases, bootlegs appear anonymously as a product released on the market without a brand (record label name), with no elements of corporate identity. But more often than not, manufacturers indicate their name in order to further emphasize the individuality of such a sound carrier with minimal risk of legal sanctions. Since the late 1960s, there have been over 800 bootleg labels in the world. Today the figure is incomparably higher... In the 1970s, many of the bootlegs that came out on LPs were released without covers or an inner insert. There is an aura of freedom in these little-known archival records, and this indicates that they were made at a truly unique time. The demand for all sorts of unofficial live recordings among loyal fans of many rock bands has led to the disappearance of an entire sector of the recording industry into hiding, producing vinyl records based on poorly recorded concert tapes. The poor sound quality of most bootlegs, especially in the 1960s–1980s, is offset by the fact that many of the tracks presented there were not officially released. Most often, in relation to bootlegs, the practice of using the designation Unofficial Recordings has developed, i.e. “Unofficial Records”, sometimes “False Releases”. But there is a difference between the adjectives “Unofficial” and “Illegal”: an unofficial release can in principle be both legal and illegal; an illegal record of official status cannot by definition. If the term “Official Bootleg” in practice means a bootleg released by the musicians themselves or their publishers with a recording of one of their live performances, then the term “Unofficial Bootleg” has no legal meaning at all. Therefore, we propose to exclude this term from circulation, and instead use the “Original Bootleg”, by which we mean a released concert (or other) unofficial recording, saved on a medium by the fans themselves or their communities, without the consent of the musicians (the recording of whose performance is contained), or their authorized representatives (producers, managers, agents, lawyers, etc.). The “Official Bootleg” is also “original”, but with a higher level of legality. All others are unofficial, unoriginal and other releases, incl. in respect of which there are reasonable suspicions of the illegal origin of the material and its fixation we propose to consider it “Non-Academic Bootlegs”. A disc or cassette with bootlegging is not a copy, but an original, often created by the fans of a particular musician without commercial motivation. The management of a number of performers, including those initiated by the latter, is opening special sublabels specializing in the release of “Official Bootlegs” with high-quality recordings of these bands’ live performances.

The term “Official (or Legal) Bootleg” means a quality, one might say, unscheduled recording of a performance, created by musicians and/or their publishers. But at the same time such bootlegs should be clearly differentiated from the so-called “Numbered Concert Albums”. Such “Live Bootlegs” should be classified as primary documents: most of these releases are original recordings of low quality and often produced in a single copy. Although some bootlegs were included in the TOP of the best live albums. Archived phonograms, revised and updated by inappropriate subjects, circulate in the status of the “Unofficial Remaster Album”. A special niche in bootleg space is occupied by acetate records (sometimes they are called “acetate copies of discs” or “acetate copies”), manufactured industrially from hard, brittle plastic or metal with a thin vinyl coating, as well as recordings created

in Home Studio, including using 8-channel converters (ADAT, DA-80, etc.). Although the quality of broadcasting sound from such acetate discs was higher than usual, their life under standard storage conditions was only about 12 plays. Acetate and promo discs, radio and DJ copies, and other special editions not licensed for broadcast are labeled: Radio Edit, Radio Transmission, For Radio Station Use Only, Audition Copy, D.J. Copy, Sample Copy – Not for Sale, Promotional Copy, Promotional Album, Not Licensed for Public Broadcasting, Not for Resale, Acetate Masters, Acetate Copy...

Radio DJs often invented false names to protect their fresh "discoveries". This practice was introduced in the 1960s by the famous disc jockey Count Suckle [4]. Acetate records containing tracks that were not released on standard releases are of particular collectible interest. For example, only for radio in a limited number, as well as versions of compositions, the performance of which differs from the versions placed on media released in mass circulation. Bootlegs created on the basis of working session recordings (*Recording Sessions – Take 1, Take 2...)* and received official recognition should be classified as legalized service-musical documents. So, for example, on THE BEATLES "Kum Back", the source material was tape on a reel of *Get Back/Let It Be Session*, sent to broadcast on WBCN radio station. In September 1969, an acetate record was released with this record, and then as an unofficial release on vinyl. And one more example: The BEATLES "Bootleg Recordings 1963" box set includes a set of four new version of the Heavy & Coloured Virgin Vinyl and two CDs. This document in the status of Unofficial Release was released in 2014 in a limited edition – only 500 copies. The publisher is "Sapple" (obviously a revised name for the original "Apple").

DJs often ordered acetate copies of their most valuable recordings. As a result, the race for rarities created fertile ground for counterfeits, pirated copies and records with fictitious names. Famous in the 1980s, the slogan "Home Taping is Killing Music and It's Illegal" was prompted by the rise in popularity of cassette recorders and fears that private recordings of music radio programs on cassettes could lead to reduced sales of phonograph records. The BPI logo included a cassette silhouette image. Digging deep into the niche of unofficial recordings and compiling bootlegographs of favourite bands is a fascinating exploration challenge for avid rock amateurs, and the findings are helping to study the history of rock in sound recording. So, counterfeit music products can be classified into illegal copies of officially released media and the so-called "ostensibly originals", the legal counterparts of which do not exist in nature. As criteria for defectiveness, two main features are distinguished: in form and in content.

The mechanism of shadow and "grey" communications in relation to sound recording as a system of a higher level acts as a triune virus that almost killed rock: 1) counterfeit products manufactured in mass circulation for wide distribution (*high level*); 2) bootlegging as a means of artisanal replication and distribution of unofficial recordings among a relatively narrow circle of amateurs (intermediate level); 3) rewriting music at home for personal use (*low level*).

So, for today it looks like legal vaccination is canceled? And now the coronavirus pandemic has finally finished off the music business – concerts, tours, live rock shows have been canceled, studio recordings are being made remotely, record stores are closed. Sorry, our favourite Rock, *"Come on, Goodbye"*!

Or is there still a chance to survive? No one can know for sure...

In general, the study of the discourse of intellectual rights is interesting, promising and does not lose its relevance in the recording industry.

Bibliography:

1. Bergert M. Plagiate: Gestern und Heute. *Eclipsed Journal.* 2020. No. 221. Pp. 56–61.
2. Marshall L. Bootlegging: Romanticism and Copyright in the Music Industry. *SAGE Publications Ltd.* 2005. 192 p.
3. Sulzbacher T. "Eddy the Ead". *Rock Classic: Iron Maiden. Das Sounderheft.* 2020. No. 23. Pp. 35–37.
4. Synieokyi O.V. "John Peel Sessions" (Informational Review of the "BBC Radio 1" Archival Sound Records 1960s–1970s). *Scientific and pedagogic internship "Innovative Methods of the Organisation of the education process in Ukraine and EU Countries"*. 2021. Pp. 55–60.

References:

1. Bergert, M. (2020). Plagiate: Gestern und Heute. Eclipsed Journal. 221. Pp. 56–61.
2. Marshall, L. (2005). Bootlegging: Romanticism and Copyright in the Music Industry. SAGE Publications Ltd. 192 p.
3. Sulzbacher T. (2020). “Eddy the Ead”. Rock Classic: Iron Maiden. Das Sounderheft. 23. Pp. 35–37.
4. Synieokyi, O.V. (2021). “John Peel Sessions” (Informational Review of the “BBC Radio 1” Archival Sound Records 1960s–1970s). Scientific and pedagogic internship “Innovative Methods of the Organisation of the education process in Ukraine and EU Countries”. Pp. 55–60.

Синєокий О. В. Віруси, що продовжують вбивати рок (чому правові способи захисту вже не є ефективними?)

У статті розглянуто актуальні проблеми, що пов’язані з правовим регулюванням у комунікаційній системі музичного звукозапису. Докладно описано найбільш поширені способи порушення інтелектуальних прав у музичній сфері. Наведено характерні історичні приклади порушення права інтелектуальної власності на музичні твори та оформлення обкладинки музичних фонодокументів. Проаналізовано ефективність світової практики у сфері захисту авторських прав на музичні твори. Зазначено ефективні шляхи вирішення проблем охорони об’єктів авторських прав у мережі Інтернет. Виділено три види порушень інтелектуальних прав у звукозапису популярної музики – плагіат, контрафакт та бутлегерство. Визначено ступень суспільної небезпеки кожного. Окремо розглядається бутлегерство як специфічне соціально-інформаційне комунікативне явище. Методологічною основою дослідження є конкретно-історичний та описовий методи, а також порівняльний, діалектико-системний, структурно-функціональний аналіз. Під час аналізу походження поняття «бутлег» застосовувався історико-генетичний і термінологічний методи. З’ясовано правові межі неофіційних випусків у системі комунікацій звукозапису. Завдяки класифікаційному методу запропоновано типологію бутлегів. Виявлено характерні ознаки бутлегів, визначено подібності та виявлено відмінності від інших типів неофіційної фонограмної продукції. Розкрито сутність термінів «офіційний бутлег» і «неофіційний бутлег». Надається інформаційна оцінка архівних бутлег-релізів із записами рок-музики. Один з висновків полягає у тому, що «бутлегерство» є одним зі специфічних видів «музичного піратства», якому властиві специфічні комунікаційні особливості. Автор доходить висновку, що рівень музичного аудіопотоку вже неефективно регулювати за допомогою виключно правових засобів в умовах глобальної цифровізації інформаційного простору, і цей тренд накладає відбиток на зміни форматів комунікації в музичній індустрії та звукозаписувальному бізнесі.

Ключові слова: *авторське право, бутлег, індустрія звукозапису, контрафакт, об’єкти інтелектуальної власності, комунікаційний простір, захист прав, плагіат, фонограма.*

УДК 342.2:81'272(477)
DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2021.35.08

Токарчук О. В.

МОВНЕ ПИТАННЯ ЯК ЧИННИК ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

У статті йдеться про визначальну роль української мови на новому етапі державотворення. Висвітлюються деякі теоретичні питання цієї вкрай важливої проблеми, визначено, що одним з першочергових завдань державного будівництва України на сучасному етапі є всебічне сприяння розвитку української літературної мови. Зроблено висновок про нагальну потребу гуртування всіх українців на основі соборної української мови.

Незважаючи на зростаючий інтерес громадян України до своєї історико-правової спадщини в умовах національного й духовного відродження, поза увагою сучасних правознавців залишається чимало проблем, відображених у науковій спадщині правників міжвоєнної української еміграції.

Через культуру, в тому числі й мову, суспільство здатне реалізувати власний творчий потенціал, долучитися до надбань світової цивілізації, зберегти матеріальні, науково-технічні та інтелектуальні досягнення, історико-культурну спадщину країни.

З одного боку, слушною є думка про недоцільність дебатів у XXI ст. про проблеми, які вже доведені світовою наукою, адже очевидно, що українці є окремим народом з власною українською мовою. З іншого боку, все ще залишається потреба подавати наукові аргументи, спрямовані передусім на неусвідомлених українців, що зараховують себе до категорії «русских», будучи українського походження.

Нова українська літературна мова повинна зберегти традиції давньоукраїнської мови, що зібрала й несе у собі ідеї та атрибутику українства, сформувала та передала історичну пам'ять українства у самих українцях, застерігала від сусідів-зазіхателів на її самобутність. Вистоявши в період бездержавності, мова стала тим чинником, що сприяв сучасному утвердженню державності українського народу. Доречними в цьому контексті стануть такі слова Т. Шевченка: «І чужого научайтесь, й свого не цурайтесь».

Ключові слова: *українська мова, державотворення, народ, культура, традиції, національні меншини.*

Постановка проблеми. Душею кожної держави є нація. Є думка, що народ не об'єднаний однією мовою, нацією ще не став. Тому кожна держава, дбаючи про своє майбутнє, першорядної ваги надає поширенню державної мови, в Україні – української. Доля України, її майбутнє як незалежної, демократичної держави залежать насамперед від послідовності та рішучості у проведенні всього комплексу заходів, спрямованих на формування засад власне української держави. Інакше, щоб подолати негативні наслідки багатовікової бездержавності, потрібно не лише критикувати її, а й творити власну ідеологію державного будівництва.

У цьому широкому спектрі проблем надзвичайно важливе місце посідає проблема реального утвердження державності української мови в усіх сферах офіційного (та й неофіційного) використання. Формальне визначення державності української мови (Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 16 липня 2019 р.), на превеликий жаль, не розв'язує проблеми. Повторюється ситуація минулого: коли найважливіші засади державотворення дуже пишно декларуються в Конституції і надалі залишаються «паперовими» принципами, а державно-правове життя будується за «чужими» правилами з відповідними критеріями та оцінкою. В Україні стан її державної мови явно незадовільний. Це не означає, зрозуміло, що нема в ній жодних проблем із мовами національних меншин. Проте парадоксальність мовної ситуації в Україні полягає в тому, що чи не в найгіршому стані в ній перебуває мова «національної більшості» – українська, а це негативно позначається на розвитку держави загалом, бо не може процвітати держава, народ якої, стрижень нації політичної, принижено й занедбано.

У відповідності до статті 30 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», яка набула чинності 16 січня 2021 р., усі надавачі послуг, незалежно

від форми власності, зобов'язані обслуговувати споживачів і надавати інформацію про товари і послуги українською мовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що, незважаючи на зростаючий інтерес громадян України до своєї історико-правової спадщини в умовах національного й духовного відродження, поза увагою сучасних правознавців залишається чимало проблем, відображених у науковій спадщині правників міжвоєнної української еміграції.

Правова спадщина українських інтелектуалів у еміграції (С. Дністрянського, В. Старосольського, О. Ейхельмана, О. Бочковського, С. Шелухіна, А. Яковліва, Р. Лащенка, В. Липинського, С. Томашівського, В. Кучабського) в частині аналізу подій Української революції 1917–1921 рр., мовного питання створена здебільшого поза межами України. Повернення до наукового доробку українських емігрантів міжвоєнного періоду, серед яких були правники, що сформувалися у період входження українських земель як до Російської, так і до Австро-Угорської імперій, дає можливість використовувати їхні роботи не лише у контексті поєднання теоретичних студій з опрацьованим емпіричним матеріалом, але й звертатися до них з точки зору історіографії та джерелознавства. Щодо внеску вчених, які через багато обставин опинилися поза межами України, у дослідження історії українського права загалом і проблем, що торкаються Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. та визвольних змагань, мовного питання, Б. Андрусишин виокремлює праці таких науковців, як: С. Баран, В. Гришко, С. Дністрянський, О. Ейхельман, К. Костів, Р. Лащенко, К. Левицький, М. Лозинський, К. Лоський, Л. Окиншевич, Я. Падох, М. Стахів, М. Чубатий, С. Шелухін, А. Яковлів.

Метою статті є окреслення визначальної ролі української мови в процесі українського державотворення, адже, вистоявши в період бездержавності, мова стала тим чинником, що сприяв сучасному утвердженню державності українського народу.

Виклад основного матеріалу. Український правник, учений, громадсько-політичний діяч С. Шелухін, розуміючи державотворче значення мови для відродження української державності, наголошував ще в 1911 р., що питання про мову для народності є тим самим, що і питання про душу, життя, честь і моральну гідність для кожної людини [14, с. 3].

Поряд із проблемами військової, економічної, екологічної ситуації в Україні не менш гостро стоїть питання мовно-національної безпеки, яке чекає на своє розв'язання. Українська державна мова – це символ української державності, символ визволення України з-під російської неволі, ознака української народності.

Однак не варто занадто прискорювати процес громадської і політичної еволюції. Швидкі реформи, які ще не визріли до здійснення й реалізації їх на практиці в реальних обставинах сучасної дійсності, приречені на невдачу, можуть легко дискредитувати саму реформу, яка, можливо, планувалася з найкращими намірами. Правознавець Отто Ейхельман писав, що у важливі історичні моменти слід розвинути громадську відвагу, мужність, політичну мудрість «не для приємності чи слави покликаних до праці людей, адже це серйозний і кінцевий політичний обов'язок політично освічених людей, які повинні глибоко вникнути і вдуматися в чергове питання першорядної ваги і не злякатися дати відповідь на нього по совісті, згідно зі своїм найкращим розумінням» [5, с. 15].

Український народ, розділений кордонами, розвивався в різних історичних і суспільно-політичних реаліях, а тому й літературна мова у нього витворилася неоднакова. Проте держава повинна сприяти якнайшвидшому творенню єдиної літературної української мови і, як писав Є. Чикаленко, «тоді відбудеться зближення інтелігенції обох частин України, не буде такого різкого поділу на галичан і наддніпрянців, що певною мірою допоможе об'єднанню українських земель» [12, с. 23].

У період Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. розвиток української мови в межах колишньої підросійської України став вирішальним не лише для зазначеної території, але й інших українських земель. За короткий період незалежності статус мови змінився, сфери її вжитку поширилися. Однак цей процес не був завершеним, натомість призупинився із втратою самостійності, але визначив у майбутньому напрям радянської мовної

політики; так само відбулися зміни в українській мові на українських територіях, окупованих Польщею, Румунією, Чехословаччиною [13, с. 102–103].

Галицька літературна мова 100 років назад, у тому числі й розмовна «інтелігентна», дуже різнилася від народної мови, від літературної наддніпрянської, тому становила мішанину українсько-російсько-польської мови з польськими наголосами. Галицька інтелігенція, пояснював Є. Чикаленко, використовувала термінологію чужої літератури, ігноруючи факт, що український народ по обидва боки Збруча мав свої давні слова на певні поняття. Таким чином, у Галичині творилася літературна мова, чужа наддніпрянцям, а, можливо, й чужа галицькому народу, адже для народу представники інтелігенції видавали часописи на «хлопській мові» [12, с. 24, 25].

Зважаючи на те, що інтелігенція Наддніпрянської України «під тяжкою московською рукою» мала менше змоги здійснювати політичну боротьбу, значна робота велася з вивчення власне народної мови. Так, під редакцією Б. Грінченка був виданий словник української народної мови, а під редакцією М. Уманця – російсько-український словник, тому коли постала можливість друкувати часописи вже існував взірець для збереження чистоти і народності української літературної мови.

До цього часу не втратила актуальності думка Є. Чикаленка про те, що для об'єднання літературної мови та надання їй національного характеру, слід насамперед викорінити з ужитку російські та польські слова, які відсутні в наддніпрянській літературній мові, міжнародні поняття варто замінити тотожними словами, якщо такі є в нашій мові. Варто також уникати надмірного запозичення англомовної термінології.

Принагідно згадати твердження Є. Чикаленка, що українська літературна мова повинна стати не далекою від народу мовою групи інтелігентів. Він же наводить слова М. Драгоманова: «Література мусить нести в маси народу просвіту, <…> для того літературна мова мусить бути якнайближча до простонародної» [12, с. 27]. Слова та форми, які відсутні у наддніпрянців, поляків чи росіян, але вживаються у якомусь куточку України, доцільно вводити в українську літературну мову для того, щоб зберегти й збагатити її. Так, наприклад, у карпатських верховинців є багато термінів, які не використовуються на іншій території України, але вони й не запозичені у сусідів: «сокотити» (берегти), «минатися» (помирати) та ін. Такі форми майбутнього часу, як «ходитиму», «робитимем», що зберігалися у народі лише в лівобережній Україні, та «муходити», «мемробити» (в Гуцульщині), відсутні і в Польщі, і в Росії, тому їх потрібно використовувати якнайширше, оскільки вони надають нашій мові національного характеру [12, с. 51].

Саме через мову нація об'єднується та кристалізується в єдину громадську спільноту. Сучасна демократизація політичного життя повинна сприяти цьому процесу, адже «немає нації, яка б не прямувала до посідання власної мови; мова ж тяжко і погано животіє там, де вона не знаходить підтримки національного почування; боротьба за мову є символом боротьби за владу» [8, с. 846]. У процесі самовизначення народу мова стає вирішальним чинником етнополітичного характеру, вона стає міцною зброєю поневоленого народу у його визвольній боротьбі.

Питання про права української мови С. Шелухін ставив в одну площину з питанням про національні й культурні права українського народу, пропонував розв'язувати проблему з морального боку, бо етика є кінцевою метою права і його ідеал. С. Шелухін наголошував на тому, що повага до національних прав українського народу та інтереси української державності вимагають рішучої боротьби проти наслідків примусової русифікації і повернення українському народові тих прав, яких його було позбавлено. Цього вимагають логіка прав державності, повага до народу, який є головним державним елементом і сам творить свою державність, а також визнання права нації на своє самовизначення, на власне буття і свій розвиток, загальнолюдські інтереси народу [6; 7; 11].

Визначний український лінгвіст Ю. Шевельов, аналізуючи етапи становлення української мови першої половини XX ст., писав, що мова за період 1900–1941 рр. розвивалася в напрямі збагачення лексичного фонду, поширення сфери вжитку і внутрішньої нормалізації. Однак в умовах чотирьох окупаційних режимів вона поступалася в плані обслуговування сфер життя. Подальшому майбутньому української мови загрожувала двомовність всієї освіченої верстви,

яка, як відомо, ризикує перерости в одномовність і (теоретично) в кожному окремому випадку може схилитися до будь-якої з двох мов [13, с. 266].

Видатний мислитель О. Бочковський констатував, що мова не є абсолютною ознакою нації, але є її типовою прикметою, що відіграє в історії народу значну роль, сприяючи та поглиблюючи народотворчий процес. Варто погодитися з тезою, що «вся історія народу, його погляди моральні та правові – все це заховано в мові, цілком і без прогалин…» [8, с. 846].

«Українські каменярі» національного відродження, такі як О. Павловський, М. Максимович, М. Костомаров, П. Куліш, Й. Добровський, зосереджували свою увагу на мові, намагаючись відновити та зробити її придатною до літературного вжитку навіть тоді, коли й самі практично не вірили в успіх цієї справи. Таку ж зневіру О. Бочковський констатував і в інших народів (каталонців, фламандців, провансальців). Дивне поєднання зневіри з непохитною вірою в те, що шлях воскресіння народу пройде через відновлення й відродження рідної мови найяскравіше проявилося у далматинських хорватів, практично двомовних, які вдома розмовляли хорватською, а на роботі італійською, називаючи першу «мовою серця», а другу – «мовою праці» [8, с. 837].

Знаний український лінгвіст О. Потебня звернув увагу, що «різні мови – це різні інструменти» не лише щодо вимови, але й стосовно мислення і відчуттів. Опанування двома мовами у ранньому віці створює перешкоди для досягнення цільного світогляду. З погляду О. Бочковського недоцільною та шкідливою є двомовність навчання у школах. Проаналізувавши педагогічний досвід новітнього періоду, вчений наводив приклади краху двомовності у бельгійських школах, малорезультативність такого підходу у Швейцарії.

М. Гоголь, пишучи твори російською мовою, заклав новий напрям у російській літературі. Критики його творчості справедливо відзначали, що автор «Тараса Бульби» писав російською мовою, а думав українською, фактично перекладаючи свої думки з рідної на чужу мову, а «кожна чужа мова – це начебто вбрання, до якого людина не звикла та яке вона не вміє носити з цілою приємністю».

Чудово розумів і відчував значення української мови як ґрунту національної культури автор «Кобзаря» Т. Шевченко, який зміг стати національним генієм, пишучи лише українською мовою. Цей факт визнавали навіть прихильники «культурного об’єднання людства», які не підтримували виникнення нової української літературної мови. Так, чеський учений О. Вочадло у своїй праці «Слов’янський розбрат» (1923 р.) написав: «Шевченко не був би Шевченком, коли писав би російською літературною мовою. Лише завдяки мелодичному рідному наріччю поета південно-російського села його творчість придбала той колорит, що зробив з неї мистецьки досконалу річ» [8, с. 840].

О. Бочковський не ототожнював націю і мову. Для прикладу він наводив досвід Ірландії, де поряд із втратою рідної мови народ не втратив почуття національної окремішності, зумовленої географічним становищем, політичною ізоляцією, боротьбою проти Англії, з одного боку, а з іншого – релігійною і соціальною боротьбою. Таким чином, мислитель уважав, що нація – «це щось більше й ширше за мову та може утворюватися, не маючи ще своєї національної мови».

Через культуру, в тому числі й мову, суспільство здатне реалізувати власний творчий потенціал, долучитися до надбань світової цивілізації, зберегти матеріальні, науково-технічні та інтелектуальні досягнення, історико-культурну спадщину країни [1, с. 121]. Культура, розмірковував відомий український правник та вчений, фахівець у науці права та соціології В. Старосольський, є однією з найважливіших умов «народження» нації. Значення культури для творення національної спільноти він розглядав у таких аспектах: якщо окремі елементи певної групи належать до одного культурного типу, то мислять однаковими правовими, моральними, естетичними категоріями та інтересами, однаковим побутом, тоді вони здатні об’єднатися в національну спільноту. Спільна культура полегшує порозуміння між представниками нації. Чинник мови й письма, за В. Старосольським, має першорядне значення в цьому напрямі. Мова є найкращим зовнішнім способом маніфестувати свою національну приналежність, підкреслював учений [10].

Не менш вагоме значення мова має у сучасний період. Проте в житті окремих осіб вона не завжди є критерієм національності. Якщо, наприклад, особа народилася в національно змішаній родині та з дитинства володіє мовою матері чи батька, або обох. Чи можлива тоді подвійна

національність? Є багато патріотів, які вже не знають рідної мови, проте не денаціоналізувалися політично з громадського боку. Питання взаємин між нацією та мовою є доволі дискусійним і не вирішеним на практиці.

7 лютого 2020 р. на пресконференції з віце-прем'єр-міністром із питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Д. Кулебою міністр закордонних справ Угорщини П. Сійярто у своєму виступі заявив, що «…угорці зможуть вивчити державну мову навіть без того, щоби кількість предметів українською у них підвищувалася», додавши, «…ми також хочемо, щоби угорці на Закарпатті мали змогу зберегти свою мову» [3]. Щодо цього питання, то український правник О. Ейхельман у Проєкті конституції основних державних законів УНР (1921 р.) [5] пропонував на території УНР не чинити жодних перешкод для розвитку культури національних меншин у всіх напрямах, якщо вони не загрожують державній цілісності держави. У школах, які фінансуються національними меншинами, пропонував обов'язково вивчати українську мову, більше того, знайомити учнів з українознавством (історією, географією, статистикою, природознавством України) в обсязі, який визначив би окремий закон (ст. 317).

Так, ухвалення законопроєкту «Про національні меншини» передбачено Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Після розробки він пройде публічне обговорення. «…Україна залишається відданою своїм міжнародним зобов'язанням у сфері захисту національних меншин, – заявив Д. Кулеба, – а також пишається та цінує кожну нацменшину, яка існує в Україні» [3]. Відомий правник С. Дністрянський у Конституції Західно-Української Народної Республіки (1920 р.) визначив: «Держава повинна служити всьому народу, вона піклується про його культуру та загальне благо, а також про спокій, порядок та безпеку державної території» (ст. 40). Так, у сучасній державі не можна допустити будь-якої дискримінації за національною ознакою. Потрібно віднайти адекватні та доцільні шляхи вирішення проблем між корінним населенням та представниками національних меншин, але такі, які відповідали б інтересам українського народу. Останнім часом лунають заклики, в тому числі й міжнародних інституцій, враховувати позицію національних меншин у визначенні політики, однак, на нашу думку, пріоритетом для держави має стати забезпечення національної безпеки держави.

Законодавчий процес передбачає протиставлення інтересів правлячого класу, який відображає «волю держави», і решти громадян, зазначав В. Старосольський. При цьому йде боротьба за право, за зміст правових норм, а тому є імовірність порушення законності органами держави. Учений наголошував на можливості захисту законності тією частиною суспільства, що не є представниками влади. Від сили, організованості, енергії виступу такої частини залежить, наскільки захист законності буде успішним, реалізованим [4, с. 125].

Як справедливо стверджують сучасні науковці, точність мови закону є однією із важливих передумов однозначного розуміння, тлумачення і виконання правових приписів. Закон повинен доносити ідею законодавця максимально точно, не допускати двозначності і довільного тлумачення [2]. Принагідно, що сто років тому, критикуючи окремих юристів, які здійснювали негативний вплив на мовну політику, С. Шелухін написав, що «...аби позбавитись української мови вони вживають вигадок, юридичного крутійства і шукають підмоги в законах, а іноді навіть не діючих законах. Цим хочуть надати протиприродному і протизаконному вигляд законності, а законне виставити як незаконне» [6, с. 4].

З одного боку, слушною є думка про недоцільність дебатів у XXI ст. про проблеми, які вже доведені світовою наукою, адже очевидно, що українці є окремим народом з власною українською мовою. З іншого боку, все ще залишається потреба подавати наукові аргументи, спрямовані передусім на неусвідомлених українців, що зараховують себе до категорії «русских», будучи українського походження.

У статті закарпатського письменника, громадсько-культурного і політичного діяча, одного із творців Карпатської України В. Гренджі-Донського під назвою «Один чи два народи» подаються об'єктивні наукові факти, що стосуються загалом українського питання. Стаття опублікована 30 квітня 1938 р. у газеті української громади в Америці «Свобода». Наводимо деякі факти, подані у праці: польський учений Бандке в 1815 р. писав, що «малоросійська мова не є російським діалектом, українська мова старша від багатьох інших, а Київ процвітав уже в той

час, коли Москви ще не було»; Адам Борич, автор найстарішої слов'янської граматики, вже в 1584 р. виразно розрізняв «лінгва московіта ет рутенка»; француз Жувен де Рошфорт згадував у 1672 р. про українську мову у своїй «Подорожі по Європі»; ірландець Бернар Конор писав у 1698 р., що українська мова гарна, цінна, повна здрібнілих слів, і тому дає велику насолоду тим, що її слухають або нею розмовляють; учений європейської слави доктор Полівка, професор Карлового університету в Празі, був позбавлений українофобським товариством О. Духновича почесного членства саме через те, що визнавав існування української нації і її мови; російський професор Срєзневський у 1834 р. констатував, що українська мова багатша словами від чеської мови, багатша від польської виразністю і мальовничістю, це мова поетична, музикальна; славетний лінгвіст А. Шляйхер підкреслював: «Малоросійську мову не слід розглядати як різновид російської, тільки як мову, що стоїть супроти неї в такому відношенні, як і останні слов'янські мови»; знаменитий славіст професор Мікльошіч заявляв: «Малоруський язик повинна наука розглядати як самостійну мову, а не як великоруський діалект»; російський професор Лавровський зауважував: «Мова українська безспірно має право на таке саме місце, яке займають інші слов'янські мови»; Франтішек Палацький, батько чеської історіографії, писав: «Український народ відрізняється мовою як від росіян, так і від поляків. Безперечно русини (українці) є окремим народом. Цей народ скоро розвине свої здібності й буде учасником результатів західноєвропейської освіти».

Висновки. Нині є потреба у здійсненні величезної культурно-освітньої, просвітницької роботи серед населення, своєрідної організації праці. Важлива політика «дрібної праці» (С. Томашівський), підготовка українського суспільства для державотворчої роботи.

Нова українська літературна мова повинна зберегти традиції давньоукраїнської мови, що зібрала й несе у собі ідеї та атрибутику українства, сформувала та передала історичну пам'ять українства у самих українцях, застерігала від сусідів-зазіхателів на її самобутність. Вистоявши в період бездержавності, мова стала тим чинником, що сприяв сучасному утвердженню державності українського народу. Доречними в цьому контексті стануть такі слова Т. Шевченка: «І чужого научайтесь, й свого не цурайтесь».

Українська еліта повинна підпорядковуватися державним інтересам, слід усунути демагогію, визначити на законодавчому рівні суспільну мораль як основу для ліквідації партійних і групових протиріч; має відбутися концентрація всіх сил на підвищенні якісного рівня освіти та вихованні молодого покоління з метою розширення його світогляду; повернення до християнських цінностей України; активні пошуки з-поміж народу людей з вродженою шляхетністю духу, почувань і волі, духовного споріднення представників нації, що прагнуть до освіти і культури; вельми актуальним є твердження про залежність успіху побудови держави від здатності українського народу до консолідації, тобто почуття єдності та солідарності (В. Кучабський).

Щоб зреалізуватися, український народ повинен звільнитися як від Росії, так і від Заходу. В. Липинський писав: «Одсепаруватись од Польщі, так щоб не утопитись в Руськім морі – вісь проблем, остаточного розв'язання якого не знайшло українство в протязі тисячі літ».

Український народ характеризується інтелектуальною потужністю і конкурентоспроможністю, що є помітними і поза межами України. Кращі представники нації в період бездержавності змушені були покинути батьківщину і опинилися в багатьох країнах Європи і світу. Теоретичні роздуми про майбутнє української нації поєднувалися з роздумами про причини невдач, що спіткали українців на шляху державного будівництва. Вони створили низку концепцій української державності, досліджували історичні етапи її становлення в контексті зовнішньополітичних відносин України з іншими країнами й народами з метою втілення в життя української державницько-соборницької ідеї.

Використана література:

1. Андрусишин Б. Культурно-освітній фактор у державотворчих процесах Української Народної Республіки доби Української Центральної Ради. *Право України*. 2017. Т. 11. С. 117–135.
2. Артикуца Н.В. Лінгвістичний інструментарій законопроєктування. URL: http://lawdrafting.org/lingvistichnij-instrumentarij-zakonoproektuvannya/ (дата звернення: 11.02.2020).

3. Доведеться розв'язувати важкі питання. *Голос України*. 2020. 8 лютого. № 25 (7282).
4. Древніцький Ю. Володимир Старосольський: громадсько-політична та наукова діяльність (1878–1942). Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. 304 с.
5. Ейхельман О. Проект конституції основних державних законів Української Народної Республіки. Видавництво С.У.Д. 1921 р. 104 с.
6. Національна бібліотека України ім. В. Вернадського. Інститут Рукопису. Ф. XI. Особистий фонд Сергія Шелухіна, № 73. Державна мова на Вкраїні. 7 вересня 1918 р. 19 арк.
7. НБУВ. ІР. Ф. XI. Особистий фонд Сергія Шелухіна, № 2020. В справі питання про мову, внесеного на розгляд загальних зборів Державного Сенату. Записка Сенатора С.П. Шелухіна. 1918 р. 26 арк.
8. Ольгерд Іполит Бочковський. Вибрані праці та документи: у 2 т. Київ : Україна Модерна, Дух і Літера, 2018. Том 2. 976 с.
9. Перші уряди України: становлення виконавчої влади у 1917–1920 роках / за ред. Н.К. Дніпренко. Київ. 2007. 36 с.
10. Старосольський В.Й. Теорія нації / передм. І.О. Кресіної. Нью-Йорк; Київ : Наук. Т-во ім. Т. Шевченка : Вища шк., 1998. 157 с. URL: http://litopys.org. ua/starosol/stan.htm (дата звернення: 11.02.2020).
11. Токарчук О.В. Розвиток державно-правових учень представниками української еміграції (1920–1930-і рр.) : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2019. 477 с.
12. Українська літературна мова й правопис. Накладом «Українського слова». Берлін, 1922 р. 53 с.
13. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус. Нью-Йорк : Вид-во «Сучасність», 1987. 295 с.
14. Шелухин С. Значіння Рідної мови для народности й творчости. Київ : Український Учитель, 1911. 32 с.

References:

1. Andrusyshyn, B. (2017). Kulturno-osvitnii faktor u derzhavotvorchykh protsesakh Ukrainskoi Narodnoi Respubliky doby Ukrainskoi Tsentralnoi Rady. [Cultural and educational factor in the processes of the Ukrainian People's Republic of the day of the Ukrainian Central Rada]. Pravo Ukrainy, T. 11, S. 117–135 [in Ukrainian].
2. Artykutsa, N.V. (2020). Linhvistychnyi instrumentarii zakonoproektuvannia [Linguistic servary of the bill]. Retrieved from: http://lawdrafting.org/lingvistichnij-instrumentarij-zakonoproektuvannya/ [in Ukrainian].
3. (2020) Dovedetsia rozviazuvaty vazhki pytannia [We will have to solve difficult issues]. Holos Ukrainy, 8 liutoho, No. 25 (7282) [in Ukrainian].
4. Drevnitskyi, Yu. (2012). Volodymyr Starosolskyi: hromadsko-politychna ta naukova diialnist (1878–1942) [Vladimir Starosolsky: socio-political and scientific activity (1878–1942)]. Ternopil: Vyd-vo TNPU im. V. Hnatiuka, 304 s. [in Ukrainian].
5. Eikhelman, O. (1921). Proekt konstytutsii osnovnykh derzhavnykh zakoniv Ukrainskoi Narodnoi Respubliky [Draft constitution of the main state laws of the Ukrainian People's Republic]. Vydavnytstvo S.U.D., 104 s. [in Ukrainian].
6. (1918). Natsionalna biblioteka Ukrainy im. V. Vernadskoho. Instytut Rukopysu. F. KhI. Osobystyi fond Serhiia Shelukhina, No. 73. Derzhavna mova na Vkraini [State language in Ukraine]. 7 veresnia 1918 r., 19 ark. [in Ukrainian].
7. (1918). NBUV. IR. F. XI. Osobystyi fond Serhiia Shelukhina, No. 2020. V spravi pytannia pro movu, vnesenoho na rozghliad zahalnykh zboriv Derzhavnoho Senatu. Zapyska Senatora S.P. Shelukhina [In the case, the question of the language introduced at the consideration of the General Assembly of the State Senate. Note by Senator S.P. Shelukhin]. 26 ark. [in Ukrainian].
8. (2018). Olherd Ipolyt Bochkovskyi. Vybrani pratsi ta dokumenty: u 2 t. [Olgerd Ipolit Bochkovsky. Selected Works and Documents]. Kyiv: Ukraina Moderna, Dukh i Litera, Tom 2. 976 s. [in Ukrainian].
9. (2007). Pershi uriady Ukrainy: stanovlennia vykonavchoi vlady u 1917– 1920 rokakh [The first governments of Ukraine: the formation of executive power in 1917–1920]. Kyiv. 2007, 36 s. [in Ukrainian].
10. Starosolskyi, V.Y. (1998). Teoriia natsii [Theory of the nation]. Niu-York; Kyiv: Nauk. T-vo im. T. Shevchenka: Vyshcha shk., 157 s. Retrieved from: http://litopys.org.ua/starosol/stan.htm [in Ukrainian].

11. Tokarchuk, O.V. (2019). Rozvytok derzhavno-pravovykh uchen predstavnykamy ukrainskoi emihratsii (1920–1930-i rr.) [Development of state-legal students by representatives of Ukrainian emigration (1920–1930)]. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 477 s. [in Ukrainian].
12. (1922). Ukraiska literaturna mova y pravopys [Ukrainian literary language and spelling]. Nakladom “Ukrainskoho slova”. Berlin, 53 s. [in Ukrainian].
13. Shevelov, Yu. (1987). Ukrainska mova v pershii polovyni dvadtsiatoho stolittia (1900–1941) [Ukrainian language in the first half of the twentieth century (1900–1941)]. Stan i status. Niu-York: Vyd-vo “Suchasnist”, 295 s. [in Ukrainian].
14. Shelukhyn, S. (1911). Znachinnia Ridnoi movy dlia narodnosty y tvorchosty [The importance of the native language for the nation and creativity]. Kyiv: Ukrainskyi Uchytel, 32 s. [in Ukrainian].

Tokarchuk O. V. The language question as a factor of the state

The article deals with the decisive role of the Ukrainian language at a new stage of the state. Some theoretical issues of this critical issue are highlighted. It was introduced that one of the priority tasks of state-building in Ukraine at the present stage is the comprehensive promotion of the development of the Ukrainian literary language. The conclusion was made about the urgent need to unite all Ukrainians on the basis of the cathedral Ukrainian language.

The interest of Ukrainian citizens in their historical and legal heritage is growing. At the same time, without the attention of modern legal scholars, there are many problems that are reflected in the scientific heritage of lawyers of interwar Ukrainian emigration.

Through culture, including language, society is able to realize its own creative potential. It is attached to the achievements of world civilization, preserves material, scientific, technical and intellectual achievements, the historical and cultural heritage of the country.

On the one hand, it is true that the debate in the XXI century about problems that have already been proven by world science. After all, the fact that Ukrainians are a separate people with their own Ukrainian language is obvious. On the other hand, there is still a need to submit scientific arguments aimed primarily at unconscious Ukrainians who identify themselves as “Russians”, being of Ukrainian origin.

The new Ukrainian literary language should preserve the traditions of the ancient Ukrainian language, which collected and carries the ideas and attributes of Ukrainians. She also formed and conveyed the historical memory of Ukrainians in the Ukrainians themselves, warned against neighbours who encroached on her identity. Having stood during the period of statelessness, the language became the factor that contributed to the modern confirmation of the statehood of the Ukrainian people. The following words of T. Shevchenko will become relevant in this context: “Learn someone else, and do not blossom yourself”.

Key words: *Ukrainian language, state, people, culture, traditions, national minorities.*

РЕЦЕНЗІЇ

DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2021.35.09

Андрусишин Б. І.

ПРАВОВА ПОЛІТОЛОГІЯ – ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНА НАУКОВА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Тривалий час розвиток політичних і юридичних наук в Україні був спрямований на поглиблене вивчення чітко визначених об'єктів за допомогою як загальнонаукових, так і спеціальних методів, важливих для кожної з наук. Частина об'єктів, справді, входила до предметного поля лише однієї з наук, однак інша частина паралельно розглядалася двома науками. Останніми роками обґрунтовано посилюється тенденція комплексного розгляду багатьох суспільних явищ, оскільки в реальності вони завжди тісно взаємопов'язані.

Одними з перших, хто впродовж усього періоду незалежності України пропагують інтегративний підхід до розгляду політичної і правової сфер суспільства, є науковці відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України. Серед них – доктори і кандидати політичних та юридичних наук І. Кресіна, В. Горбатенко, А. Коваленко, О. Стойко, В. Явір, М. Ходаківський, О. Кукуруз, Н. Батанова, В. Тарасюк та ін.

Під керівництвом завідувача відділу – доктора політичних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії правових наук України, академіка Української академії політичних наук, заслуженого діяча науки і техніки України І. Кресіної розроблено новий для України науковий напрям – правову політологію. За задумом її розробників, правова політологія спрямована: на розгляд політичних аспектів права; вивчення характеру і закономірностей внутрішніх зв'язків права з природою політичного; вивчення реального втілення права у системі суспільно-політичних відносин; дослідження можливостей використання права суб'єктами політики; підвищення ефективності дії права, його інститутів і норм у регулюванні суспільно-політичних відносин.

У 2019 році відділ правових проблем політології Інституту держави і права імені В. Корецького НАН України презентував науковому співтовариству фундаментальну працю – монографію *«Правова політологія: проблеми концептуалізації та інституціоналізації»* за редакцією І. Кресіної (Київ: Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2019. 290 с.). У колективній монографії правову політологію розкрито як науково-пізнавальну систему і постнекласичну дослідницьку парадигму. Показано її інституціоналізацію у світі та в Україні, визначено об'єкт, предмет, методологію, принципи, функції та понятійно-категоріальний апарат. Чимало уваги приділено таким особливим об'єктам правової політології, як взаємодія політики і права, взаємозумовленість політичної і правової систем, політичне право, правова політика та ін.

У 2021 році вийшла друком чергова вагома праця цього наукового колективу вищезгаданого відділу – підручник *«Правова політологія. Академічний курс»* за ред. І. Кресіної (Київ: Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2021. 480 с.). У ньому показано розуміння політики і права від найдавніших часів до сьогодення. Акцентовано увагу, що і зарубіжні, і українські мислителі багато століть розглядали ці явища разом у межах суспільства, яке вивчали або уявляли. Фактично комплексний розгляд двох суспільних регуляторів є продовженням дослідницької традиції, започаткованої ще в Античності, і значно вдосконаленої сучасними науковцями відповідно до стану розвитку суспільства.

Підручник висвітлює як особливі об'єкти правової політології, так і спільні об'єкти політології і правознавства, розкриті за допомогою міждисциплінарного підходу. Серед них – взаємодія політики і права; політична влада; політичне право; правова політика; суб'єкти і об'єкти політики і права; політико-правова система; держава як політико-правовий інститут; політичні

режими: правовий вимір; політична участь; політичні партії і партійні системи; політичне представництво і виборче право; політико-правове прогнозування.

Вказані монографія і академічний підручник є вагомим внеском в інтеграцію наукових знань, зокрема політичної і правової наук. Вони сприятимуть комплексному баченню політичних і правових явищ, які мають спільні основи для функціонування і розвитку. Однією з таких незмінних основ є суспільні цінності – реальні і бажані. До завдань правової політології як науки і навчальної дисципліни автори відносять розкриття смисложиттєвих цінностей, які домінують у певному суспільстві; розробку механізмів забезпечення загальнолюдських цінностей у повсякденному житті людини засобами політики і права. Такими цінностями насамперед є справедливість, свобода, рівність, права і гідність людини.

Правова політологія як навчальна дисципліна покликана допомогти студентам комплексно побачити явища, які належать до політико-правової сфери суспільства; сприяти підготовці висококваліфікованих фахівців, які здатні правильно визначати суспільні проблеми, що потребують вирішення та врегулювання; дати фундаментальні знання щодо закономірностей розвитку політико-правових явищ, що сприятиме вчасному запобіганню ймовірних негативних наслідків; усвідомлювати важливість загальнолюдських цінностей у власній діяльності та пропагувати їх у суспільстві.

Проблематика, що розкрита в межах правової політології, дає змогу політикам і юристам, причетним до розробки і реалізації державної політики і права, об’єктивно визначати загальні інтереси суспільства, вибирати найоптимальніші способи їх забезпечення, підтримувати у суспільстві справедливість, законність і правопорядок.

Правова політологія розрахована на науковців, державних службовців, викладачів і студентів, які прагнуть побудувати міцну і справедливу державу, розвивати громадянське суспільство, виховувати майбутні покоління на цінностях, що здатні забезпечити мир і єдність в Україні.

НАШІ АВТОРИ

АНДРУСИШИН БОГДАН ІВАНОВИЧ	доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік Української академії політичних наук, декан факультету політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна)
БОБРІЧЕНКО ВЛАДИСЛАВА ВОЛОДИМИРІВНА	студентка III курсу юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна).
ГАВРОНСЬКА ТЕТЯНА ВОЛОДИМИРІВНА	кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін факультету політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна)
ГУЙВАН ПЕТРО ДМИТРОВИЧ	кандидат юридичних наук, професор кафедри соціальних дисциплін Полтавського інституту бізнесу (Полтава, Україна)
КОВАЛЬЧУК ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА	аспірантка кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна)
КУЗЬМИЧ ОЛЕГ ЯРОСЛАВОВИЧ	кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри судочинства Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)
САМІЙЛЕНКО-ВОЙНАРОВСЬКА ІРЕНА ОЛЕГІВНА	аспірантка кафедри теорії та історії держави і права, факультету політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна)
СИНЄОКИЙ ОЛЕГ ВОЛОДИМИРОВИЧ	доктор наук з соціальних комунікацій, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри філології та видавничої діяльності Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського (Кременчук, Україна)
ТОКАРЧУК ОЛЬГА ВОЛОДИМИРІВНА	доктор юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна)

OUR AUTHORS

ANDRUSYSHYN BOHDAN IVANOVYCH	Doctor of Historical Sciences, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Academician, Ukrainian Academy of Political Sciences, Dean of the Faculty of Political Science and Law, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine)
BOBRICHENKO VLADISLAVA VOLODIMIRIVNA	3rd year Student at the Faculty of Law, Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)
HAVRONSKA TETIANA VOLODYMYRIVNA	Doctor of Law, Senior Lecturer at the Department of Law and Branch Legal Disciplines Faculty of Political Science and Law National Pedagogical University named after M.P. Dragomanova (Kyiv, Ukraine)
GUYVAN PETRO DMITROVICH	Candidate of Law Sciences, Professor at the Department of Social Disciplines, Poltava Institute of Business (Poltava, Ukraine)
KOVALCHUK OLENA VOLODYMYRIVNA	Graduate Student at the Department of Law and Branch Legal Disciplines, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine)
KUZMYCH OLEG YAROSLAVOVICH	Doctor of Law, Assistant Professor, Assistant Professor at the Judicature Department, Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
SAMIILENKO-VOINAROVSKA IRENA OLEHIVNA	Faculty of Political Science and Law, 2nd year Graduate Student at the Department of Theory and History of State and Law, National Pedagogical Drahomanov University (Kyiv, Ukraine)
SYNIEOKYI OLEH VOLODYMYROVYCH	Doctor of Social Communications, Candidate of Law, Associate Professor, Professor at the Department of Philology and Publishing, Kremenchuk National University named after Mykhailo Ostrogradsky (Kremenchuk, Ukraine)
TOKARCHUK OLHA VOLODYMYRIVNA	Doctor of Law Sciences, Associate Professor at the Department of Theory and History of State and Law, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine)

ЗМІСТ

Бобріченко В. В.
ОСНОВИ СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ
У ТРАКТУВАННІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ..... 3

Гавронська Т. В.
КИЇВСЬКА РУСЬ І ЇЇ ДИПЛОМАТІЯ В ІХ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ Х СТОЛІТТЯ:
ВІДНОШЕННЯ З ДЕРЖАВАМИ ЄВРОПИ ТА АЗІЇ..... 9

Гуйван П. Д.
СТРОКИ ЗДІЙСНЕННЯ РЕГУЛЯТИВНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА,
ЇХНІ ВІДМІННОСТІ ВІД ПРИСІЧНОГО СТРОКУ..... 26

Ковальчук О. В.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ КРИПТОВАЛЮТ В УКРАЇНІ..... 32

Кузьмич О. Я.
ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БОРЖНИКА
ЗА ПОРУШЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ТРЕТІМИ ОСОБАМИ, НА ЯКИХ БУЛО ПОКЛАДЕНО
ЙОГО ВИКОНАННЯ (Ч. 1 СТ. 618 ЦК УКРАЇНИ)..... 37

Самійленко-Войнаровська І. О.
СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ПРАВА ДИТИНИ НА СІМ'Ю..... 43

Synieokyi O. V.
VIRUSES THAT CONTINUE TO KILL ROCK (WHY ARE LEGAL REMEDIES
NO LONGER EFFECTIVE?)..... 50

Токарчук О. В.
МОВНЕ ПИТАННЯ ЯК ЧИННИК ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ..... 56

РЕЦЕНЗІЇ

Андрусишин Б. І.
ПРАВОВА ПОЛІТОЛОГІЯ – ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНА НАУКОВА
І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА..... 64

НАШІ АВТОРИ..... 66

CONTENTS

Bobrichenko V. V.
THE BASIS OF CONFISCATION DUE TO JUDGMENT OF EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS.....8

Havronska T. V.
KIEVAN RUS AND ITS DIPLOMACY IN THE IX – FIRST HALF OF THE X CENTURY: RELATIONS WITH THE STATES OF EUROPE AND ASIA.....25

Guyvan P. D.
TERMS OF IMPLEMENTATION OF REGULATORY CIVIL LAW, THEIR DIFFERENCES FROM THE CUT-OFF PERIOD.....31

Kovalchuk O. V.
ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE CRYPTOCURRENCY MARKET IN UKRAINE.....35

Kuzmych O. Ya.
LEGAL ASPECTS OF CIVIL LIABILITY OF THE DEBTOR FOR BREACH OF OBLIGATION BY THIRD PARTIES WHO WERE ENTRUSTED WITH ITS IMPLEMENTATION (PART 1 OF ARTICLE 618 OF THE CIVIL CODE OF UKRAINE).....42

Samiilenko-Voinarovska I. O.
SOCIAL AND LEGAL SIGNIFICANCE OF THE CHILD’S RIGHT TO FAMILY.....49

Synieokyi O. V.
VIRUSES THAT CONTINUE TO KILL ROCK (WHY ARE LEGAL REMEDIES NO LONGER EFFECTIVE?).....50

Tokarchuk O. V.
THE LANGUAGE QUESTION AS A FACTOR OF THE STATE.....63

REVIEWS

Andrusyshyn B. I.
LEGAL POLITICAL SCIENCE – THEORETICAL AND APPLIED SCIENCE AND EDUCATIONAL DISCIPLINE.....64

OUR AUTHORS.....66

Наукове видання

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Серія 18. Право

Випуск 35

Матеріали подані мовою оригіналу

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Підписано до друку 02.07.2021.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 8,14. Обл.-вид. арк. 6,69.
Замов. № 0621/212. Наклад 300 прим.
Віддруковано з оригіналів

Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (0552) 39 95 80, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.